

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt/Volume : 3

Sayı/Issue : 2

Yıl/Year : Eylül / September 2021

ISSN: 2667-7210

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Sahibi
Prof. Dr. Burak DARICI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Burak DARICI

Dergi Yöneticisi Editör
Prof. Dr. Burak DARICI

Editörler
Prof. Dr. Burak DARICI
Doç. Dr. Çağatay BAŞARIR
Doç. Dr. Fatih AYHAN
Doç. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL
Doç. Dr. Meltem İNCE YENİLMEZ
Doç. Dr. Ufuk BİNGÖL
Dr. Şeyma ŞAHİN KUTLU

Dil Editörü
Doç. Dr. Fatih AYHAN

Yayın Kurulu Sekreteryası
Doktora Öğrencisi Melike ÇETİNBAKIŞ

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi (JEES)
Editörlüğü, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F.
İktisat Bölümü, 10200, Bandırma/ BALIKESİR

Web: <http://dergipark.org.tr/jeess>
Telefon: +90 266 717 01 17
Fax: +90 266 717 00 30
E-posta: journaleess@yahoo.com

Eylül 2021
Cilt 3 Sayı 2

ISSN : 2667-7210

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisinin ana amacı (Journal of Empirical Economics and Social Sciences) uygulamalı ekonomi ile ilgili araştırma makaleleri başta olmak üzere bu alan ile sosyal bilimler arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar yayımlamaktır. Bu amacı desteklemeye ve gerçekleştirmeye yönelik olarak iktisat, işletme, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi ve uluslararası ilişkiler alanlarında ve www.dergipark.gov.tr/jeess/aim-and-scope adresinde yer alan konu başlıklarında teoriye, literatüre ve uygulamaya katkı sağlayabilecek, yüksek kaliteli araştırma makalelerine yer verilmektedir.

Dergimiz yayın hayatına Mart 2019 tarihinde Dergipark Platformu üzerinden elektronik ortamda başlamıştır. Dergimiz yılda iki kez Mart - Eylül aylarında yayımlanan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi bazı dönemlerde ek sayı veya özel sayı çıkarabilmektedir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanmakta olup yayımlanan tüm makalelere DOI numarası ilerleyen dönemde atanacaktır.

Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Sayılarımız elektronik olarak yayımlanır. Yayımlanan eserlerin telif hakları Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.

Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderebilir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Dergiye sunulan makaleler için hakemlik sürecine alınacağı garantisizdir. *Değerlendirme sürecine geçildikten sonra* hakemlik süreci ortalama 8 ile 12 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen makalelere uygun bulunduğu takdirde en az iki hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilmektedir. Hakemlerden bir olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde üçüncü bir hakeme de gönderilmektedir.

DEER, SOCIETY OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL PUBLISHERS

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Owner
Prof. Burak DARICI

Managing Editor
Prof. Burak DARICI

Editor In Chief
Prof. Burak DARICI

Editorial Board
Prof. Burak DARICI
Assoc. Prof. Çağatay BAŞARIR
Assoc. Prof. Fatih AYHAN
Assoc. Prof. Hasan Murat ERTUĞRUL
Assoc. Prof. Meltem İNCE YENİLMEZ
Assoc. Prof. Ufuk BİNGÖL

Language Editor
Assoc. Prof. Fatih AYHAN

Secretariat

Res. Asst. Dr. Şeyma ŞAHİN KUTLU

Editorial Board of Journal of Empirical Economics and Social Sciences, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, 10200, Bandırma-BALIKESİR/TURKEY

Web: <http://dergipark.org.tr/jeess>

Telefon: +90 266 717 01 17

Fax: +90 266 717 00 30

E-posta: journaleess@yahoo.com

September 2021
Volume 3 Issue 2

ISSN : 2667-7210

The main purpose of the Journal of Empirical Economics and Social Sciences (JESS) is to publish research articles related to applied economics and related researches with this field and social sciences. For the purpose of supporting and carrying out this objective, high quality research articles which can contribute to literature and practice and theory of economics, business, public administration and political science, finance, econometrics, labor economics and international relations and the topics at www.dergipark.gov.tr/jeess/aim-and-scope will take place.

Our Journal has been started publishing in March 2019 via Dergipark Official Online Journal Platform. Our journal is an international peer-reviewed journal published twice a year in March and September. Journal of Empirical Economics and Social Sciences may issue additional or special issues in certain periods. In the journal, articles are published in both Turkish and English languages and the DOI number will be assigned to all published articles. Manuscripts submitted to JEES should not be previously published, not be accepted for publication, and not in the process of being evaluated for publication. The responsibility of the manuscripts which are in the process of evaluation belongs to the author(s). Our issues are published online. Copyrights of published articles belong to the Journal of Empirical Economics and Social Sciences.

Manuscripts submitted to the JEES are subject to preliminary check in terms of writing rules and content. The manuscripts which are found appropriate are presented to the editorial board for peer-review process. There is no guarantee that the manuscripts submitted to the journal will be included in the peer-review process. During evaluation, peer-review process lasts between 8 and 12 weeks. At least two reviewers are appointed according to their research areas reviewed by the Editorial Board. In accordance with the reports from the reviewers, it is decided to publish the article or corrections, additional information, reshaping the manuscript might be requested. JESS is a double-blind peer review journal. In case an acceptance and a reject report is given from the reviewers, Manuscript is submitted to a third reviewer if deemed appropriate by the Journal Editor.

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

editörden...

Değerli okuyucular,

Öncelikle çok değerli yazarlarımıza hakemlik süreçleri boyunca editörlüğümüz ile sağladıkları duyarlı iletişimleri için teşekkür ederim. Fikir ve görüşleri ile çalışmalarını zenginleştiren kıymetli hakemlerimize de desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Dergimizin Yayın ve Danışma Kuruluna üye olmayı kabul ederek bizi bu konuda daha da şevkle çalışmaya teşvik eden değerli bilim insanlarına da teşekkür ediyorum. Ve tabii ki Dergi Editörlüğünde görevli tüm akademiye mensuplere özveriyle çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum.

Toplam altı adet çalışma ile çıkardığımız Eylül 2021 (Cilt: 3, Sayı: 2) sayımızın bilim dünyasına katkı sağlamasını diler, gelecek sayılarımızda da ilgi ve desteklerinizi dergimizden esirgemeyeceğinizi ümit eder, Saygılarımla sunarım.

Prof. Dr. Burak DARICI
JEES Yönetici Editör

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences
Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt / Volume: 3

Sayı / Issue: 2

Eylül / September 2021

Araştırma Makaleleri/Research Articles

ISSN: 2667-7210

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- BANKACILIK SİSTEMİ LİKİDİTESİ VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: VEKTÖR HATA DÜZELTME YAKLAŞIMI**
AN INTERACTION BETWEEN BANKING SYSTEM LIQUIDITY AND MACROECONOMIC VARIABLES: A VECTOR ERROR CORRECTION APPROACH
Arş. Gör. Dr. Can KARABIYIK1-18
- TÜRKİYE'DE FİNANSAL GELİŞME ve EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: FOURIER TESTLERDEN KANITLAR**
THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: EVIDENCE FROM FOURIER TESTS
Dr. Öğr. Üyesi Eda FENDOĞLU19-34
- KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE GÜVENLİK PERFORMANSININ ARACILIK ROLÜ**
THE INFLUENCE OF SAFETY CULTURE ON JOB PERFORMANCE AND THE MEDIATING ROLE OF SAFETY PERFORMANCE IN HOSPITALITY
Öğr. Gör. Dr. Müjde AKSOY35-60
- İÇ DENETİM VE FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİ: LİTERATÜR İNCELEMESİ**
INTERNAL AUDIT AND FINANCIAL REPORTING QUALITY: A LITERATURE REVIEW
Dr. Öğr. Üyesi İlknur ESKİN61-73
- ULUSLARARASI TİCARETTE GERÇEKLEŞTİRİLEN MÜZAKERE SÜREÇLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: NİTEL BİR ÇALIŞMA**
EVALUATION OF NEGOTIATION PROCESSES IN INTERNATIONAL TRADE: A QUALITATIVE STUDY
Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK, Doç. Dr. Mehmet DAĞ74-93
- AVRUPA YEŞİL MUTABAKATININ ÇELİK SEKTÖRÜNE OLASI ETKİLERİ**
POSSIBLE EFFECTS OF THE EUROPEAN GREEN DEAL ON THE STEEL INDUSTRY
Doç. Dr. Sefer UÇAK, Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ94-113

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 2 Eylül/September 2021 ss./pp. 1-18

C. Karabiyik, <http://dx.doi.org/10.46959/jees.923789>

BANKACILIK SİSTEMİ LİKİDİTESİ VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: VEKTÖR HATA DÜZELTME YAKLAŞIMI

Arş. Gör. Dr. Can KARABIYIK*

ÖZET

Bu araştırmada, likiditeyle çeşitli makro iktisadi değişkenler arasındaki etkileşimin incelenmesi amaçlanmaktadır. 2001-2019 dönemini kapsayan bir veri setiyle yapılan araştırmanın sonucunda Türkiye Ekonomisinde bankacılık sektörü likiditesi, kişi başı milli gelir, faiz ve net dış ticaret değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. VECM analizi bulgularına göre hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır ve uzun dönemde kişi başı milli gelir, faiz ve net dış ticaret değişkenlerinden likidite yönünde tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Kısa dönemli nedensellik analizi sonuçları ise, faizin likiditenin Granger sebebi ve likiditenin de kişi başı milli gelirin Granger sebebi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Likidite, Finansal Kriz, Bankacılık Sektörü, Makro iktisadi Faktörler, Vektör Hata Düzeltme Modeli.

JEL Kodları: E02, E44, F34

AN INTERACTION BETWEEN BANKING SYSTEM LIQUIDITY AND MACROECONOMIC VARIABLES: A VECTOR ERROR CORRECTION APPROACH

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the interaction between liquidity and various macroeconomic variables. As a result of this research, conducted with a data set covering the 2001-2019 period, it was found that there is a long-term relationship among banking sector liquidity, per capita income, interest rate and net foreign trade variables in Turkish Economy. According to the findings of the VECM analysis, the error correction mechanism works and there is a one-way causality from per capita income, interest rate and net foreign trade to liquidity in the long run. Short-term causality analysis

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Manisa/ Türkiye. E-mail: ehcelik@gmail.com

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 20 Nisan / April 2021
Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 15 Haziran / June 2020
Kabul Tarihi / Acceptance Date : 01 Eylül / Eylül 2021

results show that interest rate is the Granger cause of liquidity and liquidity is the Granger cause of per capita income.

Keywords: Liquidity, Financial Crisis, Banking Sector, Macroeconomic Factors, Vector Error Correction Model.

JEL Codes: E02, E44, F34.

1. GİRİŞ

Finansal sistem hanehalklarının tuttuğu âtil durumda ve küçük parçalar halindeki fonları birleştirerek büyük bir sermaye havuzu oluşturmaktadır. Böylelikle de sanayileşme, iktisadi büyüme ve kalkınma için gerekli olan koşulların hazırlanmasına olanak sağlamaktadır. Bankacılık sektörünün geleneksel işleyişi, hanehalklarının âtil durumdaki fonlarının toparlanması ve finansal aracılık hizmetleri şeklindedir. Bu nedenle bankalar, mevduat sahiplerinin para çekmek istemeleri gibi taleplerinin yerine getirilebilmesi ve vermiş oldukları birtakım taahhütlerinin karşılanabilmesi amacıyla likit varlık bulundurmaya önem vermektedirler. Bu nedenle de likidite düzeyinin yeterliliğine büyük önem vermektedirler. Bu bağlamda likidite finansal sistemin, özellikle de bankaların sağlıklı işleyebilmesi için hayatidir.

Likidite yetersizliği ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebildiği gibi finansal varlıkların değerlerinde büyük dalgalanmalar meydana getirerek istikrarsızlık yaratabilmektedir. Bu nedenle likiditeyi etkileyen faktörler üzerinde araştırma yapılması, ekonomik aktiviteye kaynak sağlayan bankacılık sektörünün sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi için elzemdir. Türkiye’de ise bu önem daha büyüktür. Çünkü ülkemizde bankalar, finansal sistemin yaklaşık %87’sini oluşturmaktadır (BDDK 2019) ve finansal sistemin en önemli unsuru niteliğindedir.

2008’de patlak veren küresel finansal krizin kilit unsuru olarak kabul edilen bankacılık sektörü likiditesi, bir bankacılık sektörü sorunu olduğu kadar makro iktisadi yanı da olan finansal bir düzensizlik niteliğindedir. Stiglitz (2012)’ye göre, 2008 küresel krizinde bankacılar küresel ekonomik sistemi kaosa sürüklemişler ancak hatalarının bedelini ödemek yerine milyonlarca vergi mükellefinin finanse ettiği kamu kaynağı ile batmaktan kurtarılarak adeta ödüllendirilmişlerdir. Sonuç olarak likidite krizinin yükü merkez bankalarına, kamuya ve dolayısıyla da tüm topluma aktarılmıştır. Çözüm sürecinde ise iktisat politikasının enstrümanları, dolayısıyla makro iktisat likidite ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Bu araştırma ile faiz, milli gelir ve dış ticaret verileri gibi temel makro değişkenlerle bankacılık sektörü likiditesi arasındaki etkileşim teorik ve ampirik olarak incelenmektedir. Bu çalışmayla, likidite sorununun ortadan kaldırılabilmesi amacıyla makro iktisadi politika yapıcılara yol gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma literatüre, çeşitli makro iktisadi değişkenlerin likidite üzerindeki etkisinin araştırılmasıyla katkı sağlamaktadır. Çalışmanın izleyen bölümünde bankacılık sektörü likiditesi ile ilgili teorik çerçeve açıklanmakta ve devamında literatürde yer alan seçilmiş çalışmalar özetlenmektedir. Sonraki

bölümlerde ise sırasıyla; kullanılmış olan veri seti tanıtılmaktadır, araştırma modeli ile bulguları sunulmaktadır ve son bölümde ise sonuç yer almaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bankalar bilançolarının hem varlık hem de yükümlülük tarafında, oldukça kıymetli faaliyetler yürütmektedir. Varlık tarafında, likit yetersizliği ile karşılaşan borçlulara fon sağlayarak kredi akışını arttırmaktadırlar. Yükümlülük tarafında ise, mevduat sahiplerinin talebi üzerine onlara likidite sağlamaktadırlar. Buna ilave olarak sürdürdükleri faaliyetlerle, likit olmayan varlıkları daha likit varlıklar olan vadesiz mevduatlara dönüştürmektedirler. Ancak bu iki faaliyet arasında uyumsuzluk olabilmektedir. Mevduat sahiplerinin likidite talepleri uygunsuz bir anda gelerek, bankaları likit olmayan varlıkların haraç mezat satışına zorlayabilmektedir. Bu satışlar ise banka gişelerine akın edilmesine yol açarak bankacılık sistemini tehdit edebilmektedir. (Diamond & Rajan, 2001: 287). Ayrıca likidite açısından kısıtlanmış bir bankacılık sektörü, toplam kredide düşüşe yol açarak iktisadi faaliyeti yavaşlatabilmektedir (Moore, 2009: 4). Bu durum likidite riski olarak isimlendirilmektedir. Likidite riski, bankacılık sektöründeki en ciddi risklerden birisi niteliğindedir ve bankanın yükümlülüklerini karşılayacak düzeyde likiditesinin olmaması olarak tanımlanmaktadır (Çelik & Akarım, 2012: 1). Bu faktörler göz önüne alınarak likiditeyi olumlu (olumsuz) anlamda etkileyen faktörlerin ortaya konularak onların teşvik (elimine) edilmesi iktisadi işleyişin sağlığı ve toplumsal refah açısından büyük önem taşımaktadır.

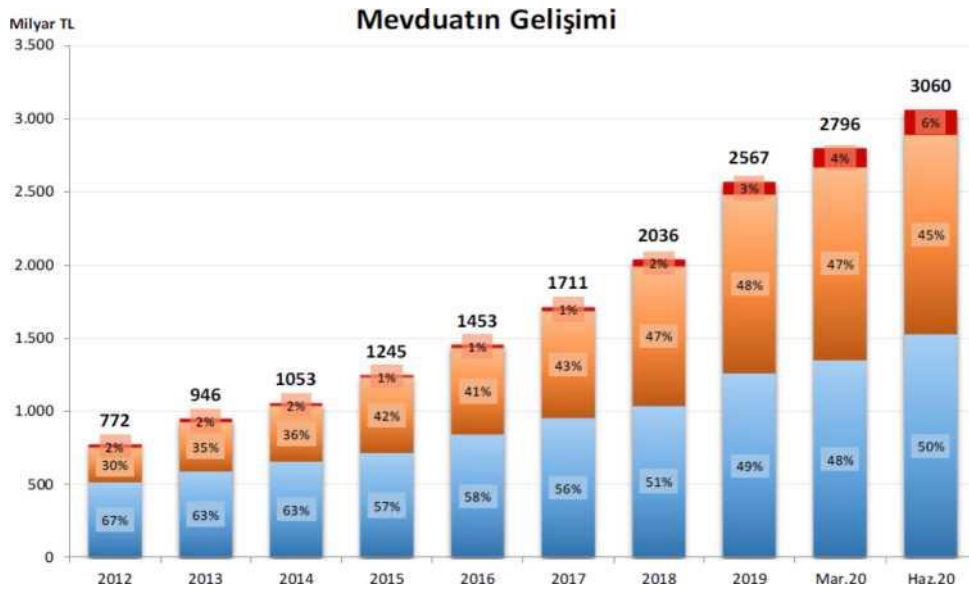
Bankacılıkta likidite, bankanın varlık fiyatlarındaki artışları fonlama ve vadesi yaklaşan yükümlülükleri zararsız karşılama becerisi olarak tanımlanmaktadır (BIS, 2008). Bu tanım bankacılık sektöründe likidite sorunlarının fonlanmasıyla ilgilidir ve piyasa likiditesiyle karıştırılmamalıdır. Piyasa likiditesi varlık ticareti yapmaktaki güçlükleri ifade ederken, fonlama likiditesi fon sağlamanın zorluğunu ifade etmektedir (Teply, 2011: 73). Finansal sistem için önem taşıyan bir başka likidite çeşidi ise merkez bankası likiditesidir. Merkez bankası likiditesi, merkez bankaları vasıtasıyla paraya erişilebilmesini ifade etmektedir (Engert, Selody & Wilkins, 2008: 71). Bankacılık sektöründe likidite yapısının güvenilir bir temelini olması ve banka bilançolarındaki vade uyumsuzluğunun yol açtığı likidite sorunlarına karşı gerekli önlemlerin alınması, sadece bankaların başarısı ve finansal istikrar açısından önemli değildir (Işık & Belke, 2017: 122). Örneğin Uluslararası Ödemeler Bankası'na göre (Bank for International Settlements, BIS) 2008 küresel finansal krizinde pek çok banka yeterli likiditeyi sağlayabilmekte güçlükler ile karşılaşmıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan şok tüm dünyayı etkisi altına alan bir krize dönüşmüştür.

Likidite ve borç ödeme yeteneği, bankacılığın çoğu zaman birbirlerinden ayırt edilemeyen ikizleri niteliğindedir. Bu ifade kısaca açıklanacak olursa; yeterli likiditeyi sağlayamayan bir banka hızla iflasa sürüklenebilmekte veya ödeme aczine düşen banka bir anda likit olmayan hale gelebilmektedir (Goodhart, 2008: 39). Bu ikizler arasındaki etkileşim özellikle kriz zamanlarında oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir ve asimetrik bilgi bu karmaşıklığın düzeyini arttırmaktadır (Negret, 2009: 1). Sorunun

altında yatan olgu ise genellikle vade uyumsuzluğudur. Vade uyumsuzluğu sorunu özellikle iktisadi bir krizin ortasında meydana geldiğinde çözümü oldukça zor olan bir sorun niteliğindedir. Bankalar ise, likidite sorununu çözebilecek birtakım enstrümanlara sahip olsalar da olmasalar da genellikle krizi önlemek için hiçbir şey yapmamayı tercih edebilmektedirler. Çünkü merkez bankaları krizi onların yerine çözmekte, uygun koşullarla ilave likidite sağlamaktadır. Bu ise bankaları daha rahat davranmaya ve likidite krizinin yükünü merkez bankalarına aktarmaya teşvik edebilmektedir (Goodhart, 2008: 40).

Gelişen piyasa ekonomilerinde ise yüksek enflasyonun ve ulusal paranın ani değer kaybının yaşandığı zamanları izleyen dönemlerde, yabancı para cinsinden mevduatlarda ve kredilerde artış trendine girilmektedir ve bu süreç dolarizasyon olarak adlandırılmaktadır (Honohan & Shi, 2002: 2). Bu ekonomilerde gözlemlenen sermaye çıkışları ve yabancı para cinsinden mevduatların aniden çekilmesi, sermaye yetersizliğinin yaşandığı bu ülkelerdeki likidite krizini şiddetlendirmekte ve ani kur atakları vasıtasıyla hem enflasyonu hem de firmaların bilançolarındaki yabancı para cinsinden borçları olumsuz etkilemektedir. Çünkü Merkez bankaları daima son ödünç verme mercii şeklinde hareket ederek yerel paradaki likidite sorununu çözmeye çabalayacaktır. Ulusal para cinsinden mevduatı olan mudiler bunu bildikleri için mevduatlarını çekmeyeceklerdir. Ancak yabancı mevduatlarda banka hücumu yaşanabilmektedir (Y eyati, 2008: 213). Bu durum kur üzerinde baskı yaratabilmekte ve likidite krizini tetikleyebilmektedir. Bu bağlamda ulusal paranın değeri, dış ticaret ve kur gibi değişkenler de likidite için belirleyici nitelikte olmaktadır. Şekil 1’de Türkiye’de yabancı para cinsinden mevduatların son sekiz yıl içerisindeki gelişimi gösterilmektedir. Şekilden de görülebileceği üzere döviz mevduatları yıldan yıla artmakta ve Türk Bankacılık Sektörü likiditesi üzerinde bir tehdit yaratmaktadır.

Şekil 1. Türkiye’de Mevduat Dağılımı

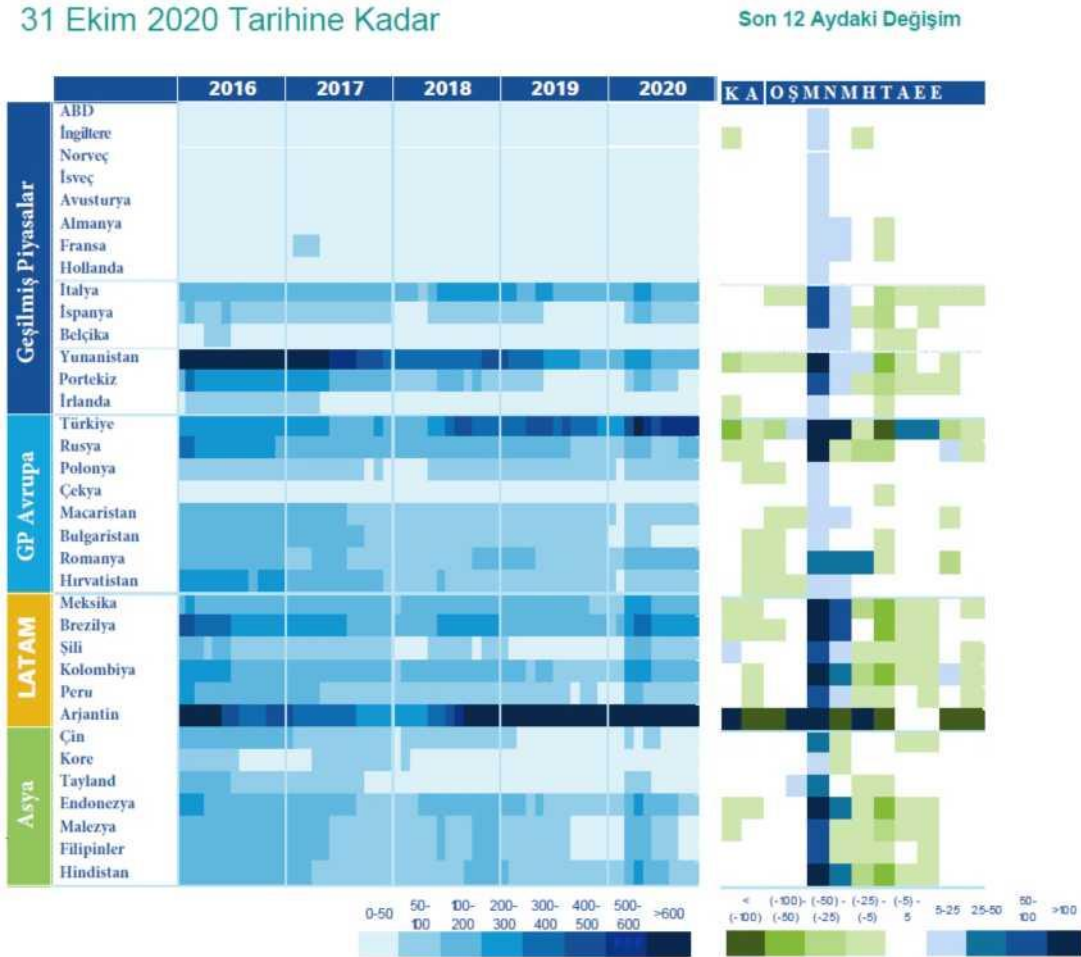

■ TP Mevduat / Katılım Fonları ■ Döviz Tevdiat Hesabı / Katılım Fonları ■ Kıymetli Maden Depo Hesapları
Kaynak: BDDK Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2020

Mevduat sahiplerinin tasarruflarını dövize kaydırmasıyla, banka kredilerinin döviz kompozisyonundaki değişimin bire bir ilişkilendirilmesi olası değildir. Döviz mevduatı artışı karşısında

korunma ihtiyacı duyan bankalar, bir finansal koruma stratejisi olarak kredilerinin çoğunu döviz cinsinden vererek bilançolarında ortaya çıkabilecek dengesizlikleri önlemeye çalışabilmektedirler. Öte yandan bu strateji, döviz kredisi alan kişilerin ya da firmaların yabancı para cinsinden alacağı/getirisi olmaması durumunda kusurlu bir hale bürünmektedir (Honohan & Shi, 2002: 6). Bu durum bankalar için para uyumsuzluğu riskini arttırmaktadır ve para uyumsuzluğu Türkiye'nin mücadele etmesi gereken önemli bir makro ekonomik sorun niteliğindedir. Dolarizasyonun ciddi düzeylere ulaştığı piyasalar likidite riskiyle birlikte borç ödeme yeteneği riskine de maruz kalmaktadırlar. Borç ödeme yeteneği açısından sorunun temel kaynağı, ulusal paranın ciddi düzeyde değer kaybettiği durumlarda para uyumsuzluğu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Para birimi uyumsuzluğu banka bilançolarını, döviz cinsinden kredi portföylerinin kalitesini düşürerek etkilemektedir (Nicolo, Honohan & Ize, 2003: 23).

Şekil 2. Ülke Risk Raporu

Kaynak: BBVA (2020) Country Risk Report

Sistemik finansal krizlerin arkasındaki itici gücün, kendi kendini tetikleyen likidite hareketleri olduğu inancı akademik ve politik alanda gitgide artan bir destek kazanmaktadır (Ize, Kiguel & Yeyati, 2006: 3). Bu inanca göre; borç çevirme riski algısındaki bir artış ya da bir ekonominin borcunu ödeyebileceğine dair duyulan güvendedeki azalma, ülkenin ödeme yeteneği sorunu olmasa dahi, faiz

oranlarını tırmandırarak temerrüde yol açabilmektedir. Bu duruma karşın, dolarizasyonun yüksek seviyelere ulaştığı piyasalardaki politika yapıcılar, büyük uluslararası para rezervleri oluşturmayı hedeflemektedir. Ancak özellikle dolarizasyonun yüksek olduğu ve dahası ülke risk primlerinin yüksek olduğu ülkelerde ortaya çıkabilecek şoklara karşı koruyabilecek büyüklükteki likidite tamponları oldukça maliyetlidir (Ize ve ark., 2006: 4). Şekil 2’de Çeşitli kıtalardan gelişmiş ve gelişmekte olan piyasa ekonomilerine ait risk primleri gösterilmektedir. Türkiye’nin risk priminin ise son dönemlerde 500 baz puan seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu açıdan Türkiye Ekonomisinin söz konusu riske maruz kalma ihtimalinin yüksek olduğu iddia edilebilmektedir

3. LİTERATÜR

Bankacılık sektörünün varoluş gayesi likidite oluşturmaktır. Bankalar likit olmayan varlıkları likit varlıklara dönüştürerek piyasaları fonlamakta ve iktisadi aktivitenin sürdürülebilmesine katkıda bulunmaktadır. Bankaların likidite oluşturma faaliyetlerinin bankalara özgü belirleyicileri olduğu gibi makro iktisadi belirleyicileri de mevcuttur. Bu bağlamda literatürde, likiditenin belirleyicileri olarak makro iktisadi göstergeler ile bankalara özgü veriler de kullanılmaktadır. Literatürdeki araştırmalarda likiditenin bankalara özgü belirleyicilerine örnek olarak; karlılık (Akkaya & Azimli, 2018; Vodova, 2011), öz sermaye varlık oranı (Nitescu & Duna, 2018; Vodova, 2011), takipteki kredi toplam kredi oranı (Nitescu & Duna, 2018; Vodova, 2011), dış rezervler (Al-Harbi, 2017; El Hamma & Ejbari, 2013), kredi riski (Al-Harbi, 2017; Wojcik-Mazur & Szajt, 2015), öz sermaye (Al-Harbi, 2017; Işık & Belke, 2017), karlılık (Ayaydın & Karaaslan, 2014; Çelik & Akarım, 2012), sermaye yeterlilik oranı (Işıl & Özkan, 2015; Zengin & Yüksel, 2016), net faiz marjı (Işık & Belke, 2017; Zengin & Yüksel, 2016), özel sektör ve kamu mevduatlarının/menkul kıymetlerinin varlıklara oranı (El Hamma & Ejbari, 2013), finansal kaldıraç oranı (Wojcik-Mazur & Szajt, 2015), riskli likit varlıklar (Çelik & Akarım, 2012) ve banka sahiplik yapısı (yabancı/kamu) (Ayaydın & Karaaslan, 2014) örnek gösterilebilir. Likiditenin makro iktisadi belirleyicilerine örnek olarak ise; enflasyon (Akkaya & Azimli, 2018; El-Chaarani, 2019), işsizlik (Nitescu & Duna, 2018; Trenca, Petria & Corovei, 2015), milli gelir (Akkaya & Azimli, 2018; Trenca ve ark., 2015; Vodova, 2011), bankalararası faiz oranı (Vodova, 2011; Wuryandani, 2012), büyüme (El-Chaarani, 2019; Işık & Belke, 2017), zorunlu karşılıklar (Wuryandani, 2012), kamu açığı (Trenca ve ark., 2015) ve döviz kuru (Akkaya & Azimli, 2018) örnek gösterilebilir. Literatürde bankacılık sektörü likiditesinin farklı belirleyicilerinin farklı kapsamlarda ele alınmış olması nedeniyle, literatürden seçilmiş araştırmalar: (i) Çalışmada bulunan ülkeye/ülkelere özgü makroiktisadi değişkenleri, (ii) Bankacılık sektörüne özgü değişkenleri ve (iii) Hem bankacılık hem de ülkeye/ülkelere özgü makroiktisadi değişkenleri içeren çalışmalar şeklinde sınıflandırılarak özetlenecektir. Son olarak Türkiye’de yapılmış olan araştırmalar özetlenecektir.

Wuryandani (2012), Endonezya ekonomisine özgü değişkenler kullanarak likiditenin makroiktisadi belirleyicilerini tahminlemiştir. Çalışma literatüre, bağımlı değişken olarak bankalara

özgü değerlerin, likiditenin belirleyicisi olarak ise sadece makro iktisadi değerlerin kullanılmasıyla katkıda bulunmuştur. Özetle likiditenin makro iktisadi belirleyicileri niteliğinde olan bir araştırmadır. Araştırmada kullanılan likidite göstergeleri; ihtiyati likidite “nakit, zorunlu karşılıklar ve diğer bankalardaki mevduatlar toplamının toplam varlıklara oranı” ve gayriihtiyari likidite “merkez bankası menkul kıymetleri, hükümet menkul kıymetleri ve diğer menkul kıymetlerin toplam varlıklara oranı” şeklindedir. GMM tahmincisi ile gerçekleştirilen araştırma; zorunlu rezerv oranı, finansal istikrar, bankalararası faiz oranı, politika faizi ve döviz kuru gibi değişkenlerin genel olarak likidite üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Likiditenin makro iktisadi belirleyicilerine odaklanan bir başka araştırma Trenca ve ark. (2015) tarafından yapılmıştır. Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya, Hırvatistan ve Kıbrıs ekonomilerinde likiditenin kredi mevduat oranı ile ölçüldüğü araştırmada; kamu açığının, milli gelirin, enflasyonun ve işsizliğin likiditeyi azalttığı iddia edilmektedir. Araştırma bulguları Panel GMM modeli ile elde edilmiştir.

Literatürde bankacılık sektörü likiditesini sadece sektöre özgü veriler ile tahminlemeye çalışan araştırma sayısı oldukça azdır. Bu ise bankacılık sektörüne özgü verilere ulaşılmasının kolay olmaması ve bankacılık sektörü likiditesinin makroiktisadi değerlere de bağlı olmaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. El Hamma & Ejbari (2013) araştırmasında makro iktisadi gösterge kullanmamıştır ve likiditeyi sektöre özgü değerler ile açıklamıştır. Çalışma kullanmış olduğu bağımsız değişken ile de literatürde farklılaşmıştır ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. Likiditenin, rezerv fazlalıklarının banka toplam varlıklarına oranı ile ölçüldüğü araştırmada; kredi varlık oranının, kamuya verilen krediler ile toplam varlık oranının ve dış rezerv varlık oranının Fas bankacılık sektöründe likiditeyi daralttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bankacılık sektörü likiditesini hem bankalara özgü hem de makro iktisadi değişkenler kullanarak modelleyen Vodova (2011); banka öz sermayesi, takipteki kredi oranı, faiz marjı ve karlılık gibi bankalara özgü verilerle, kriz kuklası, enflasyon, bankalararası faiz oranı, kredi faiz oranı, politika faizi, büyüme ve işsizlik gibi makro verilerin kullanıldığı bir veri seti oluşturmuştur. Çek ticari bankalarının panel veri analizi ile incelendiği çalışmada, likidite göstergesi olarak dört farklı değişken kullanmıştır. Bu değişkenler ise; likit varlıkların toplam varlıklara oranı, likit varlıkların mevduatlar ve kısa vadeli borçlara oranı, kredilerin toplam varlıklara oranı ve kredilerin mevduatlar ve kısa vadeli finansmana oranı şeklindedir. Her bir likidite göstergesi için ayrı analizin gerçekleştirildiği çalışmanın bulguları enflasyonun, büyümenin ve krizlerin likiditeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Wojcik-Mazur & Szajt (2015) Avrupa Birliği'nin eski ve yeni üyeleri üzerine ayrı ayrı panel modelleme yaptıkları araştırmalarında; kredi riski, etkinlik düzeyi, banka büyüklüğü, finansal kaldıraç gibi mikro iktisadi değerlerle bankalararası faiz oranı, özel sektör kredileri, milli gelir ve enflasyon gibi makro iktisadi değerleri bir arada kullanarak modelleme yapmışlardır. Likiditenin, likit varlıkların mevduatlar ve kısa vadeli fonlara oranıyla hesaplandığı çalışmada, kullanılan değişkenlere ve ülke gruplarına has sonuçlar elde edilmiştir. Banka düzeyinde verilerle makro iktisadi değerleri bir arada kullanan bir başka

araştırma, gelişen piyasa ekonomileri üzerine çalışan Al-Harbi (2017) tarafından sabit etkiler modeli kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada likidite göstergesi olarak kredi varlık oranı tercih edilmiştir. Sermaye oranı, yabancı mülkiyet, kredi riski, enflasyon, politika faizi ve mevduat sigortasının banka likiditesini azalttığı; etkinlik, banka büyüklüğü, bilanço dışı faaliyetleri, piyasa kapitalizasyonu ve yoğunlaşma değerlerinin banka likiditesini arttırdığına dair bulgular elde edilmiştir. 19 Avrupa Birliği üyesi ülkeye ait; mevduatların milli gelire oranı, takipteki kredilerin varlıklara oranı, öz sermaye varlık oranı gibi bankacılık sektörü değişkenleri ile milli gelir, enflasyon, işsizlik gibi makro değişkenleri içeren bir panel regresyon modeli ile çalışan Nitescu & Duna (2018), işsizlik ve takipteki kredilerin likiditeyi arttırdığını iddia etmektedirler. Ağırlıklandırılmış panel en küçük kareler yöntemiyle Orta Doğu Ekonomileri üzerine çalışan, likiditeyi kredi varlık ve kredi mevduat oranları ile ölçen El-Chaarani (2019); varlık kalitesi, performans seviyesi, kapitalizasyon oranı ve banka büyüklüğü gibi bankalara özgü değerlerle ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranları gibi makro değerlere veri setlerinde yer vermişlerdir. Bankaların ülkelere ve likidite seviyelerine göre kategorize edildiği çalışmanın bulgularına göre banka büyüklüğü ve ekonomik büyüme likiditeyi azaltmaktadır. Mohammad, Asutay, Dixon & Platonova (2020) ise, faiz endişesiyle finansal sistemden uzak duran hanehalklarının gömülediği âtil durumdaki fonların iktisadi döngüye kazandırılmasını sağlayan islami bankacılık sektörü ve diğer bankalar üzerine bir çalışma yapmışlardır. Rassal etkiler modelini tercih eden yazarlar, islami bankaların diğer bankalara nazaran daha yüksek likidite riskine maruz kaldığını iddia etmektedirler. Elde edilen bulgular; sermaye düzenlemelerinin sıklığının ve kredi riskinin likidite riskini azalttığını, likit varlıkların ve uzun vadeli borçların likidite riskini artırdığını göstermektedir. Buna ilave olarak banka büyüklüğü, yönetim ve mülkiyet yoğunlaşmasının yanı sıra GSYİH'nin İslami bankaların likidite riskine maruz kalma oranlarını azaltmada önemli kontrol değişkenleri olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.

Türkiye’de bankacılık sektöründe likidite ve likidite riski üzerine yapılan araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde, bankalara özgü ve makro verilerin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’de bankacılık sektörü likiditesi üzerine yapılan ilk ampirik çalışma, bu genellemenin dışında kalan, Çelik & Akarım (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sadece sektöre özgü değişkenler kullanılarak panel regresyon tahminlemesi yapılmıştır. İMKB’de işlem gören 9 banka üzerinde yapılan çalışmada likidite riski ölçülerek, likidite riskinin bankacılık sektörüne özgü belirleyicileri saptanmıştır. Likidite riskinin, finansman açığının toplam varlıklara oranı ile ölçüldüğü çalışmanın bulguları; riskli likit varlıklar ile öz sermaye karlılığı değerlerinin likidite riskini azalttığını, dış finansman ve varlık karlılığı değerlerinin likidite riskini arttırdığını göstermektedir.

Türkiye ekonomisini makro iktisadi çerçevede temsil eden ve kriz kukla değişkeninin kullanıldığı bir ekonometrik model geliştiren Ayaydın & Karaaslan (2014), Türkiye’deki 23 bankayı içeren bir veri seti kullanmışlardır. Likidite riskinin aktif mevduat oranı ve likit aktif-toplam aktif oranı ile ölçüldüğü çalışmada; kamunun bankadaki sahiplik payının, yabancı banka payının, krizlerin ve karlılığın likiditeyi

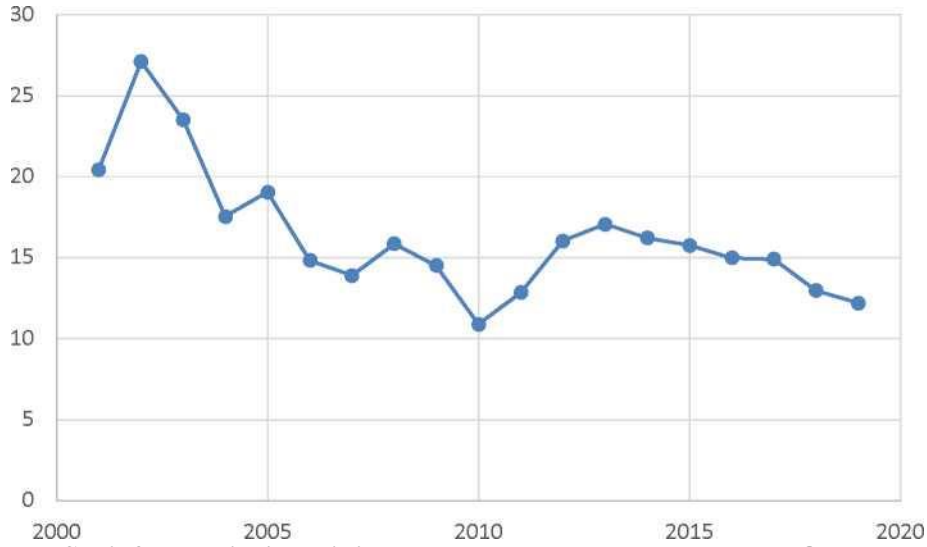
azalttığına dair bulgular elde edilmiştir. Işıl & Özkan (2015) da Mohammad ve ark. (2020) ile paralel olarak katılım bankalarını araştırmış ve çalışmasını Türk bankacılık sektörü özelinde yaparak literatüre katkıda bulunmuştur. Likidite riski “Krediler ve Alacaklar-Toplanan Fonlar/Toplam Varlıklar” formülüyle ölçülmüş ve “finansman açığının toplam varlıklara oranı” şeklinde isimlendirilmiştir. Türkiye’deki 4 katılım bankası için ayrı ayrı görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) tahminlemesinin yapıldığı çalışmanın bulguları likidite riskinin gecikmeli değerinin ve kredi varlık oranının likidite riskini arttırdığını göstermektedir. Buna ilave olarak sermaye yeterliliği, aktif karlılığı ve banka büyüklüğü gibi bankalara özgü değişkenler ile büyüme, milli gelir ve fiyat istikrarının her bir katılım bankası üzerinde anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de 2015 yılının üçüncü çeyreği aktif büyüklüğü sıralamasındaki ilk 10 bankanın likidite riskini “(vadesiz pasifler + vadesi 1 aya kadar olan pasifler) / (vadesiz aktifler + vadesi 1 aya kadar olan aktifler)” formülü ile ölçen Zengin & Yüksel (2016), sermaye yeterlilik oranı ile likidite arasında negatif, net faiz marjı ile likidite arasında pozitif yönlü ilişki saptamıştır. Ancak işsizlik, enflasyon ve kur gibi makro değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı etki meydana getirmediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma logit metodolojisi ile gerçekleştirilmiştir. Borsa İstanbul bünyesinde işlem görmekte olan 13 Türk ticari bankasının maruz kaldığı likidite riskini hem bankalara özgü hem de makro iktisadi değişkenler kullanarak modelleyen Işık & Belke (2017)’nin likidite riski göstergesi, kredi ve alacaklar toplamı ile mevduatlar arasındaki farkın toplam aktiflere oranı şeklindedir. Panel veri analizi yöntemini kullanan yazarlar; öz sermaye kârlılığı, banka sermayesi, mevduat büyümesi, kredi kayıpları karşılığı ve enflasyonun likidite riskini azalttığına dair bulgular elde etmişlerdir. Buna ilave olarak banka büyüklüğü ve iktisadi büyümenin likidite riskini arttırdığını iddia etmektedirler. Akkaya & Azimli (2018) ise Deep & Schaefer (2004) tarafından geliştirilen yöntemi kullanarak likidite dönüşüm katsayısını hesaplamışlardır ve Türkiye’deki 28 bankayı sabit etkiler modeliyle incelemişlerdir. Likidite göstergesi olarak likidite dönüşüm katsayısı kullanılmıştır. Katsayı, likit yükümlülükler ile likit varlıklar arasındaki farkın toplam aktiflere oranı ile elde edilmektedir. Bulgular; kârlılık, mevduat pasif oranı, faiz gelirleri-giderleri oranı, özel tahvil ihracı, fiyat istikrarı, istihdam, ABD doları kuru ve GSYİH değişkenlerinin likidite yönetiminde istatistiksel olarak anlamlı etki yarattığını göstermektedir.

Türk bankacılık sektörünün likidite yapısını inceleyen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, dış ticaret gibi uluslararası bağlantılar vasıtasıyla belirlenen değerlerin gereken ilgiyi görmediği göze çarpmaktadır. Oysaki milli gelir ve faiz oranları gibi makro iktisadi değerler ve bankalara özgü değerlerle birlikte, çalışmanın giriş bölümünde teorik arka planı açıklandığı üzere, dış ticaretin de likidite üzerinde önemli rol oynamaktadır. Literatürde bu alanda bir boşluk olduğu düşünülmektedir ve bu çalışma ile bu açığın kapatılması hedeflenmektedir.

4. VERİSETİ

Bu çalışmada bankacılık sektörü likiditesi göstergesi olarak, banka likit varlıklarının toplam

varlıklara oranı kullanılmıştır. Bu oran bankacılık sektörünün likidite şoku absorbe etme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Vodova, 2011: 1062). Türkiye’de likit varlıklarının toplam varlıklara oranının zaman içerisindeki değişimi Şekil 3’te gösterilmektedir. Şekil 3 incelendiğinde, 2001 krizi sonrası yapılan regülasyonların sonucu olarak likidite oranının %20 üzerinde seyrettiği ve hatta %30 düzeyine yakınlığı, ancak 2017 yılı itibariyle %15’in altına düştüğü gözlemlenmektedir. Ayrıca bu düşüşün 2013 yılını izleyen dönemde süreklilik arz ettiği anlaşılmaktadır.

Şekil 3: Türkiye’de Likit Varlıklarının Toplam Varlıklara Oranı

Likiditenin makro iktisadi değişkenlerle etkileşiminin saptanabilmesi amacıyla 3 adet gösterge kullanılmıştır. Bu göstergeler kişi başı reel GSYİH, faiz oranı ve net dış ticaret olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan veri setine ait detaylar Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1. Veri Tanımlamaları

DEĞİŞKEN	DEĞİŞKEN TANIMI	VERİ KAYNAĞI
LİK	Banka likit varlıklarının toplam varlıklara oranı	World Bank WDI
KBMG	Kişi başı reel GSYİH (2010 sabit fiyatlarıyla)	World Bank WDI
NX	Net Dış Ticaret	World Bank WDI
MFAİZ	Mevduat Faiz Oranı	World Bank WDI

Politika yapıcıların yakından takip ettiği ve iktisat politikasının temel hedeflerinden birisi olan GSYİH, bir ekonominin mal ve hizmet üretimi kapasitesi için bir gösterge niteliğindedir ve bankacılık sektörü likiditesinin en önemli belirleyicilerindedir (El-Chaarani, 2019: 67). Buna göre, üretimin yüksek olduğu dönemlerde iktisadi aktivite hızlanmakta ve yatırım, dolayısıyla da kredi talebi artarak likiditenin azalmasına neden olmaktadır (Trenca ve ark., 2015: 1174). Bu nedenle KBMG ile LİK değişkenleri arasında negatif yönlü ilişki beklenmektedir. LİK ile negatif ilişkiye sahip olması beklenen bir diğer seri ise MFAİZ değişkenidir. Bu çalışmada MFAİZ değişkeni bir anlamda da para politikası göstergesi olarak kullanılmıştır. Bankaların mevduat faizleri, merkez bankalarının politika faizleriyle

birlikte hareket etmektedir. Merkez bankası sıkılaştırıcı para politikası uyguladığında bankalar için ödünç verilebilir fonların en ucuz kaynağında düşüş yaşanmakta ve piyasadaki mevduat kuruluşlarının likiditesi azalmaktadır (Holod ve Peek 2007). Sonuç olarak bankacılık sektörü likiditesi düşmektedir. Çünkü bankacılıkta likidite, bankanın varlık fiyatlarındaki artışları fonlama ve vadesi yaklaşan yükümlülükleri zararsız karşılama becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bu ilişki ampirik olarak da gösterilmiştir. Al-Harbi (2017) faiz oranı ile likidite arasında ters yönlü ilişki saptamıştır.

Öte yandan Blackman (1981)'e göre kaynak yönetimi konusu, çoğu gelişmekte olan ülkenin dış ticarete, dolayısıyla ihracat gelirlerine ve ithalat ihtiyacına bağlıdır. Çünkü döviz arzı ve talebi dış ticaret ile yakından ilişkilidir (Humes 1981). Dış ticaret gelirleri ile iç piyasa fonlanmaktadır. Toplam fon miktarındaki azalış ise likiditeyi ters yönde etkileyebilmektedir. İslam (2020) de paralel olarak dış ticaret açığındaki artış sonucunda vadeli mevduatlarda düşüş olduğuna dair ampirik kanıt elde etmiştir. Bu bağlamda dış ticaret verilerinin de piyasadaki fon miktarı ve likidite üzerinde etkisi olduğu iddia edilebilir. Türkiye ekonomisi ise üretimde ve tüketimde yabancı dış piyasalara yüksek düzeyde bağımlı bir yapıya sahiptir. Yüksek dış bağımlılık kırılganlıklar yaratarak likidite üzerinde olumsuz etki meydana getirebilmektedir. Bu nedenle modele net dış ticaret NX değişkeni eklenmiştir. NX'deki artış döviz gelirlerinde artış anlamına gelmektedir. Dolayısıyla NX ile LİK arasında pozitif yönlü ilişki beklenmektedir.

5. MODEL VE BULGULAR

Bu çalışmada bankacılık likiditesi ile çeşitli makro göstergeler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki VECM yöntemi ile tahminlenmiştir. Bu amaçla ilk olarak, ADF birim kök testi sınamaları yapılmıştır. Birim kök test sonuçları Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Sınaması

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Düzyey	1. Fark	Düzyey	1. Fark
LİK	-1.57	-4.69***	-2.10	-4.64***
NX	-2.39	-3.52**	-1.54	-4.51**
KBMG	-1.42	-3.00*	-2.89	-3.99**
MFAİZ	-2.54	-4.02***	-1.71	-4.56**

Not: Raporlanan değerler t-istatistiklerini göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Türkiye Ekonomisinin 2001-2019 döneminde bu model kapsamında ele alınan seriler için yapılmış olan ADF birim kök sınamalarına göre, serilerin tamamı farkı alınarak durağan hale getirilebilmektedir. Birim kök testleri sonucunda serilerin tamamının aynı düzeyde durağan "I(1)" oldukları saptanmıştır. Aynı düzeyde durağan olan seriler arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünlüşme analizi yapılarak araştırılabilmektedir. Bu çalışmada incelenen model 4 değişken içerdiği için Engle-Granger eşbütünlüşme analizi kullanılamamaktadır. Bu nedenle serilerin uzun dönemli ilişkisinin araştırılması amacıyla Johansen eşbütünlüşme analizi kullanılmıştır.

Johansen eşbütünlüşme yöntemi vektör otoregresyon (VAR) metodolojisine dayandığı için ilk

olarak optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Akaike, Schwarz ve Hannan Quinn bilgi kriterleri değerlendirilerek optimal gecikme uzunluğu “1” olarak belirlenmiştir. Ayrıca oluşturulan VAR modelinin istikrarlı bir yapıya sahip olup olmadığını anlamak AR karakteristik polinomunun ters kökleri incelenerek tüm değerlerin referans aralığında olduğu belirlenmiştir. Değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlıkları ise Breusch-Pagan-Godfrey testi ve LM testi ile araştırılmıştır. Tahminlenen VAR modelinde her iki sorunun da mevcut olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilmiş olan Jarque-Bera test istatistiği de model hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu göstermiştir. Bu bulgular VAR modelinin istikrarlı bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Eşbütünlük testi sonuçları Tablo 3 'te raporlanmıştır.

Tablo 3. Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

Boş Hipotez	İz İstatistiği	0.05 Kritik		Max-Öz İstatistiği	0.05 Kritik	
		Değeri	Olasılık		Değeri	Olasılık
$r = 0$	103.18***	63.87	0.00	54.96***	32.11	0.00
$r < 1$	48.21**	42.91	0.01	28.13**	25.82	0.02
$r < 2$	20.08	25.87	0.22	14.78	19.38	0.20
$r < 3$	5.30	12.51	0.55	5.30	12.51	0.55

Johansen Eşbütünlük Testi bulgularına göre eşbütünlük vektör sayısının 0 olduğunu ifade eden boş hipotez hem iz istatistiği hem de maksimum öz istatistiği değerlerine dayanılarak %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Benzer şekilde eşbütünlük vektör sayısının en fazla 1 olduğunu ifade eden boş hipotez de hem iz istatistiği hem de maksimum öz istatistiği değerlerine bakılarak %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Modelde en çok 2 eşbütünlük vektör olduğunu ifade eden boş hipotez ise her iki test istatistiği tarafından da reddedilemeyerek kabul edilmiştir. Bu bulgu LİK, NX, KBMG VE MFAİZ değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre bu değişkenlerden birisinde gözlemlenen değişim ya da şok, diğer değişkenler üzerinde de etki yaratabilecektir. Bu ilişkiyi gösteren normalize edilmiş eşbütünlük vektörü Denklem 1'de gösterilmektedir.

$$LİK = 0.044071 - 0.001532MFAİZ - 2.999778KBMG + 0.002076AA \quad (1)$$

Denklem 1'e göre uzun dönemde FAİZ ve KBMG ile LİK arasında negatif, NX ile LİK arasında ise pozitif yönlü ilişki mevcuttur. Normalize edilmiş eşbütünlük vektörü bulguları veri seti bölümünde açıklanmış olan teorik ilişkilerle uyumludur. Türkiye ekonomisinde KBMG'deki artış sonucunda El-Chaarani, (2019) ile uyumlu olarak iktisadi aktivite hızlanmakta ve yatırım, dolayısıyla da kredi talebi artarak LİK azalmaktadır. MFAİZ'deki artış ise Al-Harbi (2017) tarafından da iddia edildiği şekilde bankaların ödünç verilebilir fonlarını azaltarak likiditeyi daraltmaktadır. NX'deki artış ise, İslam (2020) ve Humes (1981)'in iddialarına paralel olarak, toplam fonları artırmakta ve LİK artışına neden olmaktadır.

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesinden sonraki aşamada hata düzeltme modeli uygulanmaktadır. Bu çalışma kapsamında vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılmıştır. VECM ile seriler arasındaki uzun dönemli ilişki ve kısa dönemli dengeden sapmalar

araştırılabilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere eşbütünlük serilerden birisinde gözlemlenen değişim ya da şok, diğer değişkenler üzerinde de etki yaratabilmektedir. VECM ile kısa dönemde meydana gelen sapmayı tekrar dengeye getirecek bir mekanizmanın varlığı incelenebilmektedir. Bu mekanizma hata düzeltme mekanizması olarak adlandırılmaktadır. Dengenin yeniden oluşma hızı ise hata düzeltme terimi ile belirlenmektedir. VECM ile ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi de incelenebilmektedir. VECM bulguları Tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4: Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler			
	ALİK	AMFAİZ	AKBMG	ANX
DECT _{t-1}	-0.864861 (0.26971) [-3.20666]	-33.18377 (18.7297) [-1.77172]	0.110251 (0.08911) [1.23719]	-3.751209 (12.1720) [-0.30818]
ALİK(-1)	0.164902 (0.17223) [0.95743]	6.228908 (11.9607) [0.52078]	-0.109645 (0.05691) [-1.92672]	10.43668 (7.77295) [1.34269]
AMFAİZ(-1)	-0.009335 (0.00438) [-2.13004]	0.073004 (0.30434) [0.23988]	0.000574 (0.00145) [0.39674]	0.142565 (0.19779) [0.72081]
AKBMG(-1)	1.065492 (1.11841) [0.95269]	67.57279 (77.6672) [0.87003]	0.328976 (0.36953) [0.89025]	43.38414 (50.4741) [0.85953]
ANX(-1)	0.005210 (0.00877) [0.59379]	0.369699 (0.60932) [0.60674]	5.01E-05 (0.00290) [0.01728]	-0.001649 (0.39598) [-0.00416]
C	-0.063848 (0.02378) [-2.68540]	-2.244096 (1.65110) [-1.35915]	0.010827 (0.00786) [1.37816]	-0.169419 (1.07301) [-0.15789]
R-squared	0.656550	0.745391	0.406635	0.467961
Adj. R-squared	0.500437	0.629660	0.136924	0.226125
F-statistic	4.205592	6.440698	1.507668	1.935032
Breusch-Godfrey LM Test Olasılık Değeri	0.6727	0.3382	0.8046	0.3363
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Olasılık Değeri	0.4938	0.9040	0.4377	0.7535
Jarque-Bera Test Olasılık Değeri	0.7953	0.2486	0.9309	0.6952

Yapılan F testi LİK ve MFAİZ serilerinin bağımlı değişken olarak ele alındığı modellerin %5 ve %10 düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Her dört VECM için yapılan kalıntı testi bulgularına göre, dört modelde de otokorelasyon ve değişen varyans sorunları mevcut değildir. Modellere ait kalıntılar ise varsayımlara uygun olarak normal dağılmaktadır. İlgili test istatistikleri Tablo 4'ün alt satırlarında raporlanmıştır.

Hata düzeltme mekanizmasının çalışması için VECM denklemlerinden elde edilen ve hata terimlerinin bir gecikmeli değerini ifade eden hata düzeltme teriminin (ECT_{t-1}) 0-1 aralığında, negatif

ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Tablo 4 incelendiğinde, bu koşulu sadece LİK değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı VEC modelinin sağladığı görülmektedir. Bu bulgu uzun dönemde MFAİZ, KBMG ve NX değişkenlerinden LİK değişkeni doğrultusunda tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle MFAİZ, KBMG ve NX değişkenleri uzun dönemde LİK değişkeninin sebebidir. ECT_{t-1} ise serilerin uzun dönemde tekrar dengeye gelmelerini sağlayan mekanizmanın hızını göstermektedir. LİK modeli ECT_{t-1} katsayısı 0.86 değerini aldığı görülmektedir. Bu değer hata düzeltme mekanizmasının oldukça hızlı çalıştığını, kısa dönemde sapma gözlenen modelin 1.16 ($1^{0,86}$) dönem sonra yeniden dengeye geleceğini göstermektedir.

Seriler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisinin sınanması için ise Granger nedensellik testi (Granger Causality/Block Exogeneity Wald Test) uygulanmıştır. VAR sistemindeki bir serinin gecikme uzunluğunun diğer seriler üzerindeki Granger nedensellik ilişkisi bu test ile sınanabilmektedir. Kısa dönemli nedensellik testi bulguları Tablo 5 'te yer almaktadır:

Tablo 5. VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: DLİK				
	Ki-Kare	Ser. D.	Olasılık	Sonuç
	4.53	1	0.03	
Dışlanan Değişken DMFAİZ	0.90	1	0.34	MFAİZ ^ LİK
DKBMG DNX Tüm	0.35	1	0.55	KBMG # LİK NX #
	9.57	3	0.02	LİK Tüm ^ LİK
Bağımlı Değişken: DMFAİZ				
Dışlanan Değişken	Ki-Kare	Ser. D.	Olasılık	Sonuç
DLİK	0.27	1	0.60	LİK # MFAİZ
DKBMG	0.75	1	0.38	KBMG # MFAİZ
DNX	0.36	1	0.54	NX # MFAİZ
Tüm	1.32	3	0.72	Tüm # MFAİZ
Bağımlı Değişken: DKBMG				
Dışlanan Değişken	Ki-Kare	Ser. D.	Olasılık	Sonuç
DLİK	3.71	1	0.05	LİK ^ KBMG
DMFAİZ	0.15	1	0.69	MFAİZ # KBMG
DNX	0.00	1	0.98	NX # KBMG
Tüm	3.83	3	0.27	Tüm # KBMG
Bağımlı Değişken: DNX				
Dışlanan Değişken	Ki-Kare	Ser. D.	Olasılık	Sonuç
DLİK	1.80	1	0.17	LİK # NX
DMFAİZ	0.51	1	0.47	MFAİZ # NX
DKBMG	0.73	1	0.39	KBMG # NX
Tüm	4.06	3	0.25	Tüm # NX

VECM Granger nedensellik testi bulgularına göre “kısa dönemde MFAİZ serisi LİK serisinin nedeni değildir” şeklindeki boş hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Diğer serilerden LİK serisi yönünde nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ancak modelin tamamı değerlendirildiğinde MFAİZ, KBMG ve NX serilerinden LİK'e doğru %5 anlam düzeyinde nedensellik olduğu görülmektedir. Ayrıca “kısa dönemde LİK serisi KBMG serisinin nedeni değildir” şeklindeki boş hipotez %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. LİK serisi KBMG serisinin Granger nedeni olduğuna dair bulgu elde edilmiştir.

6. SONUÇ

Bankacılık sistemi, fon arzı ile talebi arasında bir köprü işlevi görerek hem tüketim hem de yatırım harcamaları için gerekli olan fon ihtiyacını karşılamaktadır. Böylelikle hem toplam talep hem de toplam arz desteklenerek iktisadi aktiviteye katkıda bulunmaktadır. Bu mekanizmanın sağlıklı çalışabilmesi ise bankacılık sektörünün sahip olduğu likidite düzeyine bağlıdır. Likidite, bankacılık sektörünün şoklara karşı dayanıklılığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Örneğin 2008 küresel finansal krizinde ortaya çıkan şok, pek çok bankanın yeterli likiditeyi sağlayamaması sonucu tüm dünyayı etkisi altına alan bir krize dönüşmüştür. Bu nedenle likiditenin doğasının anlaşılması, bankacılık krizlerinin önlenmesi için büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmayla, likidite ile çeşitli makro iktisadi büyüklükler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin ortaya konularak politika yapıcılara yol gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, 2001-2019 dönemini kapsayan bir veri seti ile VECM tahminlemesi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda kişi başı milli gelir, faiz, net dış ticaret ve banka likiditesi serileri arasında uzun ve kısa dönemli etkileşim olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Johansen Eşbütünleşme testi sonucunda Türkiye Ekonomisinde bankacılık sektörü likiditesi, kişi başı milli gelir, faiz ve net dış ticaret değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu saptanmıştır. VECM analizi bulguları ise hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ve uzun dönemde kişi başı milli gelir, faiz ve net dış ticaret değişkenlerinden likidite yönünde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Kısa dönemli nedensellik analizi sonuçlarına göre ise faiz likiditenin Granger sebebi ve likidite de kişi başı milli gelirin Granger sebebidir. Bulgular değişkenler arasındaki ilişkinin teorik çerçeve bölümünde açıklanan mekanizmalarla uyumlu olduğunu ve uzun dönemde olduğunu göstermektedir. Likiditenin kişi başı milli gelir için kısa dönemde önemli bir belirleyici olduğunu saptanmıştır. Buna ilave olarak kısa dönemde faiz oranının likiditenin nedeni olduğuna dair ampirik bulgu da elde edilmiştir. Bu bağlamda likidite şoklarından kaçınılması amacıyla para politikasına hassasiyet gösterilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, M., & Azimli, T. (2018). Türk bankacılık sektöründe likidite riski yönetimi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(638), 35-48.
- Al-Harbi, A. (2017). Determinants of banks liquidity: Evidence from OIC countries. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. Vol. 33 No. 2, pp. 164-177.
- Ayaydın, H., & Karaaslan, İ. (2014). Likidite riski yönetimi: Türk Bankacılık Sektörü üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5(11), 237256.
- BBVA (2020). Country Risk Quarterly Report. Fourth Quarter 2019 (December 13). Banco Bilbao Vizcaya Argentaria. <https://www.bbva-research.com/en/publicaciones/country-risk-annual-report-2020/>

BDDK (2019). 2019 Faaliyet Raporu.

https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/hakkinda_0003_11.pdf

BDDK (2020). Türk Bankacılık Sektörü temel göstergeleri (Haziran).

https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_000014_61.pdf

BIS. (2008). Principles for sound liquidity risk management and supervision. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/bcbs> 138.pdf

BIS. (2009). International Framework for Liquidity Risk Measurement, Standards and Monitoring, December. Bank for International Settlements.

Blackman, C. N. (1981). The Management of Foreign Exchange Reserves in Small Developing Countries. *Social and Economic Studies*, 156-171.

Calvo, G. A., & Mendoza, E. G. (2000). Contagion, globalization, and the volatility of capital flows. *İçinde Capital flows and the emerging economies: Theory, evidence, and controversies* (ss. 15-41). University of Chicago Press.

Çelik, S., & Akarım, Y. D. (2012). Likidite riski yönetimi: panel veri analizi ile İMKB bankacılık sektörü üzerine ampirik bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 1-17.

Deep, A., & Schaefer, G. K. (2004). Are banks liquidity transformers? Deep, Akash and Schaefer, Guido K., Are Banks Liquidity Transformers? (May 2004). KSG Working Paper No. RWP04-022.

Diamond, D. W., & Rajan, R. G. (2001). Liquidity risk, liquidity creation, and financial fragility: A theory of banking. *Journal of political Economy*, 109(2), 287-327.

El Hamma, I., & Ejbari, A. (2013). Determinants of banking liquidity in South Mediterranean countries: The case of Morocco. In *Financial Integration* (ss. 159-171). Springer.

El-Chaarani, H. (2019). Determinants of bank liquidity in the Middle East region. *International Review of Management and Marketing*, 9(2), 64-75.

Engert, W., Selody, J., & Wilkins, C. (2008). Financial market turmoil and central bank intervention. *Bank of Canada Financial System Review*, June, 71-78.

Goodhart, C. (2008). Liquidity risk management. *Banque de France Financial Stability Review*, 11(Special Issue on Liquidity), 39-44.

Hicks, J. (1969). *A theory of economic history* (C. 9). Oxford University Press Oxford.

Holod, D., & Peek, J. (2007). Asymmetric information and liquidity constraints: a new test. *Journal of Banking & Finance*, 31(8), 2425-2451.

- Honohan, P., & Shi, A. (2002). Deposit dollarization and the financial sector in emerging economies. The World Bank.
- Humes, D. (1981). Foreign Reserves Management in Belize: An Assessment of the Liquidity Constraints in 1979. *Social and Economic Studies*, 187-200. Sayfa 187
- Islam, M. S. (2020). Foreign Currency Bond as Solution to Trade Deficit Induced Liquidity Crisis in Banks: Evidence from Bangladesh. *ILIRIA International Review*, 10(1), 89-106.
- Işık, Ö., & Belke, M. (2017). Likidite riskinin belirleyicileri: Borsa İstanbul’A kote mevduat bankalarından kanıtlar. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 113-126.
- Işıl, G., & Özkan, N. (2015). İslami bankalarda likidite riski yönetimi: Türkiye’de katılım bankacılığı üzerine ampirik bir uygulama. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1(2), 23-37.
- Ize, A., Kiguel, M. A., & Yeyati, E. L. (2006). Managing systemic liquidity risk in financially dollarized economies. In *Financial Dollarization* (ss. 216-240). Springer.
- Mohammad, S., Asutay, M., Dixon, R., & Platonova, E. (2020). Liquidity risk exposure and its determinants in the banking sector: A comparative analysis between Islamic, conventional and hybrid banks. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 66, 101196.
- Moore, W. (2009). How do financial crises affect commercial bank liquidity? Evidence from Latin America and the Caribbean. MPRA Paper, no. 21473, March 2010.
- Negret, M. F. (2009). The heavenly liquidity twin: the increasing importance of liquidity risk. World Bank Policy Research Working Paper. WPS5139.
- Nicolo, G., Honohan, P., & Ize, A. (2003). *Dollarization of the banking system: Good or bad?* The World Bank.
- Nitescu, D. C., & Duna, F. A. (2018). A multifactorial analysis of bank liquidity in the Euro Area. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 21(3).
- Stiglitz, J. E. (2012). *Serbest düşüş-Amerika, serbest piyasalar ve dünya ekonomisinin çöküşü* (1. bs). Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Teply, P. (2011). The future regulatory challenges of liquidity risk management. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 5(1), 73-77.
- Trenca, I., Petria, N., & Corovei, E. A. (2015). Impact of macroeconomic variables upon the banking system liquidity. *Procedia Economics and Finance*, 32, 1170-1177.
- Vodova, P. (2011). Liquidity of Czech commercial banks and its determinants. *International Journal of mathematical models and methods in applied sciences*, 5(6), 1060-1067.

- Wojcik-Mazur, A., & Szajt, M. (2015). Determinants of liquidity risk in commercial banks in the European Union. *Argumenta Oeconomica*, 2(35), 25-48.
- Wuryandani, G. (2012). The Determinants of Bank Liquidity. Available at SSRN 2242754.
- Yeyati, E. L. (2008). Liquidity insurance in a financially dollarized economy. In *Financial Markets Volatility and Performance in Emerging Markets* (ss. 185-218). University of Chicago Press.
- Zengin, S., & Yüksel, S. (2016). Likidite riskini etkileyen faktörler: Türk Bankacılık Sektörü üzerine bir inceleme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29), 77-95.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

TÜRKİYE’DE FİNANSAL GELİŞME ve EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: FOURIER TESTLERDEN KANITLAR

Dr. Öğr. Üyesi Eda FENDOĞLU*

ÖZET

Hükümetler ülkelerindeki finans sisteminin gelişimi için uyguladıkları politikalar ile ekonomik büyümenin arttırılmasını hedeflemektedirler. Bu nedenle özellikle 1980’li yıllardan günümüze kadar finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki temel ilişki literatürde geniş bir yer almıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, 1960-2017 dönemini kapsayan yıllık veri seti kullanılarak Türkiye için ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişki ortaya çıkarılmak istenmektedir. Bu amaçla Dünya Bankası resmi veri tabanından elde edilen veriler ile gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) serisi ile mevduat bankalarının varlıklarının GSYİH’ye oranı (FD) serisi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin araştırılması Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier birim kök sınaması ile incelenmiştir. Fark durağan bulunan seriler için uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Banerjee vd. (2017) tarafından literatüre kazandırılan Fourier Otoresif Gecikmesi Dağıtılmış (FADL) eşbütünleşme analizi ile incelenmiş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya çıkarmak adına yine Fourier temelli Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından önerilen nedensellik testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcut olup finansal gelişme serisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, GSYİH, Fourier Birim Kök, Fourier Eşbütünleşme, Fourier Nedensellik.

JEL Kodları: G00, G21, O47, C33

* Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, Malatya/ Türkiye. E-mail: eda.fendoglu@ozal.edu.tr

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 05 Ağustos / August 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 30 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 17 Eylül / September 2021

THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: EVIDENCE FROM FOURIER TESTS

ABSTRACT

Governments aim to increase economic growth with the policies they implement for the development of the financial system in their countries. For this reason, the basic relationship between financial development and economic growth has been widely covered in the literature, especially since the 1980s. In this context, in this study, it is aimed to reveal the relationship between economic growth and financial development for Turkey by using the annual data set covering the period 1960-2017. For this purpose, analyzes were carried out using the data obtained from the official database of the World Bank and the gross domestic product (GDP) series and the ratio of assets of deposit banks to GDP (FD) series. First of all, the investigation of whether the variables contain a unit root was examined by Christopoulos and Leon-Ledesma (2010) Fourier unit root test. The long-term cointegration relationship for series with a stationary difference was examined with the Fourier Autoregressive Distributed Lag (FADL) cointegration analysis, which was brought to the literature by Banerjee et al. (2017), and it was found that there was no long-term relationship between the variables. In order to reveal the causal relationship between the variables, the Fourier-based causality test proposed by Nazhoglu et al. (2016) was applied. There is a one-way causality relationship between the variables and it has been determined that the financial development series is the cause of economic growth.

Keywords: Financial Development, GDP, Fourier Unit Root, Fourier Cointegration, Fourier Causality.

JEL Codes: G00, G21, O47, C33.

1. GİRİŞ

Finansal gelişme bütün ülkeler için ekonomik büyüme de önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Finans sektörü para ve sermaye piyasaları ile birlikte isimlendirilmekte ve finans sisteminin daha gelişmiş olduğu ülkelerde GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) oranları daha yüksek olmaktadır. Siyasi ve ekonomik istikrar, her ülkenin modern toplumların temel taşı olan finansal piyasayı geliştirerek ulaşabileceği önemli hedeflerinden biridir. Finansal gelişim aslında; piyasaları, kurumları ve finansman araçlarını içeren finansal sistemin gelişmesi demektir, yani finansal bölüm ekonominin reel bölümünü tamamlayan ikinci yarısı olarak ele alınabilmektedir. Finansal araçlardan yoksun ülkelerin ekonomik büyüme adına finansal kaynaklar elde etmesi ve finansal kurumları güçlü bir şekilde desteklemesi imkânsızdır. Herhangi bir ülkedeki ekonomik sistemin optimal işlevi, reel bölümünün ve finans bölümünün etkin, sağlam ve izlenebilir olmasını gerektirir. Bu nedenle uzun, sürdürülebilir ve dengeli bir ekonomik büyüme için reel ve finans sektörünün birlikte hareket etmesi gereklidir (Mehrara ve Ghamati, 2014:75-76).

Finansal araçlar, piyasalar ve kurumlar bilgi ve işlem maliyetini azaltıcı etkiye sahip olduğu için büyüme sürecinde önemli faktörler olarak görülmektedir. Bu nedenle, tasarruf oranları, yatırım kararları, inovasyon ve ekonomik büyüme oranları bu süreçten etkilenmektedir. (Levine, 1997: 689). Finansal sistem sayesinde meydana gelen bu fırsatlar, sermaye birikimini ve teknolojik yenilikleri doğurmakta ve dolayısıyla da ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Finansal piyasaların gelişmişlik düzeyini gösteren ekonomik büyüme ile finansal derinlik arasındaki pozitif ilişki açıkça belirlenmiştir. Finansal gelişmenin ekonomik büyümenin tahmincisi kredi düzeyi ve hisse senedi piyasasının büyüklüğü olarak görülebilir. Çünkü finans kurumları sektörlerdeki büyümeyi önceden belirleyerek ve daha çok kredi kullanımını sağladığı takdirde hisse senedi piyasalarının var olan büyüme fırsatları değerlerini harekete geçirmiş olmaktadır. Bu sebeple finansal gelişmenin ekonomik büyüme açısından temel bir gösterge olduğu söylenebilmektedir (Rajan ve Zingales, 1996:2). Gelişmiş ülkelerin genellikle gelişmiş finansal piyasaları bulunmaktadır ve bu nedenle finansal sektörü iyileştirmeyi amaçlayan politikaların ekonomik büyümeyi sağlaması beklenebilmektedir (Arıç, 2014:466).

Finans ve büyüme arasındaki bağlantı üzerine yapılmış akademik çalışma Schumpeter'in (1911)'de yaptığı finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu rolünü vurgulayan çalışmasına dayanmaktadır. Literatürde finansal piyasaların; işlem maliyetlerini düşürdüğü ve yönetim riskini kolaylaştırdığı, tasarrufları harekete geçirdiği ve bir havuzda topladığı, mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırdığı, olası yatırımlar hakkında önceden bilgi üretip ve yatırımları izlediği ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu kanallar tanımlanmıştır. Finansal piyasaların ekonomik büyümeye olan katkısı, içsel büyüme teorisinin ortaya çıkmasıyla birlikte büyük ilgi görmüştür. Ancak ilgili literatür, özellikle King ve Levine'in (1993a, 1993b) ilgiyi yeniden canlandıran ufuk açıcı çalışmasından sonra güçlü bir şekilde genişlemeye başlamış ve çok sayıda araştırmaya ivme kazandırmıştır (Apergis ve vd., 2007:179). 1980 sonrası dönemde küreselleşme eğiliminin hızlanmasıyla birlikte finansal piyasaların önemi artmış ve finansal piyasaların ekonomik büyümenin en önemli bir itici gücü olduğu kanaatine varılmış, 1990'lardan bu yana ise finansal sistemlerin kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı, farklı yöntemler ve ampirik testlerle incelenmiş, analiz edilmiş ve hala tartışmalı bir konu olarak günümüze kadar gelmiştir (Ferreira, 2021:2, Aimer, 2021:50).

Bu bağlamda bu çalışmada da Türkiye için ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemek için 1960-2017 yıllık zaman serisi veri seti ile Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier birim kök sınaması, Banerjee vd. (2017) tarafından literatüre kazandırılan Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (FADL) eşbütünlüşme testi, yine Fourier temelli Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından önerilen nedensellik testi kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle finansal gelişim ve ekonomik büyüme üzerine yapılan geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Sonra bu çalışma da kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmış olup, daha sonrada yapılan ampirik analizden elde edilen bulgular paylaşılmıştır. En son kısımda ise bulgulardan elde edilen sonuç paylaşılmış ve yorumlanarak önerilerde bulunulmuştur.

2. TEORİK ALTYAPI VE LİTERATÜR TARAMASI

Finansal gelişme birçok bilim insanına göre ekonomik büyüme ve kalkınmanın anahtarı olarak görülmektedir. Bu nedenle ilk Schumpeter (1911)'in, Gurley ve Shaw (1960) ve Goldsmith (1969)'in yaptığı çalışmalar bu alanın temelini oluşturmuştur. Schumpeter (1911) ve Gurley ve Shaw (1960)'ın yaptığı çalışmalar bankacılıktaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini, Goldsmith (1969) ise 35 ülkenin 1860-1963 verileri ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ortaya çıkarmıştır. Daha sonra ise Shaw (1973) ve McKinnon (1973)'nun yaptığı çalışmalar finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir. 90'lı yıllarda ise King ve Levine (1993a), Levine (1997), Levine ve Zervos (1998) finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişler ve çalışmalarda pozitif ve güçlü ilişki bulmuşlardır. De Gregorio ve Guidotti (1995), yaptıkları çalışmada finansal gelişmenin ekonomik büyümeye yol açtığını, Luintel ve Khan (1999) ise büyüme ve finansal gelişme arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. 2000'li yıllarda ise finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Beck ve vd. (2000) 63 ülkeyi 1960-1995 yıllarına ait veriler ile Arestis ve vd. (2001) İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya ve ABD için, Falahaty ve Hook (2003) 1991-2009 yıllarına ait veriler ile 9 MENA ülkesi için, McCaig ve Stengos (2005) 71 ülke için çalışmalarında ele aldıkları değişkenler ile yaptıkları analizlerde pozitif yönlü bir ilişki elde etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda ise yapılan literatür çalışmaları şöyledir;

Habibullah ve Eng (2006) çalışmasında, 1990-1998 dönemi için 13 Asya gelişmekte olan ülkelerinin finansal gelişimi ve ekonomik büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisini panel veri perspektifinden incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre finansal gelişmenin büyümeyi desteklediği sonucuna varmışlardır.

Apergis ve diğerleri (2007) çalışmada, 1975-2000 döneminde 15 OECD ve 50 OECD üyesi olmayan ülkeden oluşan dinamik bir heterojen panel için panel entegrasyonu ve eşbütünleşme teknikleri kullanılarak finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişkinin var olup olmadığını incelemişlerdir. Yaptıkları analiz ile edinilen bulgulara göre finansal derinleşme, ekonomik büyüme ve bir dizi kontrol değişkeni arasında tek bir uzun vadeli denge ilişkisinin varlığını desteklediğini, ayrıca, elde ettikleri kanıtlar finansal derinleşme ile büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna varmışlardır.

Kandır ve diğerleri (2007) bu çalışmada, 1988-2004 dönemine ait veriler ile Türkiye için finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testleri, hata düzeltme modeli ve nedensellik analizleri ile incelemişlerdir. Analizden elde ettikleri bulgulara göre finansal gelişimin Türkiye'de ekonomik büyümeyi desteklemediği yönünde sonuca varmışlardır.

Naceur ve Ghazouani (2007) çalışmada, 11 MENA bölgesi ülkesinden 1979-2003 yıllarına ait panel veri kullanarak GMM tahmincileri ile dinamik bir panel modelinin tahminine dayanan analiz yapmışlardır. Analizden elde ettikleri bulgulara göre bankacılık ve borsa gelişimi ile büyüme arasında

anlamalı bir ilişki olmadığı, banka gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, borsa gelişimi kontrol edildikten sonra bile negatif olduğu sonucuna varmışlardır.

Wu ve diğerleri (2010) alışmada, 1976–2005 döneminde Avrupa Birliği'ndeki (AB) 13 ülkeden oluşan bir panel veri setine dayanarak finansal kurumların ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkilerini incelemişlerdir. Analizlerden elde ettikleri bulgulara göre birincisi bankacılık gelişimi, borsa gelişimi ve ekonomik kalkınma arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi vardır ve borsa kapitalizasyonu ve likiditenin ekonomik kalkınma üzerinde uzun vadeli olumlu etkileri olduğu, ikincisi finansal derinliğin reel çıktı üzerinde uzun vadede olumsuz bir etkisi olabildiği, ancak ticari bankaların risk çeşitlendirmesi ve bilgi hizmetlerinin iyileştirilmesi istikrarlı ekonomik kalkınma ile sonuçlandığı, son olarak ise borsa likiditesinin ekonomik büyüme üzerinde kısa vadeli olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bangake ve Eggoh (2011) bu çalışmada, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi yeniden değerlendirmek için 1960-2004 döneminde 71 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin veri setinde yakın zamanda geliştirilen panel yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Analizden elde edilen bulgulara göre finans ve büyüme arasındaki çift yönlü nedenselliğin önceki sonuçları doğruladığı kanaatine varmışlardır.

Ozcan ve Ari (2011) alışmada, 1998-2009 döneminde ait veriler ile Türkiye için finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile incelemişlerdir. Analizden elde edilen bulgulara göre ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Hassan ve diğerleri (2011) alışmasında, coğrafi bölgelere göre sınıflandırılan düşük ve orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümenin muhasebeleştirilmesinde finansal gelişmenin rolüne dair kanıtlar sunmuşlardır. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak için hem panel regresyonlarını hem de varyans analizi yapmışlardır. Yaptıkları analizden elde ettikleri bulgulara göre gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Ağayev (2012) alışmasında, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 20 geçiş ekonomisine ait veriler ile panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri ile incelemiştir. Yaptığı analizden elde ettikleri buğular doğrultusunda finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Bozoklu ve Yılcı (2012) alışmada, 1988-2011 yıllarına ait veriler ile Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Mısır, Peru, şili, Tayland ve Türkiye için finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi panel Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Çalışmanın analizinden elde ettikleri bulgular doğrultusunda da finansal gelişmenin iktisadi büyümenin nedeni olduğu sonucuna varmışlardır.

İnançlı ve diğerleri (2014) bu çalışmada, 1997-2014 dönemine ait yıllık veriler ile D-8 ülkeleri için finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen ampirik bulgulara göre finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Arıç (2014) çalışmasında, 2004-2012 dönemini içeren veriler ile Avrupa Birliği'nde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için panel veri yöntemini kullanmıştır. Analizden edinilen bulgulara göre ekonomide birimler bazında finansal sistemin parasallaşması ve kullanımını arttıkça ekonomik büyümenin de arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Mhadhbi (2014) çalışmasında, finans ve büyüme ilişkisini incelemek için 1972-2012 dönemine ait veriler ile 93 ülkeden (gelişmiş ülkeler ve en az gelişmiş ülkeler) oluşan bir panelden, ekonomik büyümenin standart gerilemesini ve finansal faaliyetin yeni bir vekilini ve ikincisinin yetiştirme, eğitim ile etkileşim etkilerini analiz etmiştir. Yaptığı analiz En Küçük Kareler Kukla Değişken tahmincisinden elde ettiği bulgulara göre küresel bir perspektiften bakıldığında, finansal aktivitenin büyüme ve gelişme için faydalı olduğu, ülkelerin finansal gelişimi ile onu yakalama potansiyeli arasında pozitif bir ilişki olduğu, finansal faaliyet, yetişkin okuryazarlığının daha yüksek olduğu ülkelerde ek faydalar sağladığı ve finansal gelişimin tasarruf ve yatırım üzerindeki olası hacim etkisinden bağımsız olarak, finansal aktivite ile sermaye birikim oranı arasında büyüme açısından pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Hayaloğlu (2015) çalışmasında, 1990-2012 yıllarını kapsayan veriler ile kırılmalı beşli ülkeleri (Türkiye, Hindistan, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika) için finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi dinamik panel veri analizini kullanarak incelemiştir. Elde ettiği ampirik bulgulara göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Güney (2017) yaptığı çalışmada, 1998-2015 dönemine ait veriler ile finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerine olan etkisini Türkiye ve Şangay Beşlisi için eşbütünlük testi ile incelemiştir. Test sonucu elde ettikleri ampirik bulgulara göre finansal gelişimin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Sağlam ve Sönmez (2017) çalışmada, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Avrupa geçiş ekonomileri çerçevesinde Barro (1991) tipi ekonomik büyüme modelini ele alarak panel veri analizi ile incelemişlerdir. Yapılan analizden elde ettikleri ampirik bulgulara göre finansal gelişme ve ekonomik büyümeye doğru uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Sönmez ve Sağlam (2017) çalışmasında, Euro Bölgesi ve gelişmekte olan Avrupa ülkeleri için panel veri analizini kullanarak 1995-2013 dönemine ait veriler ile incelemişlerdir. Yaptıkları analizden elde ettikleri bulgular doğrultusunda iki farklı Avrupa grubu ülkesi için finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Pradhan ve diğerleri (2018) alışmasında, 1961-2014 yıllarına ait veriler ile 49 Avrupa lkesi için yenilik, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimleri belirlemek için panel birim kök ve panel eşbütünleşme testlerini kullanarak incelemişlerdir. Yaptıkları analizlerden elde ettikleri bulgulara göre finansal gelişme ve yeniliğin uzun vadede ekonomik büyümenin nedensel faktörleri olduğunu gösteren bir vektör hata düzeltme modeli tahmin etmişlerdir.

Erataş-Sönmez ve Sağlam (2019) alışmada, finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gelişmekte olan ülkeler için panel nedensellik analizi yaparak incelemişlerdir. Yaptıkları analizden elde ettikleri bulgulara göre finansal gelişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bakar ve diğerleri (2020) bu çalışmada, Sahra Altı Afrika (SSA) bölgesi için finansal gelişmenin (FD) ekonomik büyüme ve büyümeyi artıran aktarım kanalları üzerindeki etkisini üç farklı dönemde Binyıl ncesi Kalkınma Hedefleri (BKH) dönemi (1990– 1999), Binyıl Kalkınma Hedefleri (2000– 2017) dönemi ve ana dönem (1990–2017) olmak üzere araştırmayı amaçlamışlardır. Bunun için 1990-2017 dönemlerine ait veriler ile 45 SSA ülkesinde sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi (SGMM) yaklaşımını kullanmışlardır. Yaptıkları analizden elde ettikleri bulgular ile finans sektörünün 1990-2017 yılları arasında güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu, ayrıca finans sektörü ekonomik büyümeyi iyileştirmek için çeşitli faktörlere bağlı olduğu sonucuna varmışlardır.

Ferreira (2021) alışmasında, 1990-2017 dönemine ait veriler ile 9 IMF finansal gelişme endeksinin tümü arasındaki nedensellik ilişkilerini ve tüm kıtalara yayılmış 46 ülke örneğini dikkate alarak reel GSYİH büyümesini analiz etmek için incelemiştir. Yaptığı analizden elde ettiği bulgulara göre tüm IMF endeksleri için aynı istatistiksel sağlamlıkta olmasa da, finansal kurumların ve piyasaların finansal gelişme erişimi, derinliği ve etkinliğinin ilgili yönlerini ele alan çift yönlü nedenselliğin varlığını doğrulayan sonuca ulaşmışlardır.

Anuya ve Ifionu (2021) bu çalışmada, dinamik panel GMM (genelleştirilmiş moment yöntemi - generalized methods of moment) yaklaşımını kullanarak Sahra Altı Afrika'da finansal piyasaların gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kullandıkları veriler yıllık aralıklarla toplanmıştır ve 2000'den 2017'ye kadar olan dönemde Sahra Altı Afrika bölgesindeki 48 ülkeyi kapsayan bir panel yapıya sahiptir. Yaptıkları analiz ile elde edilen bulgulara göre finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Cheng ve diğerleri (2021) alışmasında, finans ve BİT arasındaki ilişkiyi dikkate alarak finansal gelişme, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) yayılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2000-2015 yılları arasında 72 ülkeyi kapsayan panel veriler ile dinamik GMM tahmini uygulayarak incelemişlerdir. Yaptıkları analizden elde ettikleri bulgulara göre finansal gelişmenin ekonomik büyüme için her zaman elverişsiz olduğunu, ancak bu olumsuz etkinin yüksek gelirli ülkelerde daha fazla

olduğunu göstermektedir. İkincisi, BİT yayılımı yüksek gelirli ülkelerde ekonomik büyümeyi iyileştirebilir, ancak orta ve düşük gelirli ülkelerde etkisinin belirsiz olduğu sonucuna varmışlardır.

Aimer (2021) çalışmasında, 1980-2017 dönemi için Üst Orta Gelirli ülkelerde ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi Toda Yamamoto'nun panel (FMOLS, DOLS ve GMM) ve panel Granger-nedensellik testleri kullanarak incelemiştir. Çalışmada yaptığı testler sonrası elde ettiği bulgulara göre finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Yapılan literatür taramasına göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, verilerin kullanıldığı yıllar kapsamına ve analizde kullanılan yöntemlere göre farklılık göstermektedir. Yapılan analizler sonucu elde edilen ampirik bulgulara göre bazı çalışmalarda finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif ilişki söz konusu iken, bazı çalışmalarda negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada da Türkiye'nin finansal gelişim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki için farklı yıllara ait veri seti ve önceden yapılmamış güncel yöntemlerle analiz edilerek literatüre katkı sunması beklenmektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye için 1960-2017 yılları arasında ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişki incelenmek istenmektedir. Bu amaçla Dünya Bankası resmi veri tabanından elde edilen sabit 2010 ABD doları cinsinden logaritması alınmış gayri safi yurtiçi hâsıla (*GSYİH*) serisi ile mevduat bankalarının varlıklarının *GSYİH*'ye oranı (*FD*) serisi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle değişkenlerin bütünleşme mertebeleri Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier birim kök sınaması ile araştırılmıştır. Ardından değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Banerjee vd. (2017) tarafından önerilen Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (FADL) eşbütünleşme analizi ile sınanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya çıkarmak adına yine Fourier temelli Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından önerilen nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmada Türkiye için *GSYİH* ve *FD* değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>GSYİH</i>	<i>FD</i>
<i>Ortalama</i>	26.508	31.428
<i>Medyan</i>	26.533	25.125
<i>Maksimum</i>	27.818	73.266
<i>Minimum</i>	25.191	16.623
<i>Standart Sapma</i>	0.736	16.389
<i>Varyasyon Katsayısı</i>	0.027	0.521
<i>Çarpıklık</i>	-0.047	1.416
<i>Basıklık</i>	1.981	3.715
<i>Jarque – Bera</i>	2.526 (0.282)	20.640 (0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 1'den elde edilen sonuçlara göre Türkiye için mevduat bankalarının varlıklarının *GSYİH*'ye oranı ortalama olarak yaklaşık %31 civarında olduğu görülmektedir. Ayrıca *GSYİH* değişkeni normal

bir dağılım sergilerken FD değişkeninin normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir. Varyasyon katsayılarına göre ise değişkenlerin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir.

3.1. Fourier Temelli Christopoulos ve Leon-Ledesma ADF (FADF) Birim Kök Sınaması (2010)

Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) tarafından Fourier terimlerin eklenmesi ile yapısal değişimlerin dikkate alınmasını öneren bu test aşağıdaki model ile dikkate alınmaktadır:

$$y_t = \delta(t) + v_t \quad (1)$$

Burada y_t stokastik bir değişken olmak üzere $v_t \sim N(0, \sigma)$ ve $\delta(t)$ zamanla değişen deterministik bileşeni temsil etmektedir. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010), k frekans sayısını, t zaman terimini, T ise örneklem uzunluğunu göstermek üzere $\delta(t)$ için Fourier fonksiyonlarını aşağıdaki gibi tanımlamışlar ve modele dâhil etmişlerdir.

$$\delta(t) = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (2)$$

$$y_t = \delta_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_t \quad (3)$$

Burada temel hipotez serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir ve aşağıdaki gibidir: aşağıda verildiği gibi ifade edilebilir:

$$H_0: v_t = \mu_t, \quad \mu_t = \mu_{t-1} + h_t \quad (4)$$

h_t sıfır ortalama ile durağan bir süreç olduğu varsayılmakta ve Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) birim kök testinde öncelikle kalıntı kareler toplamının minimum olduğu yerde uygun frekansı belirlemektedir. Daha sonra model için aşağıdaki gibi EKK kalıntıları hesaplanmaktadır ve bu kalıntılara bildik ADF testinin uygulanmasını önermişlerdir.

$$\hat{v}_t = y_t - \hat{\delta}_0 + \hat{\delta}_1 \sin\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) + \hat{\delta}_2 \cos\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) \quad (5)$$

Bu kalıntılara uygulanan birim kök testi için doğrusal model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta v_t = \alpha_1 v_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta v_{t-j} + u_t \quad (6)$$

Bu aşamada birim kökün varlığını yönünde kurulan temel hipotez reddedilirse (3) eşitliği için $F_{\mu}(\tilde{k})$ F testi kullanılarak $H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0$ temel hipotezi $H_1: \delta_1 = \delta_2 \neq 0$ alternatif hipoteze karşı sınanarak modele katılan Fourier terimlerin anlamlılığı sınanır. Bu sınama neticesinde temel hipotez reddedildiği takdirde trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu kararına varılır aksi halde geleneksel ADF testinin uygulanması yönünde karar verilir.

3.2. Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (FADL) Eşbütünleşme Analizi

Banerjee vd. (2017) tarafından önerilen bu test Fourier fonksiyonlar aracılığı ile serideki düzgün yapısal değişimi yakalamayı amaçlanmaktadır. Bu sebeple ani kırılma tarihlerinin yapısının ve sayısının bilinmesine gerek duyulmadan test prosedürü oluşturulmuştur (Konat, 2021: 140). Bu sayede test denkleminde çok fazla kukla değişken eklenmesinden kaynaklanan güç kaybının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Fourier fonksiyonlar ile aşağıdaki gibi bir model önerilmektedir:

$$d(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^q \alpha_{1,k} \sin(2\pi kt/T) + \sum_{k=1}^q \alpha_{2,k} \cos(2\pi kt/T), q \leq T/2 \quad (7)$$

Burada $d(t)$ deterministik bileşen, α_0 sabit ve doğrusal trend içeren sıradan deterministik terim, k frekans sayısı, q yaklaşımın içerdiği frekansların sayısı ve T gözlem sayısı olarak tanımlanmıştır. Fourier ADL test prosedürünü açıklamak için aşağıdaki koşullu model kullanılmaktadır.

$$\Delta y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1' x_{t-1} + \phi' \Delta x_t + u_t \quad (8)$$

Burada β_1 katsayısı bildik t testi ile sınanmakta ve hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

$$H_0: \beta_1 = 0 \text{ (eşbütünleşme ilişkisi yok)}$$

$$H_1: \beta_1 \neq 0$$

Elde edilen test istatistiği Banerjee vd. (2017) tarafından raporlanan kritik değerler ile karşılaştırılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığına karar verilmektedir.

3.3. Nazlıoğlu VD. (2016) Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Nazlıoğlu vd. (2016), Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen nedensellik yaklaşımına Fourier terimler ekleyerek literatüre yeni bir nedensellik analiz yöntemi kazandırmışlardır. Nazlıoğlu vd. (2016) bildik vektör otoregresif (VAR) modelindeki sabit terim varsayımını genişleterek yapısal değişimleri dâhil etmeyi önermişlerdir. Dolayısıyla VAR modelindeki sabit terim parametresi yerine bağımlı değişkende muhtemel olan yapısal değişimlerin belirlenmesi için Fourier fonksiyonlar modele dâhil edilmiştir. Önerilen model aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Burada her zamanki gibi k frekans sayısı, T gözlem sayısı ve t zaman terimi olarak tanımlanmaktadır. Nazlıoğlu vd. (2016), χ^2 dağılımı nedensellik testlerinde küçük örneklem özelliği açısından güçsüz olabildiği için, Wald testi yerine F testinin kullanılmasının daha uygun olacağını ifade etmişlerdir. Burada temel hipotez değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı yönünde kurulmaktadır. Yapılan sınama neticesinde Bootstrap simülasyonu yöntemi ile elde edilen sonuçlarda temel hipotezin reddedilip edilmediğine karar verilmektedir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada öncelikle iki değişkenin durağanlık mertebeleri Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier temelli birim kök testi ile araştırılmıştır. Fark durağan bulunan hem $GSYİH$ hem de FD değişkenleri için Fourier temelli gecikmesi dağıtılmış eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Ardından iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından literatüre kazandırılan Fourier temelli Toda-Yamamoto testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

Tablo 2. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier Birim Kök Test Sonuçları

	FADF Test İst.	Min. KKT	F İst.	ADF Test İst.	<i>l</i>	<i>k</i>
<i>GSYİH</i>	-0.549	13.698	34.547***		2	1
$\Delta GSYİH$	-5.548***	0.079	0.823	-4.842 (0.001)***	3	1
<i>FD</i>	-1.594	8371.539	22.798***		4	1
ΔFD	-6.369***	334.637	5.530**		1	1

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Christopoulos ve Leon-Ledesma (2010) Fourier birim kök testi için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla 4.43, 3.85, 3.52'dir. F istatistiği için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla ve 6.730, 4.929 ve 4.133'dür. Parantez içi olasılık değerini ifade etmektedir. *l* ve *k* sırasıyla uygun gecikme uzunluğunu ve frekans sayısını temsil etmektedir.

Tablo 3'ten elde edilen sonuçlara göre FADF birim kök test sonucu iki serinin de fark durağan yani I(1) olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla birim kök test sonucuna göre birim köke sahip olduğu dolayısıyla iktisadi şoka maruz kaldığı anlamına gelmektedir. Ayrıca F istatistiklerinin sonuçlarının da $\Delta GSYİH$ hariç anlamlı olduğu görülmektedir. $\Delta GSYİH$ için uygulanan ADF sınaması neticesinde durağan olduğu görülmektedir. Farkı alındıktan sonra durağan bulunan seriler arasında uzun dönemli ilişkinin sınanması için Fourier temelli FADL testine ait sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. FADL Eşbütünleşme Test Sonuçları

<i>GSYİH</i>'nin gecikmesi	1
<i>FD</i>'nin gecikmesi	2
Test İstatistiği	-2.811
Frekans	1
Min. AIC	-3.751

Not: FADL test istatistiği için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla -4.73, -4.09 ve -3.76'dır.

Elde edilen FADL eş bütünleşme sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Analiz Sonuçları

H_0 Hipotezi	Uygun Gecikme	Frekans	Wald İst.	Asimptotik Olasılık Değ.	Bootstrap Olasılık Değ.
$GSYİH, FD$ 'nin nedeni değildir	2	1	3.210	0.201	0.218
$FD, GSYİH$ 'nin nedeni değildir	2	1	10.513	0.005***	0.009***

Not:*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. 10000 bootstrap simülasyonu ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4'de Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analiz sonuçlarına göre çalışmada kullanılan değişkenler için finansal gelişme serisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu görülmektedir. Yani tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmaktadır. Kısacası bu çalışmada, analizden elde edilen bu bulgular doğrultusunda incelenen dönemde finansal gelişmenin Türkiye ekonomisinde etkili olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Dünyadaki bütün ülkeler milli gelir seviyelerini yükselterek ekonomik büyümeyi temel amaçları haline getirmişlerdir. Bu nedenle ülkeler istikrarlı ve dengeli bir ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için yatırımlarını arttırmaktadırlar. Bunun için ise gelişmiş, iyi bir finansal sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişmiş ülkelere bakıldığında etkin ve sağlam bir finansal piyasaları olduğu görülmektedir. Bu nedenle finansal gelişimin ekonomik büyümeyi sağlamasında önemli bir etken olup olmadığı geçmişten günümüze kadar literatürde oldukça fazla incelenen bir araştırma konusu haline gelmiştir. Yapılan bazı teorik ve ampirik çalışmalarda finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde etkin bir rolü olduğu, bazı çalışmalarda ise etkin olmadığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye için ekonomik büyüme ile finansal gelişim arasındaki ilişki sınanmıştır. Yapılan Fourier temelli sınamalar neticesinde hem ekonomik büyüme hem de finansal gelişme değişkenlerinin farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği yani I (1) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ardından fark durağan bulunan seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmış ve uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı yeni iki serinin de uzun dönemde dengeye gelmediği görülmektedir. Nedensellik sınaması neticesinde seriler arasında tek yönlü bir nedensel ilişkinin varlığına ulaşılmış ve finansal gelişme serisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu bulgusuna varılmıştır.

Ekonomik büyümeye finansal sistemlerin önemli derecede etki edebilmesi için ülkenin gelişmişlik seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Türkiye için yapılan bu çalışmada analizler sonucu finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu kanaatine varılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki politika yapıcıları, finansal gelişmenin uzun dönemli sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamda etkileşimi ve istikrarı sağlayabilmeleri için finansal sistemin performanslarının iyileştirilmesine ve bu anlamda alınacak yenilikçi politika kararlarına ve yapılacak teşviklere büyük önem vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağayev, S. (2012). Geçiş ekonomilerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 155-164.
- Aimer, N. The Direction of Causality between Economic Growth and Financial Development in Upper Middle-Income Countries. *Econder International Academic Journal*, 5(1), 49-68.
- Anuya, D. E., & Ifionu, E. P. Financial Market Development And Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Dynamic Panel Gmm Approach.
- Apergis, N., Filippidis, I., & Economidou, C. (2007). Financial deepening and economic growth linkages: a panel data analysis. *Review of World Economics*, 143(1), 179-198.
- Arestis, P., Demetriades, P. O., & Luintel, K. B. (2001). Financial development and economic growth: the role of stock markets. *Journal of money, credit and banking*, 16-41.
- Arıç, K. H. (2014). The effects of financial development on economic growth in the European Union: a panel data analysis. *International journal of economic practices and theories*, 4(4), 466-471.
- Bakar, H. O., Sulong, Z., & Chowdhury, M. A. F. (2020). The role of financial development on economic growth in the emerging market countries of the sub-Saharan African (SSA) region. *International Journal of Emerging Markets*.
- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Bangake, C., & Eggoh, J. C. (2011). Further evidence on finance-growth causality: A panel data analysis. *Economic Systems*, 35(2), 176-188.
- Beck, T., Levine, R., & Loayza, N. (2000). Finance and the Sources of Growth. *Journal of financial economics*, 58(1-2), 261-300.
- Bozoklu, ř., & YILANCI, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Cheng, C. Y., Chien, M. S., & Lee, C. C. (2021). ICT diffusion, financial development, and economic growth: An international cross-country analysis. *Economic modelling*, 94, 662-671.
- Christopoulos, D. K., & León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth breaks and non-linear mean reversion: Post-Bretton Woods real exchange rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.

- Erataş-Sönmez, F., & Sağlam, Y. (2019). The Relationship between Financial Development and Economic Growth for Developing Countries: Panel Causality Analysis. *Sosyoekonomi*, 27(42), 87-106.
- Falahaty, M., & Hook, L. S. (2013). The Effect of Financial Development on Economic Growth in the MENA Region. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 34(3).
- Ferreira, C. (2021). Panel Granger causality between financial development and economic growth.
- Goldsmith, R. W. (1969). Financial structure and development(Yale University Press. New Haven, CT).
- De Gregorio, J., & Guidotti, P. E. (1995). Financial development and economic growth. *World development*, 23(3), 433-448.
- Gurley, J.G. ve Shaw, E.S. (1960) Money in A Theory of Finance, Washington, DC: Brookings Institution
- Güney, G. (2017). Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (13).
- Habibullah, M. S., & Eng, Y. K. (2006). Does financial development cause economic growth? A panel data dynamic analysis for the Asian developing countries. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 11(4), 377-393.
- Hassan, M. K., Sanchez, B., & Yu, J. S. (2011). Financial development and economic growth: New evidence from panel data. *The Quarterly Review of economics and finance*, 51(1), 88-104.
- Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan beşli ölkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dinamik panel veri analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 131-144.
- İnançlı, S., Altıntaş, N., & Veysel, İ. N. A. L. (2016). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: D-8 örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 36-49.
- Kandır, S. Y., & İskenderoğlu, A. G. Ö. (2007). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.
- King, R. G., and R. Levine (1993a). Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. *Quarterly Journal of Economics* 108 (3): 717–737.
- King, R. G., and R. Levine (1993b). Finance, Entrepreneurship and Growth. *Journal of Monetary Economics* 32 (3): 513–542.
- Konat, G. (2021). Türkiye’de Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Fourier ADL Eşbütönlüşme Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 133-145.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: views and agenda. *Journal of economic literature*, 35(2), 688-726.

- Levine, R., & Zervos, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. *American economic review*, 537-558.
- Luintel, K. B., & Khan, M. (1999). A quantitative reassessment of the finance–growth nexus: evidence from a multivariate VAR. *Journal of Development Economics*, 60(2), 381–405.
- McCaig, B., & Stengos, T. (2005). Financial intermediation and growth: Some robustness results. *Economics Letters*, 88(3), 306-312.
- McKinnon, R. I. (1973) *Money and Capital in Economic Development*, Washington, DC: The Brookings Institution.
- Mehrara, M. and Ghamati, F. (2014). Financial Development And Economic Growth İn Developed Countries. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 36: 75-81.
- Mhadhbi, K. (2014). Relationships between financial development and economic growth: A new approach by inputs. *Journal of Empirical Studies*, 1(2), 62-84.
- Naceur, S. B., & Ghazouani, S. (2007). Stock markets, banks, and economic growth: Empirical evidence from the MENA region. *Research in International Business and Finance*, 21(2), 297-315.
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Ozcan, B., & Ari, A. (2011). Finansal Gelisme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Iliskinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği/An Empirical Analysis of Relationship between Financial Development and Economic Growth: The Turkish Case. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 121.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., & Bahmani, S. (2018). Are innovation and financial development causative factors in economic growth? Evidence from a panel granger causality test. *Technological Forecasting and Social Change*, 132, 130-142.
- Rajan, R., & Zingales, L. (1996). Financial dependence and growth. NBER Working Paper 5758.
- Sağlam, Y., & Sönmez, F. E. (2017). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Avrupa geçiş ekonomileri örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 121-140.
- Schumpeter JA (1911) *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 1st edn. Duncker & Humblot, Leipzig
- Shaw, E. S. (1973) “Financial Deepening in Economic Development”, New York: Oxford University Press.
- Sönmez, F. E., & Sağlam, Y. (2017). Financial Development and Economic Growth: A Comparative Analysis between Euro Area and Emerging-Developing Europe. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 179-202.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995) Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

Wu, J. L., Hou, H., & Cheng, S. Y. (2010). The dynamic impacts of financial institutions on economic growth: Evidence from the European Union. *Journal of Macroeconomics*, 32(3), 879-891.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 2 Eylül/September 2021 ss./pp. 35-60

M. Aksoy, <http://dx.doi.org/10.46959/jeess.989347>

KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE GÜVENLİK PERFORMANSININ ARACILIK ROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Müjde AKSOY*

ÖZET

Sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı yaratmak, hem iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek, hem de insan kaynağından etkin bir şekilde yararlanabilmek adına örgütlerin temel bir işlevidir. Bu kapsamda iş kazalarının ana nedeni olarak güvensiz davranışları minimize etmeyi hedefleyen ve çalışanların iş güvenliğine yönelik algı, inanç ve tutumları olarak tanımlanan güvenlik kültürü kavramı kritik bir önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı emek yoğun bir sektör olarak turizm alanında faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışanların, güvenlik kültürü algılarının iş performansları üzerindeki etkisi ve bu ilişkide güvenlik performansının aracılık rolünü tespit etmektir.

Nicel yöntemde ve betimsel tarama (survey) deseninde tasarlanan araştırmada konaklama işletmelerinde çalışan 384 kişiden anket yöntemi ile toplanan veriler, Yapısal Eşitlik Modellemesi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre konaklama işletmelerinde pozitif güvenlik kültürü algısının, çalışanların iş performanslarını pozitif yönde etkileyeceği ve güvenlik performansının da bu ilişkide tam aracı rolüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma göstermektedir ki; konaklama işletmelerinde güvenlik kültürünü geliştirmeye yönelik çabalar sadece güvenli davranışı değil, çalışanların iş performanslarını da arttırmaya hizmet edecektir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Kültürü, Güvenlik Performansı, İş Performansı, Konaklama Sektörü.

JEL Kodları: I10, I12

* Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Manyas M.Y.O., İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, Balıkesir/ Türkiye. E-mail: maksoy@bandirma.edu.tr

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 1 Ağustos / August 2021
Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 19 Ağustos / August 2021
Kabul Tarihi / Acceptance Date : 14 Eylül / September 2021

35

Research Article

THE INFLUENCE OF SAFETY CULTURE ON JOB PERFORMANCE AND THE MEDIATING ROLE OF SAFETY PERFORMANCE IN HOSPITALITY

ABSTRACT

Creating a healthy and safe working environment is a basic function of organizations in order to prevent work accidents and occupational diseases and to benefit from human resources effectively. In this context, the concept of safety culture, which aims to minimize unsafe behaviors as the main cause of work accidents and is defined as the perceptions, beliefs and attitudes of employees towards occupational safety, is of critical importance. In this study, it has been tried to determine the effect of safety culture perceptions of employees on their job performance and the mediating role of safety performance in this relationship in hospitality in the field of tourism as a labor-intensive sector

In the research, which was designed in quantitative method and descriptive survey design, the data collected from 384 people working in hospitality by survey method were analyzed with Structural Equation Modeling. According to the findings of the research, it has been determined that the positive safety culture perception to be created in the hospitality would positively affect the work performance of the employees and that the safety performance had a full mediator role in this relationship. This research shows that; efforts to improve safety culture in hospitality will serve to increase not only safe behavior but also the work performance of employees.

Keywords: *Safety Culture, Safety Performance, Job Performance, Hospitality.*

JEL Codes: *I10, I12.*

1. GİRİŞ

İş kazaları ve meslek hastalıklarına bağlı olarak ortaya çıkan; hem insana ilişkin kayıp ve zararlar, hem de ekonomik zararlar, özellikle günümüzde yaşanan hızlı sanayileşme ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde çalışma hayatının en kritik problemlerinden biri olarak görülmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)' nun 2020 verilerine göre, dünya genelinde her yıl ortalama 340 milyon iş kazası meydana gelirken, 160 milyon çalışan meslek hastalığına yakalanmakta ve iş kazası ve meslek hastalıklarına bağlı günlük olarak ortalama 6.300 kişi hayatını kaybetmektedir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde ise, iş kazası ve meslek hastalıkları sonucunda katlanılan doğrudan ve dolaylı maliyetlerin sebep olduğu yaklaşık 2,8 milyon dolarlık kayıp dünya toplam GSYİH' sının %4' üne karşılık gelmektedir (ILO, 2020). Durum Avrupa' da en fazla ölümlü iş kazasının yaşandığı ülke olarak Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise; SGK verilerine göre Türkiye' de 2019 yılında kayıt altına alınan 423.551 iş kazasında 1149 çalışan hayatını kaybetmiş toplam geçici iş göremezlik süresi 3.627.934 gün olmuş ve yine aynı yıl içinde 1091 çalışana meslek hastalığı teşhisi konulmuştur. Bu çerçevede günümüz işletmeleri için, hem insan hakları hem de ekonomik kayıplar kapsamında, iş kazası ve meslek hastalıklarının nedenlerini araştırmak, oluşumlarını önlemeye yönelik güvenli ve sağlıklı

çalışma ortamı yaratacak şekilde iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerini yürütmek büyük önem arz etmektedir.

İşlerin yürütülmesi sırasında, sağlığa zarar verecek koşullardan, güvenliği tehlikeye düşürecek durum ve davranışlardan korunarak, üretimin devamlılığını sağlamak ve verimliliği arttırmak amacıyla yürütülen sistemli ve bilimsel çalışmalar olarak iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin temel amacı; sıfır risk, sıfır iş kazası, sıfır meslek hastalığı ve tam güvenli bir iş ortamı yaratmaktır. Sanayi devrimi ile birlikte iş güvenliği kavramı teknik bir sorun olarak ele alınmış ve teknik önlemlere önem verilmiş, daha sonraları ise kazaların insan ve teknolojik faktörlerin etkileşimi çerçevesinde insan hatalarından kaynaklandığı görüşü benimsenmiştir. Heinrich (1959) tarafından yapılan bir araştırmada, kazalara insan ve makine etkileşimine bağlı olarak %88 oranında güvensiz davranışların, % 10 oranında güvensiz ortamların neden olduğu ve % 2 oranında kazanın nedeninin ise tespit edilemediği ortaya konmuştur. Bu kapsamda iş kazalarını önlemek için çalışanların güvensiz davranışlarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak öncelikle onların iş güvenliği konusundaki farkındalık ve tutumlarını değiştirme fikrine odaklanılmış ve güvenlik kültürü kavramı ortaya çıkmıştır. Güvenlik kültürü iş kazalarının temel nedeni olarak güvensiz davranışları minimize etmeyi hedefleyen, örgütün güvenlik performansını etkileyen ve tüm örgüt çalışanları tarafından benimsenen iş güvenliğine yönelik paylaşılan değer, algı, inanç ve tutumlardır.

Bu araştırmada turizm ve konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletme çalışanlarının, güvenlik kültürü algıları, seğıledikleri güvenlik performansları ve iş performansları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. İlgili literatür incelendiğinde iş güvenliğine yönelik iyileştirme ve uygulamaların iş performansı üzerindeki etkisine yönelik kısıtlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu boşluktan hareketle araştırmada, konaklama işletmeleri çalışanlarının güvenlik kültürü algısının iş performansı üzerindeki etkisi ve bu ilişkide güvenlik performansının aracılık rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bir hizmet alt sektörü olarak turizm, hem elde edilen gelir, hem de yarattığı istihdam açısından dünyanın en büyük endüstrisi konumundadır (Aksoy, 2020). 2019 yılında %3,8 oranında büyüyen sektörde, 1,7 trilyon \$ gelir edilmiş ve sektör 334 milyon çalışanı ile dünya istihdamının yaklaşık olarak % 15'ini temsil etmiştir (WTTC, 2019). Sektörden elde edilen geliri, 2029 yılına kadar dünya toplam GSYİH' sının % 3,5'ini oluşturacağı tahmin edilmektedir (Koç, 2020). Türkiye' de ise, 2019 yılında 45 milyon turistten elde edilen 34,5 milyar \$'lık gelirin GSYİH' ye katkısı, yaklaşık olarak %4 oranında gerçekleşmiştir (TURSAB, 2020). Yarattığı gelir ve istihdam ile ekonomiye bu denli katkısı olan turizm sektörünün özellikle emek yoğun olması nedeni ile insan kaynağından etkin şekilde yararlanılabilmesi gerekmekte ve bu nedenle de sektörde çalışanlara sağlıklı ve güvenilir bir çalışma ortamı sunulması büyük önem arz etmektedir. Nitekim sektörde yaşanan iş kazaları ve meslek hastalıkları, inşaat ve imalat gibi tehlikeli/çok tehlikeli sektörlerdeki kadar olmasa da azımsanmayacak düzeydedir. Bu kapsamda araştırma bulgularının ve yapılacak değerlendirmelerin, bir turizm sektörü olarak konaklama

işletmelerine, insan kaynağından etkin bir şekilde yararlanarak rekabet avantajı elde edebilme açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Güvenlik Kültürü

Bir gruba üye olan bireyler tarafından paylaşılan risk ve güvenlik algısına yönelik ortak inançlar, normlar, değerler ve tutumlar olarak tanımlanan güvenlik kültürü kavramı (Mearns vd., 1998) ilk olarak, 1986 yılında yaşanan Çernobil nükleer santral felaketi sonrası OECD Nükleer Ajansı tarafından hazırlanan rapor ile literatüre girmiştir. (Dursun, 2013; Arpat, 2015; Kirwan vd., 2018). Bu raporda kazanın nedenlerinden biri olarak santralin güvenlik kültürünün zayıflığına vurgu yapılmıştır (ÇASGEM, 2017). 1988 yılında Kuzey Denizi' nde Piper Alpha platformunda yaşanan patlama ve Londra' da yaşanan Clapham Junction demiryolu felaketinden sonrada, örgütün güvenlik konusunda sahip olduğu inançlar ve değerler bütününe ifade eden güvenlik kültürü kavramı, işyeri güvenliğinin sağlanmasında insan faktörünün önemini vurgulayan kritik bir unsur haline gelmiştir (Macleod ve Richardson, 2018; Swuste vd., 2020).

İlgili literatür incelendiğinde güvenlik kültürü kavramı gelişiminin üç dönem halinde incelendiği görülmektedir. Hale ve Hovden (1998)' e göre, 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanan ilk dönemde, güvenlik teknik bir sorun olarak ele alınmış ve teknik önlemlere önem verilmiş, 1960-1970 yılları arasında ise kazaların insan ve teknolojik faktörlerin etkileşimi çerçevesinde insan hatalarından kaynaklandığı fikrine odaklanılmış ve son dönem olarak 1980' li yıllardan itibaren de kazaların ana sebebinin insan hatalarından kaynaklandığı fikrini kabul eden ve örgütsel ve sosyal faktörler çerçevesinde güvenlik kültürü yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Antonsen, 2009; Lingard ve Wakefield, 2019; Cheung vd., 2020). Bu kapsamda güvenlik kavramının kültür yönüne odaklanmasıyla birlikte, örgüt içindeki insan unsurunun güvenlik yönetim süreçlerinde eksik bir bileşen olduğu ve kazalara yol açan pek çok faktörün temelinde insanların güvenlik konularına yönelik farkındalıklarının ve tutumlarının yattığı kabul edilmiştir (Fang vd., 2016).

Yapılan pek çok araştırma ve oluşturulan çok sayıda rapor işyerlerinde sağlıklı ve güvenli bir ortam oluşturulabilmesinde güvenlik kültürünün sağlanması ve geliştirilmesinin çok önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Örgüt kültürünün bir parçası olarak güvenlik kültürü biçimsel iş güvenliği süreçlerinin yapılandırılması, çalışanların iş güvenliği süreçlerine katılımı, kazalardan ve ramak kala olaylardan ders alınmasını, sistemlerin iyileştirilmesi ve güvenli davranışların sergilenmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Buck, 2011). Bununla birlikte, güvenlik kültürünün tanımı son yıllarda geniş şekilde tartışılmaktadır. Zohar ve Hofmann'ın (2012) çalışmasına göre, bilim adamları ve kuruluşlar tarafından farklı odaklara sahip 50'den fazla güvenlik kültürü tanımı yapılmıştır. Ancak en geniş anlamda, güvenlik kültürü, örgüt içinde evrensel olarak tanınan bir dizi güvenlik göstergesi, inanç ve değerlerdir (Cooper, 2000; Fang vd., 2016).

Odak noktası güvenli davranışlar olan güvenlik kültürünün temel amacı, tehlike ve riskleri ortadan kaldırarak, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı yaratmak ve çalışanların inanç ve tutumlarını bu yönde şekillendirmeyi hedefleyen bir stratejiyi tüm örgüt genelinde benimsetmektir (Osman vd., 2019; Asamani, 2020; Hu vd., 2021). Güvenlik kültürünün başarılı bir şekilde davranışa yansıtılması için öncelikle çalışanlar tarafından paylaşılan değerlerin örgütteki uygulamalar ile desteklenmesi ve bu yolla çalışan tutumlarının değiştirilerek güvenli davranışın motive edilmesi gerekmektedir. (Patankar ve Sabin, 2010; Archer ve Fain, 2020). Etkin bir güvenlik kültürünün oluşturulduğu örgütlerde çalışanların risk farkındalığı algısı artar, iş güvenliği ile ilgili olumsuz davranışlar minimize edilir, çalışanların tam katılımı ile iş güvenliği konusunda inisiyatif almaları sağlanır, iş kazası sayıları ile yaralanma ve ölüm vakalarında düşüş gözlenir ve sonuç olarak iş sağlığı ve güvenliğinin sistem yaklaşımı bakış açısıyla ele alınması örgütün verimlilik, karlılık ve rekabet gücünü pozitif yönde etkiler (Ryan, 2000; Dursun, 2011; Özkan ve Arpat, 2017; Nam, 2019; Öztürk ve Bolcan, 2019). Bu kapsamda, örgütler için bu denli önemli sonuçları olan pozitif bir güvenlik kültürü algısı oluşturabilmek için; çalışanların iş sağlığı ve güvenliği yönündeki tutumları değiştirilmeli, her adımda üst yönetimin desteği alınmalı, çalışanlar güçlendirilerek tam katılımları sağlanmalı, güvenlik bilincini yükselten eğitimler düzenlenerek tanıtımlar yapılmalı ve güvenlik konusunda etkin bir iletişim sistemi kurulmalıdır (Choudhry vd., 2007; Sanujani, 2016; Othman vd., 2018; Della vd., 2020).

2.2. Güvenlik Performansı

Performans, bir kişi, grup ya da sistemin kendisi için belirlenen bir hedefi gerçekleştirebilme düzeyinin nicel/nitel olarak ifade edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Karaman; 2009; Sciarrelli vd., 2020; Singh ve Misra; 2021). Günümüz koşullarında işletmelerin başarısı ve sürekliliği performans ölçümü ile değerlendirildiği için, performans kavramı örgütlerin rekabet gücü üzerinde kritik bir öneme sahiptir (Candy, 2021). Güvenlik performansı ise, işletmedeki tüm paydaşların sağlık ve güvenlik şartlarını geliştirmek amacıyla bireylerin sergiledikleri eylem ve davranışlarıdır (Khurosani ve Peranginangin, 2021). İş sağlığı ve güvenliği risklerini yönetebilmenin ölçülebilir sonuçlarını ifade eden güvenlik performansı (OHSAS 18001; 2008), örgütlerin başarılı bir performans değerlemesi yaparak, iş sağlığı ve güvenliğine yönelik hedeflerini gerçekleştirebilmesinin temel unsurudur (Lu vd., 2020). Bu kapsamda günümüz örgütleri, iş sağlığı ve güvenliği politika ve hedeflerine uyumlu şekilde güvenlik performansı sergileyebilmek için daha yoğun çaba göstermektedir.

İlgili literatür incelendiğinde güvenlik performansı kavramını açıklamaya yönelik en temel çalışmanın Griffin ve Neal (2000) tarafından yapıldığı görülmektedir. Araştırmacılar güvenlik performansını açıklamak üzere, Borman ve Motowidlo (1993) tarafından geliştirilen iş performansı teorisini temel alarak (Gürbüz ve İbrokovic, 2017; Hafeez vd., 2021);

- Performans bileşenleri,
- Performans belirleyicileri,

- Performans öncülleri olmak üzere üç bileşenden oluşan bir model geliştirmişlerdir

Borman ve Motowidlo (1993)' nun iş performansı teorisi iki ana bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden görev performansı; işin bir parçası olarak tanımlanan ve organizasyonun teknik özüne doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan faaliyetleri içerirken, bağlamsal performans ise; resmi iş tanımlarında yer almayan, doğası gereği gönüllü olarak yapılan ve örgütsel etkinliğe katkıda bulunan faaliyetleri içermektedir (Borman ve Motowidlo, 1993; Tong vd., 2020). Bu bileşenler çerçevesinde güvenlik performansı modelinin performans bileşenleri ise uyumluluk ve katılımdır. Görev performansına karşılık gelen uyumluluk; işyerinde güvenliği sağlamak için gerçekleştirilmesi gereken temel faaliyetlere uymayı, güvenlik prosedürlerini takip etmeyi ve güvenli bir şekilde çalışmayı ifade ederken, bağlamsal performansa karşılık gelen katılım ise; iş yeri tarafından zorunlu tutulmayan ve işyeri güvenliğini artırmaya yönelik gönüllü davranışları ifade eder (Neal vd., 2000; Hafeez vd., 2021).

Güvenlik performans modelinin ikinci bileşeni olarak performans belirleyicileri ise; uyum ve katılım boyutlarına yönelik; güvenlik davranışları için gerekli bilgi, beceri ve çalışanların güvenli davranışları gerçekleştirme motivasyonları gibi bireysel farklılıkları yansıtmaktadır (Griffin ve Neal, 2000; Martínez-Córcos vd., 2018; Laurent vd., 2020). Modelin üçüncü bileşeni olarak performans öncülleri ise, tıpkı iş performansında olduğu gibi hem bireysel hem de örgütsel düzeyde güvenlik performansını etkileyen uzak faktörlerdir (Neal ve Griffin, 2004; Gürbüz ve İbrokovic, 2017). Bu bireysel ve örgütsel faktörler çalışanların güvenlik bilgisini ve güvenlik motivasyonunu etkilemek yoluyla güvenlik performansı davranışları ile kazalar ve yaralanmalar gibi diğer güvenlik sonuçları üzerinde etki yaratmaktadır. Bu kapsamda yapılan çeşitli araştırmalarla da, güvenlik performansı ile kaza ve yaralanmalar arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu desteklenmiştir (Cornelissen vd., 2017; Guo vd., 2019; Tong vd., 2020).

Örgütlerin iş sağlığı ve güvenliğine yönelik hedef ve politikalarını başarılı bir şekilde gerçekleştirerek sürdürebilmeleri için, yönetim biliminin temel prensiplerinden biri olarak “ölçmediğin şeyi yönetemezsin” yaklaşımı çerçevesinde, güvenlik performanslarını etkin şekilde ölçerek performans değerlemesi yapmaları gerekmektedir (Ören ve Er, 2016; Sultana vd., 2019). Güvenlik performansının etkin bir şekilde ölçen örgütler, iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarında aksayan yönleri hızlı bir şekilde tespit ederek, problemlerin çözümüne yönelik olarak başarılı bir şekilde aksiyon alabilmektedirler (Lingard vd., 2011; Gołembski vd., 2016). Ancak ilgili alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, güvenlik performansı ölçümüne yönelik olarak sektöre ve ülkeye göre farklı uygulamaların benimsendiği görülmektedir (Üngüren ve Koç, 2015). Performans ölçümü için; iş kazası sıklığı, kaza kayıtları, kaza sonrasında ödenen tazminatlar, ramak kala bilgileri gibi sistemsel başarısızlıkları ölçmeye yönelik reaktif ölçüm metodlarının yanı sıra, günümüzde ağırlıklı olarak kalibrasyonlar, periyodik muayene sonuçları, ekipman periyodik muayene sonuçları, ortam ölçümleri, eğitim kayıtları, hedeflere

ulaşma durumu, kişisel koruyucu malzeme kullanım oranları ve risk analizi sonuçları gibi proaktif ölçüm metodları kullanılmaktadır (Özdemir ve Topçuoğlu, 2009; Jazayeri ve Dadi, 2017).

2.3. İş Performansı

İnsan kaynağından etkin şekilde yararlanmanın kritik bir rekabet faktörü haline geldiği günümüz koşullarında, çalışanların örgüt hedefleri doğrultusunda sergilediği davranış ve eylemlerin örgüte sağladığı toplam değeri ifade eden iş performansı kavramı örgütler için büyük önem arz etmektedir (McCloy, 1994; Yılmaz ve Karahan, 2010; Fogaça vd., 2018). Performans örgüt açısından belirli zaman diliminde üretilen mal ve hizmet miktarı ile değerlendirilirken, birey açısından ise hedefe ulaşmak için maliyet-etkinlik, verimlilik ve etkililik düzeyidir (Kayabaşı, 2019). Çalışanlarının yüksek performans sergilediği örgütler, hedeflerine etkin bir şekilde ulaşarak faaliyet gösterdikleri alanlarda rekabet avantajı elde ederler (Çetinsöz ve Akdağ, 2015; Gong vd., 2019).

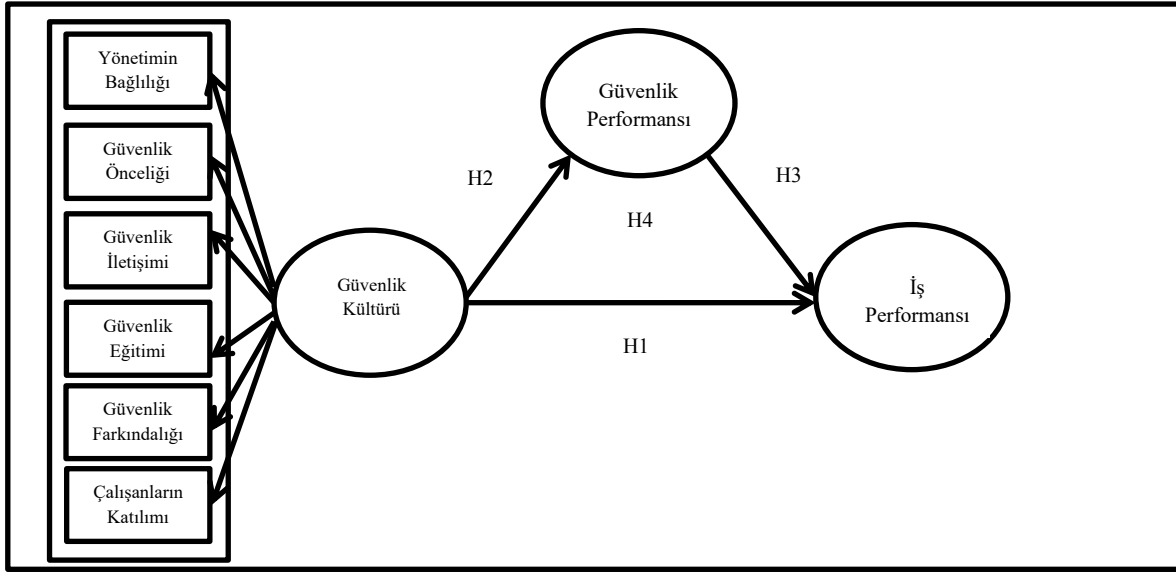
Performans değerlendirmenin etkin bir şekilde yapılması, örgütlerin hedeflerine ulaşabilmesi ve hedeflere ulaşabilmek için kimlerin ne derecede kayk yaptığini tespit edebilmesi açısından oldukça önemlidir (Altun, 2018). Bu kapsamda iş performansına ilişkin gerekli ölçütlerin ve iş performansı etkileyen unsurların dikkatli şekilde irdelenmesi gerekmektedir. İlgili literatür incelendiğinde, iş performansını etkileyen faktörlerin; bireysel faktörler ve bireysel gereksinimler olmak üzere iki başlık altında incelendiği görülmektedir (Mafini, 2015; Polatçı, 2018; Özgenel, 2019). Çalışanların iş performansını bireysel faktörler olarak; kişinin yetenekleri, zihinsel kapasitesi, kişilik özellikleri, motivasyonu ve fizyolojik özellikleridir (Gülşen, 2020; Moon vd., 2020). Bireysel gereksinimlerde uygun çalışma ve işyeri koşulları, örgüt içi formal ve informal ilişkiler, örgüt yapısı ve yönetim tarafından uygulanan politikalar (Alipoor vd., 2017; Serdar ve Doğanay, 2020). Yine ilgili literatürde iş performansını etkileyen diğer faktörler ise; algılanan stres (Gilboa vd., 2008), iş tatmini (Bağcı, 2014), liderlik tarzı (Pradhan ve Pradhan, 2015) ve psikolojik sermaye (Akdoğan ve Polatçı, 2013) olarak tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışanların güvenlik kültürü algısının iş performansı üzerindeki etkisini ve bu ilişkide güvenlik performansının aracılık rolünü incelemektir. Bu kapsamda araştırma, ileri sürülen hipotezlerin testi amacıyla neden sonuç ilişkisine dayalı olarak nicel yöntemle tasarlanmıştır. Araştırma kesitsel tarama modelinde tasarlanmış, betimsel tarama (survey) deseninde ve nedensel tarama modeliyle kurgulanmıştır. Teorik ve uygulamalı araştırmalar ile değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi sonucunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur. Modelde yer alan değişkenlerin bir bütün olarak incelendiği başka bir çalışmaya rastlanmadığı için sunulan model orijinal olma özelliği taşımaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

İlgili literatür incelendiğinde iş sağlığı ve güvenliğine yönelik çalışmaların, çalışanların performansını pozitif yönde etkilediğini tespit eden çalışmalara rastlanmaktadır. Hussein (2009), iş sağlığı ve güvenliği yönetimi ile çalışanların verimliliği arasında pozitif bir ilişki tespit etmiş ve çalışan verimliliğini artırmada İSG yönetiminin önemini vurgulamıştır. Katsuro vd., (2010) ise iş sağlığı ve güvenliği yönetimi konusunda yaşanan problemlerin, çalışanların iş yeri ortamına karşı olumsuz tutum geliştirmelerine sebep olduğunu ve verimlilik düzeylerinin olumsuz yönde etkilendiğini tespit etmişlerdir. Kheni vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada ise, iş sağlığı ve güvenliği konusunda yapılan düzenlemelerin güvenli bir çalışma ortamı sağlaması sebebiyle, çalışanların işe yönelik motivasyonlarını yükselttiği ve üretkenliklerini iki kat artırdığı tespit edilmiştir. Adjotor (2013) ise çalışmada, işletmede iş sağlığı ve güvenliği yönetmeliklerinin etkin bir şekilde uygulanması sonucunda çalışanların iş konsantrasyonlarının arttığı bu duruma bağlı olarak da çalışan ve işletme verimliliğinin yükseldiği sonucuna varmıştır. Legge vd., (2015), iş sağlığı ve güvenliği yasalarının uygulanmasının, çalışma ortamını iyileştirilerek, çalışanlar için uygun hale getirilmesine yardımcı olduğunu ve Njihia vd., (2017) ise iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının işyerinde çalışanlar için bir rahatlık duygusu yarattığını ve bu nedenle çalışanları performanslarını iyileştirmeye yönelik motive ettiğini tespit etmiştir. Abunawwas (2018) ise araştırmasında iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin, çalışanların performans düzeyini ve üretkenliğini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bu bilgiler ışığında, örgüt genelinde çalışanların iş sağlığı ve güvenliğine yönelik olumsuz davranışlarını minimize ederek, iş sağlığı ve güvenliğine yönelik faaliyetlerin sistem yaklaşımı bakış açısıyla ele alınmasını sağlayan güvenlik kültürü algısının çalışanların performanslarını pozitif yönde etkilediği düşünülerek aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür;

H1: Çalışanların güvenlik kültürü algısı çalışanların iş performansını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

Araştırma kapsamında güvenlik kültürünün güvenlik performansı üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik olarak yapılan literatür incelemesi sonucunda ise yapılan pek çok araştırma; sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı yaratmak için güvenli davranışlara yüksek öncelik verilmesini hedefleyen ve çalışanları bu yönde motive eden güvenlik kültürü kavramının, çalışanların sağlık ve güvenlik şartlarını geliştirmek amacıyla sergiledikleri davranışları ifade eden güvenlik performansını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir (Yung-Hsiang, 2011; Morrow vd., 2014; Froko vd., 2015; Peranginangin ve Kusumawardhani, 2018; Kalteh vd., 2021). Nitekim çalışanların güvenlik konusundaki tutumlarını değiştirmek, onların davranışlarına da etki edecektir. Bu kapsamda güvenlik kültürü algısının, güvenlik performansını pozitif yönde etkileyeceği düşünülerek aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür;

H2: Çalışanların güvenlik kültürü algısı çalışanların güvenlik performansını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

Araştırmanın bir diğer sorunsalı olarak güvenlik performansı ile iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan literatür incelemesi sonucunda ise kısıtlı sayıda araştırma yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak her iki değişkende olumlu davranışlar sonucunda ortaya çıktığı için olumlu bir ilişki göstermeleri muhtemeldir. Örneğin iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uyan ve tehlikeli hareketlerden kaçınan bir çalışanın, işine yönelik olarak da çaba göstermesi ve profesyonel şekilde kaliteli iş üretmesi beklenir (Casillas vd., 2009). Bu çerçevede Drew (2014) yılında yaptığı çalışmasında güvenlik performansı ile iş performansı arasında pozitif ilişki tespit etmiş, Adjotor (2013) ise, çalışanların güvenlik performanslarındaki artışın, üretkenliklerinde %27 oranında artışa sebep olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda güvenlik performansının iş performansını pozitif yönde etkilediği düşünülerek aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür;

H3: Çalışanların güvenlik performansı, iş performansını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

Araştırma kapsamında son olarak yukarıdaki bilgiler ışığında; konaklama işletmelerinde çalışanların güvenlik performanslarının, güvenlik kültürünün iş performansı üzerindeki etkisini olumlu yönde etkileyeceği düşünülerek aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür;

H4: çalışanların güvenlik kültürü algıları ile iş performansları arasındaki ilişkide güvenlik performansının aracılık etkisi vardır.

3.2. Anakütle ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Güney Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren şehir otelleri çalışanları oluşturmaktadır. Konaklama sektöründe mevsimsellik özelliğine bağlı olarak çalışan sayısının değişmesi ve işletmeler için çalışan sayısının ticari bir sır olması nedeniyle belirlenen evrenin boyutunun ve dağılımının tespit edilmesi mümkün değildir. Bu kapsamda araştırma evreninin boyutunun tam olarak belirlenememesi nedeniyle veri toplamada “tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme” tercih edilmiştir. Uygun örneklem sayısının belirlenmesine yönelik olarak çeşitli

yaklaşımlar değerlendirilmiş ve Shirsavar, Gilaninia ve Almani (2012) tarafından geliştirilen yaklaşıma göre, q değeri ankette yer alan öge sayısını ifade etmek üzere (n): $5q \leq n \leq 15q$ formülü kapsamında, ulaşılabilecek örneklem sayısının 205 ile 615 arasında olması gerektiği belirlenmiştir: $(5*41) = 205 \leq n \leq 615 = (15*41)$.

Bu aşamadan sonra 01.07.2021 ile 15.07.2021 tarihleri arasında Balıkesir (162 kişi), Bursa (155 kişi) ve Çanakkale (90 kişi) olmak üzere Güney Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren 6 ayrı otel işletmesinde toplam 407 çalışana kolayda örnekleme tekniği ile on-line olarak anket doldurtulmuştur. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 23 anket değerlendirme dışı bırakılarak, araştırmaya 384 anket üzerinden devam edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu; güvenlik kültürü algısı, güvenlik performansı ve iş performansını ölçmek amacıyla daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçeklerin yanı sıra, ankete cevap verenlerle ilgili cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi bilgilerini elde etmeyi amaçlayan demografik sorularda dahil olmak üzere toplam 51 sorudan oluşmaktadır. Katılımcıların ifadelerine katılım düzeylerini ölçmek amacıyla 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. ("1: Kesinlikle Katılmıyorum", "5: Kesinlikle Katılıyorum").

Araştırmada, çalışanların güvenlik kültürü algısını ölçmek amacıyla Dursun (2011) tarafından, farklı araştırmacıların ölçeklerinden yararlanarak geliştirilen "Güvenlik Kültürü Algısı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 8 boyut ve 42 sorudan oluşmakta olup, bu çalışmada Yönetimin Bağlılığı (8 soru), Güvenlik Önceliği (4 soru), Güvenlik İletişimi (5 soru), Güvenlik Eğitimi (4 soru), Güvenlik Farkındalığı ve Yetkinlik (5 soru) ve Çalışanların Katılımı (4 soru) olmak üzere ölçeğin 6 boyutu kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların güvenlik performanslarını ölçmek amacıyla Neal, Griffin ve Hart (2000) tarafından geliştirilen "Güvenli Davranış Ölçeği" kullanılmıştır. 6 sorudan oluşan ölçeğin Türkçe uyarlaması Dursun (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bir diğer değişkeni olarak çalışanların iş performanslarını ölçmek amacıyla da Goris vd., (2003) tarafından geliştirilen ve 5 sorudan oluşan, Türkçe uyarlaması ise Toklu (2016) tarafından yapılan "İş Performansı Ölçeği" kullanılmıştır.

4. BULGULAR ve YORUM

4.1. Yapısal Model İçin Verilerin Hazırlanması ve Kestirim Yönteminin Seçimi

Araştırma modelinin ve hipotezlerinin test edilmesinde, çok değişkenli kompleks modellerin geliştirilerek, tahmin ve test edilmesine olanak sağlayan ve değişkenlerin hem direk hem de dolaylı etkilerini dikkate alan Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) kullanılmasına (Gürbüz ve Şahin, 2014) karar verilmiştir. Model ve hipotezlerin test edilmesinden önce, veriye ilişkin olarak analiz sonuçlarını etkileyebilecek kayıp değerler, uç değerler ve örneklem dağılımı incelenmiştir.

Yapısal Eşitlik Modellemesi' nin eksiksiz veriye ihtiyaç duyması nedeniyle ilk olarak veri setindeki kayıp veriler incelenmiş ve 384 anketten toplanması gereken 15.744 veriden %0,56'sının (88 veri) kayıp veri olduğu belirlenmiştir. SPSS 23 paket programı kullanılarak yerine koyma yöntemlerinden Beklenti Maksimizasyonu (EM) yöntemi ile kayıp veriler tamamlanarak veri seti eksiksiz hale getirilmiştir. Eksiksiz hale getirilen veri setinde, çoklu uç değerlerin tespiti için Mahalanobis Uzaklığı (MU) analizi uygulanmış ve analiz sonucunda Mahalanobis değerleri kritik değer üzerinde olan 23 kişiye ait "çok değişkenli uç değer" tespit edilmiştir. Güvenilirlikte artış sağlaması nedeni ile 23 kişiye ait uç değerler veri setinden çıkarılmış ve analizlere 384 veri ile devam edilmesine karar verilmiştir. YEM' de seçilecek analiz açısından örneklem dağılımı da önem arz etmektedir. Bu kapsamda 384 kişiden oluşan veri setine ilişkin gerçekleştirilen analizler sonucunda verinin hem birim bazlı hem de çokluk normallik sağlamadığı tespit edilmiştir.

Bu bulgular ışığında, modelin ikincil düzey faktöriyel yapıda olması, aracı değişken içermesi, daha önce çalışılmamış keşifsel yapıya sahip olması ve verinin hem birim bazlı hem de çokluk normallik sağlamaması nedeni, veri dağılımı konusunda hiçbir varsayımı gerektirmeyen ve örneklem büyüklüğü konusunda minimum düzeyde kısıtlama getiren (Wong, 2013; Ringle vd., 2015) "Kısmi En Küçük Kareler Yöntemine Dayalı Yapısal Eşitlik Modellemesi(PLS-SEM)" yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu yöntemin temel amacı bağımlı değişkene ait açıklanan varyansı maksimize ederken, hata varyanslarını ise minimize etmektir (Hair vd., 2014).

4.2. Model Testleri

PLS-SEM analizinde birinci aşama olarak ölçüm modeli aşamasında ölçekler güvenilirlik ve geçerlilik testlerinden geçirilirken, ikinci aşamada ise gizil değişkenlerin aralarındaki bağlantıyı göstermek için yapısal model ve hipotezler test edilir (Alshibly, 2015: 67).

4.2.1. Ölçüm Modeline İlişkin Test Sonuçları

SmartPLS 3.2.8 istatistiksel paket programı kullanılarak ölçüm modeli doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve yapılarla ilişkin sonuçlar Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1: Ölçüm Modeli Sonuçları

				<i>Güvenilirlik Değeri</i>
--	--	--	--	----------------------------

Yapı	İfade	Yük	AVE	CR	A	rho_A
Yönetimin Bağlılığı	S1	0.869	0.780	0.890	0.966	0.952
	S2	0.860				
	S3	0.888				
	S4	0.889				
	S5	0.913				
	S6	0.931				
	S7	0.839				
	S8	0.872				
Güvenlik Önceliği	S9	0.865	0.780	0.892	0.946	0.940
	S10	0.931				
	S11	0.912				
	S12	0.902				
Güvenlik İletişimi	S13	0.904	0.803	0.950	0.953	0.951
	S14	0.898				
	S15	0.914				
	S16	0.922				
	S17	0.839				
Güvenlik Eğitimi	S18	0.927	0.831	0.901	0.952	0.940
	S19	0.895				
	S20	0.900				
	S21	0.923				
Güvenlik Farkındalığı	S22	0.852	0.747	0.930	0.936	0.938
	S23	0.853				
	S24	0.905				
	S25	0.899				
	S26	0.809				
Çalışanların Katılımı	S27	0.862	0.694	0.900	0.898	0.905
	S28	0.849				
	S29	0.889				
	S30	0.722				
Güvenlik Kültürü Üst Boyut	Yön.Bağ.	0,983	0,673	0,984	0,950	0,985
	Güv.Önc.	0,981				
	Güv.İlt.	0,971				
	Güv.Eğt.	0,939				
	Güv.Far.	0,804				
	Çal.Kat.	0,963				
Güvenlik Performansı	S31	0.932	0.652	0.916	0.918	0.934
	S32	0.916				
	S33	0.934				
	S34	0.753				
	S35	0.585				
	S36	0.647				
İş Performansı	S37	0.923	0.920	0.894	0.983	0.968
	S38	0.944				
	S39	0.990				
	S40	0.965				
	S41	0.979				

Tablo 1' de görüldüğü üzere ilgili ifadelere ait yük değerleri, PLS-SEM temelli analiz yöntemlerinde faktör yüklerinin 0,700' in üzerinde olması şartını sağlamaktadır (Chin, 2010; Hair vd., 2014). Bu kapsamda tüm ifadeler için yük değerleri %95 güven aralığında istatistikî olarak kabul edilebilir ($t > +1,96$) düzeydedir. Ölçüm modelinin iç tutarlılık güvenilirliğini sağlaması için, Cronbach Alpha (α), birleşik güvenilirlik katsayıları (CR) ve rho_A değerlerinin $\geq 0,70$ olarak gerçekleşmesi beklenmekte (Hair vd., 2018; Ringle vd., 2018) ve Tablo 1' de sunulan değerler incelendiğinde iç

tutarlılık güvenilirliğinin sağlandığı görülmektedir. Yine ölçüm modelinde ilgili ifadeler incelendiğinde faktör yüklerinin $\geq 0,70$ ve ortalama varyans değerlerinin de (AVE) $\geq 0,50$ olması nedeni ile (Hair vd., 2018; Ringle vd., 2018) birleşme geçerliliği sağlanmıştır. Ayrışma geçerliliğinin tespitinde ise Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen kriter ile Henseler vd., (2015) tarafından önerilen HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) kriterleri kullanılmıştır. Tablo 2’de Fornell ve Larckell Kriterine ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde ilgili değişkenin AVE değerlerinin karekökünün aynı sütundaki korelasyon katsayılarından büyük olduğu ve yine Tablo 3’de sunulan bulgulara göre de HTMT değerlerinin kritik değer olan 0,90 ‘nın altında olduğu görülmektedir. Bu kapsamda yapıların ayrışma geçerliliğini sağladığı belirtilebilir. Bu bulgular ışığında ölçüm modeli analizlerinde tüm değişkenler güvenilirlik ve geçerlilik kriterlerini sağlamış ve ikinci adım olarak yapısal model analizi aşamasına geçilmiştir.

Tablo 2. Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (Fornell ve Larckell Kriteri)

Değişkenler	Güv. Eği.	Güv. Far.	Güv. Per.	Güv. Önc.	Güv. İlt.	Yö. Bağ	Çal. Kat.	İş Per.
Güvenlik Eğitimi	0.911							
Güvenlik Farkındalığı	0.688	0.864						
Güvenlik Perf.	0.657	0.805	0.807					
Güvenlik Önceliği	0.801	0.695	0.687	0.903				
Güvenlik İletişimi	0.900	0.653	0.670	0.830	0.896			
Yönetimin Bağlılığı	0.795	0.711	0.688	0.788	0.765	0.883		
Çalışan Katılımı	0.804	0.713	0.782	0.805	0.800	0.782	0.833	
İş Performansı	0.490	0.835	0.779	0.491	0.450	0.427	0.454	0.961

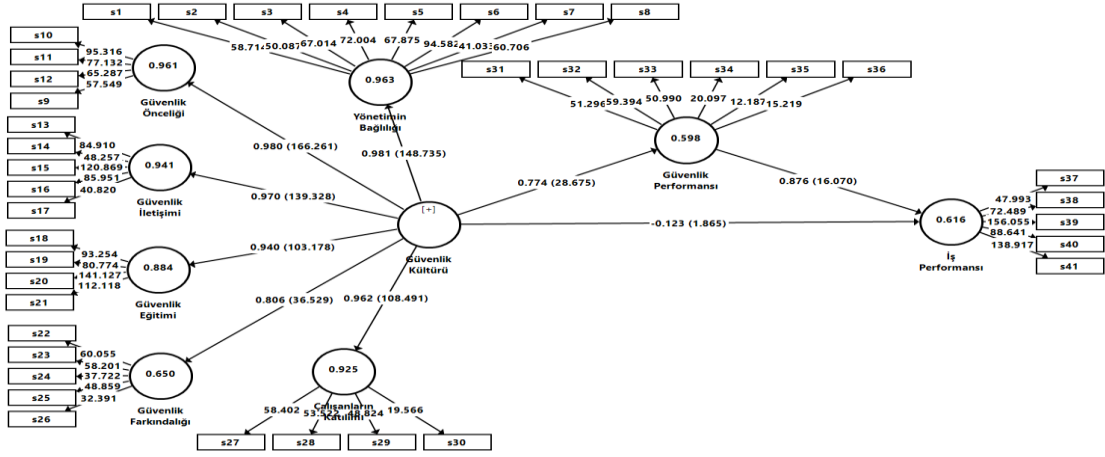
Tablo 3. Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (Henseler vd. Kriteri)

Değişkenler	Güv. Eği.	Güv. Far.	Güv. Per.	Güv. Önc.	Güv. İlt.	Yö. Bağ	Çal. Kat.	İş Per.
Güvenlik Eğitimi								
Güvenlik Farkındalığı	0.686							
Güvenlik Perf.	0.654	0.759						
Güvenlik Önceliği	0.715	0.695	0.672					
Güvenlik İletişimi	0.709	0.650	0.660	0.982				
Yönetimin Bağlılığı	0.745	0.711	0.666	0.835	0.813			
Çalışan Katılımı	0.663	0.708	0.763	0.860	0.886	0.755		
İş Performansı	0.491	0.837	0.789	0.491	0.449	0.428	0.448	

4.2.2. Yapısal Model Analizi

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

SmartPLS 3.2.8 istatistik programı kullanılarak analiz edilen araştırma modeline ilişkin; doğrusallık, yol katsayıları, R² ve etki büyüklüğünü (f²) hesaplamak için PLS algoritması çalıştırılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için ise yeniden örnekleme (bootstrapping) ile 5000 alt örneklem alınmış (Hair vd., 2014; Ringle vd., 2015) ve t-değerleri hesaplanmış, Blindfolding Analizi çalıştırılarak modelin tahmin gücü hesaplanmıştır. Araştırma modeline ilişkin VIF, R², f² ve Q² değerleri Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Araştırma Modeli Katsayıları (Toplam Etki)

Değişkenler	VIF	R ²	f ²	Q ²
Güvenlik Kültürü → Güvenlik Performansı	1.000	0.598	0.490	0.371
Güvenlik Kültürü → İş Performansı	2.490		0.026	
Güvenlik Performansı → İş Performansı	2.490	0.616	0.803	0.523

Tablo 4 incelendiğinde; değişkenler arasındaki VIF değerlerinin eşik değer olan 5’in altında olmadığı görülmektedir, bu nedenle doğrusallık problemi olmadığı sonucuna varılmıştır (Hair vd., 2014; Henseler vd., 2015). Model katsayıları R² değerleri açısından incelendiğinde güvenlik performansının %0.60, iş performansının ise %62 oranında açıklandığı görülmektedir. Etki büyüklüğü katsayısının (f²) 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 ve üzeri olması orta; 0,35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Bu kapsamda model katsayıları f² açısından incelendiğinde ise güvenlik kültürünün güvenlik performansı, güvenlik performansının ise iş performansı üzerinde yüksek, güvenlik kültürünün iş performansı üzerinde ise düşük etkiye sahip olduğu görülmektedir. Q² değerlerinin sıfırdan büyük olması ise araştırma modelinin; güvenlik performansı ve iş performansı değişkenlerini tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2014).

Aracılık etkisinin araştırılması için ilk aşamada aracı değişken olan güvenlik performansı modelden çıkarılarak yol katsayılarının anlamlılığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5' de sunulmuştur.

Tablo 5. Aracısız Model Doğrudan Etki Katsayıları

Değişkenler	Standardize β	Standart Sapma	t değeri	p değeri
Güvenlik Kültürü \rightarrow İş Performansı	0.555	0.041	13.664	0.000

Tablo 5' de görüldüğü üzere güvenlik kültürünün iş performansı üzerindeki ($\beta=0,555$, $p<0,01$) etkilerinin pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiş ve araştırmada ileri sürülen H1 hipotezi desteklenmiştir. Buna göre güvenlik kültüründe meydana gelecek bir birimlik artış; iş performansı üzerinde 0.555 birimlik bir artış yaratmaktadır.

İkinci aşamada aracı değişken modele dahil edilerek yol katsayılarının anlamlılığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 6' da sunulmuştur.

Tablo 6. Aracılı Model Doğrudan Etki Katsayıları

Değişkenler	Standardize β	Standart Sapma	t	p
Güvenlik Kültürü \rightarrow İş Performansı	0.123	0.066	1.865	0.063
Güvenlik Kültürü \rightarrow Güvenlik Perfor.	0.774	0.027	28.675	0.00
Güvenlik Performansı \rightarrow İş Perfor.	0.876	0.055	16.070	0.00

Tablo 6' de görüldüğü üzere güvenlik kültürünün güvenlik performansı üzerindeki ($\beta=0,774$, $p<0,01$) ve güvenlik performansının da iş performansı üzerindeki ($\beta=0,876$, $p<0,01$) etkilerinin pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada ileri sürülen H2 ve H3 hipotezleri desteklenmiştir. Buna göre güvenlik kültüründe meydana gelecek bir birimlik artış güvenlik performansı üzerinde 0.774 birimlik, güvenlik performansında meydana gelecek bir birimlik artış ise iş performansı üzerinde 0,876 birimlik bir artış yaratmaktadır.

Baron ve Kenny (1986)' e göre aracılık etkisinden söz edebilmek için, bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenler üzerinde anlamlı etkileri olmalı, aracı değişken modele dahil edildiğinde de bağımsız değişkenlerin aracı değişkenler, aracı değişkenlerinde bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı etkileri olmalıdır. Dolayısıyla aracı değişkenin olmadığı modelde güvenlik kültürünün, iş performansı üzerinde anlamlı etkisi varken, aracının dahil edildiği modelde de güvenlik kültürünün güvenlik performansı, güvenlik performansının da iş performansı üzerinde etkisi tespit edildiği için aracılık etkisinden söz edilebilir.

Aracı değişkenin eklendiği modelde eğer bağımlı değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişki anlamsızlaşırsa tam aracılıktan söz edilir (Eroğlu ve Yılmaz, 2015: 297). Bu kapsamda Tablo 6' da görüldüğü üzere aracılı modelde güvenlik kültürünün, iş performansı üzerindeki etkisinin

anlamsızlaşması, güvenlik performansının güvenlik kültürü ile iş performansı arasında tam aracılık rolüne sahip olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda araştırmada ileri sürülen H2 hipotezi de desteklenmiştir. Modele ait elde edilen R² değerleri incelendiğinde %59.8, iş performansının ise aracısız modelde %30.7, aracılı modelde ise %61.6 oranında açıklandığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeninde yaklaşık %2' lik R² artışının aracı etkiden kaynaklandığı ifade edilebilir.

5. SONUÇ

Hızla gelişen ve ekonomiye sağladığı katkı giderek artan turizm sektörünün en önemli bileşenlerinden biri konaklama işletmeleridir. Emek yoğunluğunun ve çalışan-müşteri etkileşiminin yüksek olduğu konaklama işletmelerinde, sunulan hizmete yönelik en önemli değerlendirme kriteri, büyük ölçüde çalışanların tutum ve davranışlarına bağlı olan iletişim ve etkileşimin kalitesidir (Doyle, 2009; Kuo vd., 2013; Aksoy, 2020). Kaliteli hizmetin sunulmasında çalışanların tutum ve davranışlarının yarattığı bu katma değer sebebi ile konaklama işletmelerinde insan kaynağından etkin şekilde yararlanılarak, çalışanların yüksek performans sergileyebilecekleri rahat, sağlıklı ve güvenilir bir çalışma ortamı sunulması kritik bir başarı faktörüdür.

Konaklama işletmeleri “İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği”ne göre esas fonksiyonları bakımından az tehlikeli sınıfta yer almakla birlikte tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfa giren işler bir arada yürütülmektedir. Konaklama sektöründe çalışanlar çok çeşitli risk faktörleri ile karşı karşıyadır. Bu risk faktörlerine örnek olarak; gürültü, aydınlatma, termal konfor gibi fiziksel risk faktörleri; kullanılan temizlik malzemelerinden kaynaklı kimyasal risk faktörleri; bulaşıcı hastalıklar, mikroorganizmalar tarafından enfekte olma gibi biyolojik risk faktörleri sayılabilir. Yine özellikle konaklama işletmelerinde, işlerin büyük çoğunluğunun fiziksel güç gerektirmesi nedeni ile çalışanlar ergonomik risk faktörleri ve makineler, kesici alet ve ekipmanlarla çalışma ve temizlik işlerinde yüksekte çalışma gibi mekanik risk faktörleri ile de karşı karşıyadır. Sektör çalışanlarının en fazla maruz kaldıkları risk faktörü ise; çalışma saatlerinin uzunluğu ve gece çalışmalarının fazlalığı, izin haklarının kullandırılmaması, kayıt dışı istihdam, iş yükü fazlalığı, mobing ve yetersiz maddi koşullara bağlı psikososyal risk faktörleridir. Nitekim konaklama işletmelerinde SGK verilerine göre, 2012-2018 yılları arasında 40.391 iş kazası meydana gelmiş ve bu kazalar sonucunda 70 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu kapsamda konaklama işletmelerinde yaşanan iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemeye yönelik olarak güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı yaratmak; hem çalışanların, hem de işletmelerin performanslarını pozitif yönde etkileyecektir.

Bu araştırmada, konaklama işletmelerinde çalışanların güvenlik kültürü algılarının iş performansları üzerindeki etkisi ve bu ilişkide çalışanların güvenlik performanslarının aracılık rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında anket yolu ile Güney Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren şehir otellerinde çalışan 384 kişiden kolayda örnekleme yöntemi ile veri toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılarak öngörülen hipotezlere ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre çalışanların örgütteki güvenliğe yönelik inanç, değer ve tutumlar kümesi olarak güvenlik kültürü algıları, iş performanslarını pozitif yönde etkilemektedir. Odağını tehlikeli hareketlerden kaçınma ve iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uymanın oluşturduğu güvenlik kültürü algısı yükseldikçe, çalışanın işine verdiği önem ve özen artmakta ve kendisine sunulan güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları daha profesyonel şekilde kaliteli iş üretmesini sağlamaktadır (Legge vd., 2015; Njihia vd., 2017; Abunawwas, 2018). Bu kapsamda araştırma sonucunda güvenlik kültürü algısı ile iş performansı arasındaki ilişkilere yönelik elde edilen bulgunun geçmiş literatür ile de desteklendiği görülmektedir.

Yine elde edilen sonuçlara göre çalışanların güvenlik kültürü algısı yükseldikçe güvenlik performansları da yükselmektedir. Bu kapsamda pozitif bir güvenlik kültürü algısı, çalışanların güvenliğe yönelik pozitif tutumlarına bağlı olarak güvenli davranışları artırarak güvenlik performansını pozitif yönde etkileyecektir (Froko vd., 2015; Peranginangin ve Kusumawardhani, 2018; Kalteh vd., 2021). Yine yapılan analizler sonucunda güvenlik performansının iş performansını pozitif yönde etkileyeceği ve güvenlik performansının da güvenlik kültürü algısı ile iş performansı arasında tam aracılık rolüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Güvenlik performansındaki yükselişe bağlı olarak çalışanın daha güvenli davranışlar sergilemesi, verimliliğini ve yaptığı işin kalitesini artırarak iş performansını pozitif yönde etkilerken (Casillas vd., 2009; Adjotor, 2013; Drew, 2014), güvenlik kültürünün iş performansı üzerindeki etkisini de olumlu yönde etkileyecektir. Bu kapsamda araştırmada elde edilen diğer bulgular da geçmiş literatür ile desteklenmiştir.

Bu sonuçlar ışığında konaklama işletmelerinde pozitif bir güvenlik kültürü algısının oluşturulması, hem çalışanların güvenlik ve iş performanslarını pozitif yönde etkileyecek, hem de işletmenin verimliliği ve karlılığı üzerinde pozitif etki yaratarak rekabet avantajı elde etmesini sağlayacaktır. Sağlıklı ve güvenli bir iş çevresini güvence altına alan güvenlik kültürü ise ancak devletin, işverenlerin ve çalışanların aktif katılımıyla birlikte hakların, sorumlulukların ve görevlerin tanımlandığı bir sistemi gerektirmektedir. Bu kapsamda pozitif bir güvenlik kültürü oluşturabilmek için örgüt genelinde üst yönetimin öncülüğünde güvenliğe yönelik örgütsel bağlılık yaratılmalı ve her düzeyden çalışanın katılımı ile çalışanların güvenlik kararlarında söz sahibi olması sağlanmalıdır. Yine örgütte güvenli ve güvensiz davranışlara yönelik etkin bir ödül veya ceza sistemi kurularak çalışanlar güvenli davranışlara teşvik edilmeli ve iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri hassasiyetle gerçekleştirilmelidir. Ayrıca güvenlik konusunda etkin bir iletişim ve raporlama sistemi güvenlik kültürü algısını yükseltecektir.

Diğer tüm araştırmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da bazı kısıtlar söz konusudur. Öncelikle bu araştırmada kuramsal çerçeve, ulaşılabilen alan yazınla sınırlıdır ve çalışmada tek bir sektöre odaklanıldığı için bulgulara ilişkin diğer sektörlere yönelik genelleme yapılması mümkün değildir. Bu nedenle gelecek araştırmaların özellikle tehlikeli ve çok tehlikeli sektörler üzerinde yürütülmesi, araştırma bulgularının genellenmesine önemli katkılar sağlayabilir. Yine bu araştırmanın deneysel

formlarda yürütülmesi de gelecek araştırmalar için tavsiye edilmektedir. Buna ilaveten karma desende yürütülecek bu tip bir araştırma da güvenlik kültürünün ve/ya da güvenlik performansının iş performansına dönüşümünde genellenebilir nitelikteki sorun alanlarını belirleme ve çözme konusunda önemli katkılar sağlama potansiyeline sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abunawwas, O. (2018). The Impact Of Applying Occupational Safety And Health Systems On Employees' Performance. *Journal Of Human Development And Education For Specialized Research (Jhdesr)* Vo: 4, No: 2, 2018.
- Adjotor, F. N. (2013). Effects Of Occupational Safety And Health On Labour Productivity: A Case Study Of Some Selected Firms In The Greater Accra Region Of Ghana (Doctoral Dissertation, University Of Ghana).
- Akdoğan A. ve Polatçı S. (2013) Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayılımı Ve Psikolojik İyi Oluşun Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17(1): 273-293.
- Aksoy, M. (2020). Algılanan Müşteri Katılımının Çalışanların İş Davranışları Ve İletişimleri Üzerindeki Etkisi, Doktora Tezi, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Bandırma.
- Alipoor, H., Ahmadi, K., Pouya, S., Ahmadi, K., & Mowlaie, S. (2017). The Effect Of Organizational Structure On Employees' Job Performance In Private Hospitals Of Ahvaz. *Journal Of Ecophysiology And Occupational Health*, 17(3-4), 119-123.
- Alshibly, H. H. (2015). Investigating Decision Support System (Dss) Success: A Partial Least Squares Structural Equation Modeling Approach. *Journal Of Business Studies Quarterly*, 6(4), 56.
- Altun, K. M. (2018). Çalışma Yaşamında İş Stresinin Çalışanların Kişilik Özellikleri Ve İş Performansı İle İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- Antonsen, S. (2009). Safety Culture And The Issue Of Power. *Safety Science*, 47(2), 183-191.
- Archer, S. K., & Fain, S. L. (2020). Managing Human Factors. *Safety Management Systems: Applications For The Aviation Industry*, 95.
- Arpat, B. (2015). İş Güvenliği Kültürünün İş Kazalarına Etkileri: Metal Sektörü-Denzili İli Örneği.
- Asamani, L. (2020). Promote Safety Culture And Enhance Safety Performance Through Safety Behaviour. *European Journal Of Business And Management Research*, 5(4).
- Bağcı, Z. (2014). Çalışanların İş Doyumunun Görev Ve Bağlamsal Performansları Üzerindeki Etkisi. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24, 58-72 Doi: [Http://Dx.Doi.Org/10.11611/Jmer534](http://Dx.Doi.Org/10.11611/Jmer534) 58

- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The Moderator–Mediator Variable Distinction In Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, And Statistical Considerations. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 51(6), 1173.
- Bornran, W. C., & Motowidlo, S. J. (1993). Atpanding The Miterim Domain To Include Elements Of Contextual Performance. In N. Sctunitt & W. C. Borman (@Ds.), *Personality Selection* (Pp. 71-98) San Francisco: Jossey-Bass
- Buck, M.A. (2011). Proactive Personality And Big Five Traits In Supervisors And Workgroup Members: Effects On Safety Climate And Safety Motivation. Doctor Of Philosophy, Portland State University.
- Candy, C. (2021). Best Practice Of Enterprise Risk Management: The Impact On Rurals’bank Performance. *International Journal Of Economics, Business And Accounting Research (Ijebar)*, 5(2).
- Casillas, A., Robbins, S., Mckinniss, T., Postlethwaite, B., & Oh, I. (2009). Using Narrow Facets Of An İntegrity Test To Predict Safety: A Test Validation Study. *International Journal Of Selection And Assessment*, 17, 119–125.
- Cheung, C. M., Yunusa-Kaltungo, A., Ejohwomu, O., & Zhang, R. P. (2019). Learning From Failures (Lff): A Multi-Level Conceptual Model For Changing Safety Culture İn The Nigerian Construction İndustry. In *Construction Health And Safety İn Developing Countries* (Pp. 205-217). Routledge.
- Choudhry, R.M.; Fang, D. ve Mohamed, S. (2007), “The Nature Of Safety Culture: A Survey Of The State-Of-The-Art”, *Safety Science*, 45, 993–1012.
- Cooper, M. D. (2000). Towards A Model Of Safety Culture. *Safety Science*, 36(2), 111-136.
- Cornelissen, P.A., Hoof, J.J., Jong, M.D., 2017. Determinants Of Safety Outcomes And Performance: A Systematic Literature Review Of Research İn Four High-Risk İndustries. *J. Saf. Res.* <https://doi.org/10.1016/J.Jsr.2017.06.009>.
- Çasgem. (2017), *Türkiye’de İş Sağlığı Ve Güvenliği Algısı*. Ankara: Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Eğitim Ve Araştırma Merkezi
- Çetinsöz, B. C., & Akdağ, G. (2015). Otel Çalışanlarının Sahip Oldukları Kişilik Özellikleri Ve İş Performansı İlişkileri: Antalya’da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, 2(1), 1-13.
- Della, R. H., Lirn, T. C., & Shang, K. C. (2020). The Study Of Safety Behavior İn Ferry Transport. *Safety Science*, 131, 104912.

- Doyle, P. (2009). Value-Based Marketing: Marketing Strategies For Corporate Growth And Shareholder Value. John Wiley & Sons.
- Drew, E. N. (2014). Personnel Selection , Safety Performance , And Job Performance : Are Safe Workers Better Workers ?, 1–137.
- Dursun, S. (2011), “Güvenlik Kültürünün Güvenlik Performansı Üzerine Etkisine Yönelik Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yönetim ve Çalışma Psikolojisi Bilim Dalı, Bursa
- Dursun, S. (2013). İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davranışları Üzerine Etkisi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 3(2), 61-75.
- Eroğluer, K. & Yılmaz, Ö.(2015). “Etik Liderlik Davranışlarının Algılanan Örgüt İklimi Üzerine Etkisine Yönelik Bir Uygulama: İş Yaşamında Yalnızlık Duygusunun Aracılık Etkisi, İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, Ss. 280-308.
- Fang, D., Zhao, C., And Zhang, M. (2016). "A Cognitive Model Of Construction Workers' Unsafe Behaviors." Journal Of Construction Engineering And Management, 04016039.
- Fogaça, N., Rego, M. C. B., Melo, M. C. C., Armond, L. P., & Coelho Jr, F. A. (2018). Job Performance Analysis: Scientific Studies İn The Main Journals Of Management And Psychology From 2006 To 2015. Performance Improvement Quarterly, 30(4), 231-247.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error: Algebra And Statistics.
- Froko, I. U. F., Maxwell, A., & Kingsley, N. (2015). The İmpact Of Safety Climate On Safety Performance İn A Gold Mining Company İn Ghana. International Journal Of Management Excellence, 5(1), 556-566.
- Gilboa, S., Shirom, A., Fried, Y., & Cooper, C. (2008). A Meta-Analysis Of Work Demand Stressors And Job Performance: Examining Main And Moderating Effects. Personnel Psychology, 61(2), 227-271.
- Gołembski, M., Sobański, P., & Wojtkowiak, G. (2016). Employee Motivations İn Maintaining Occupational Health And Safety (Ohs) Compliance: Research On Nine Construction Firms İn Poland. Global Management Journal, 8.
- Gong, Z., Chen, Y., & Wang, Y. (2019). The İnfluence Of Emotional İntelligence On Job Burnout And Job Performance: Mediating Effect Of Psychological Capital. Frontiers İn Psychology, 10, 2707.

- Goris, J. R. (2007). Effects Of Satisfaction With Communication On The Relationship Between Individual-Job Congruence And Job Performance/Satisfaction. *Journal Of Management Development*.
- Griffin M.A. Ve Neal, A. (2000), “Perceptions Of Safety At Work: A Framework For Linking Safety Climate To Safety Performance, Knowledge, And Motivation”, *Journal Of Occupational Health Psychology*, 5, 347–358.
- Griffin M.A. Ve Neal, A. (2000), “Perceptions Of Safety At Work: A Framework For Linking Safety Climate To Safety Performance, Knowledge, And Motivation”, *Journal Of Occupational Health Psychology*, 5, 347–358.
- Guo, M., Liu, S., Chu, F., Ye, L., & Zhang, Q. (2019). Supervisory And Coworker Support For Safety: Buffers Between Job Insecurity And Safety Performance Of High-Speed Railway Drivers In China. *Safety Science*, 117, 290-298.
- Gülşen, B. Y. C. (2020). Akademisyenlerde Yetenek Yönetimi İş Motivasyonu Ve İş Performansı İlişkisinin İncelenmesi (Doctoral Dissertation, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Gürbüz, H., & İbrakovic, H. (2017). İşletmelerde İş Güvenliği, Güvenlik Performansı Ve İş Güvenliği Kültürü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 442-469.
- Gürbüz, S., Ve Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hafeez, M., Rashed, M., Hussain, A., Javed, A., Tunio, M. K., & Rusool, M. M. (2021). Effects Of Safety Climate On Safety Performance With Moderating Roles Of Safety Knowledge: Evidence From Pakistan’s Textile Industry. *International Transaction Journal Of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, 12(1), 12a1q-1.
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., & Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial Least Squares Structural Equation Modeling (Pls-Sem): An Emerging Tool In Business Research. *European Business Review*.
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Gudergan, S. P. (2018). *Advanced Issues In Partial Least Squares Structural Equation Modeling*. Sage Publications.
- Hale, A. R., & Hovden, J. (1998). Management And Culture: The Third Age Of Safety. A Review Of Approaches To Organizational Aspects Of Safety, Health And Environment. *Occupational Injury*, 145-182.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion For Assessing Discriminant Validity In Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, 43(1), 115-135.

- Hu, S. H., Wang, T., Ramalho, N. C., Zhou, D., Hu, X., & Zhao, H. (2021). Relationship Between Patient Safety Culture And Safety Performance İn Nursing: The Role Of Safety Behaviour. *International Journal Of Nursing Practice*, E12937.
- Hussein, A. (2009). The Occupational & Safety Health Management & Workers Productivity: The Relationship & Effect A Survey Study. *Tikrit Journal For Administrative And Economic Sciences*, Vol. 5, No. 16, P.70-93.
- International Labour Organization (ILO). 2020. ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. 3rd ed. Geneva.
- Jazayeri, E., & Dadi, G. B. (2017). Construction Safety Management Systems And Methods Of Safety Performance Measurement: A Review. *Journal Of Safety Engineering*, 6(2), 15-28.
- Kalteh, H. O., Mortazavi, S. B., Mohammadi, E., & Salesi, M. (2021). The Relationship Between Safety Culture And Safety Climate And Safety Performance: A Systematic Review. *International Journal Of Occupational Safety And Ergonomics*, 27(1), 206-216.
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi Ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 410-427.
- Katsuro, P., Gadzirayi, C. and Mupararano, S. (2010). Impact Of Occupational Health And Safety On Worker Productivity: A Case Of Zimbabwe Food İndustry. *African Journal Of Business Management* 4(13).
- Kayabaşı, Ç., (2019), Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini Ve İş Performansı İlişkisinin Belirlenmesi: Bir Devlet Hastanesi Örneği, (Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara)
- Kheni, N; Gibb, A.G.F. & Dainty, A.R.J., (2010). Health And Safety Management Within Smes İn Developing Countries: A Study Of Contextual İnfluences; *Asce Journal Of Construction Engineering And Management*, Vol. 136, Issue 10, Pp1104-1115
- Khurosani, A., & Peranginangin, J. (2021). Developing A Safety Performance Model Through Mediation Of Safety Behavior. *Calitatea*, 22(181), 7-11.
- Kirwan, B., & Shorrock, S. T. (2018). A View From Elsewhere: Safety Culture İn European Air Traffic Management. In *Patient Safety Culture* (Pp. 349-370). Crc Press.
- Koç, E. (2020). *Cross-Cultural Aspects of Tourism and Hospitality: A Services Marketing and Management Perspective*. Routledge: Abingdon, Oxford.
- Kuo, N.-T., Chang, K.-C., Cheng, Y.-S. And Lai, C.-H. (2013). How Service Quality Affects Customer Loyalty İn The Travel Agency: The Effects Of Customer Satisfaction, Service Recovery, And Perceived Value. *Asia Pacific Journal Of Tourism Research*, 18, 803-822.

- Laurent, J., Chmiel, N., & Hansez, I. (2020). Personality And Safety Citizenship: The Role Of Safety Motivation And Safety Knowledge. *Heliyon*, 6(1), E03201
- Legge, E. L., Wystrach, A., Spetch, M. L., & Cheng, K. (2014). Combining Sky And Earth: Desert Ants (Melophorus Bagoti) Show Weighted İntegration Of Celestial And Terrestrial Cues. *Journal Of Experimental Biology*, 217(23), 4159–4166.
- Lingard, H., & Wakefield, R. (2019). Integrating Work Health And Safety İnto Construction Project Management. John Wiley & Sons.
- Lu, Y., Taksa, L., & Jia, H. (2020). Influence Of Management Practices On Safety Performance: The Case Of Mining Sector İn China. *Safety Science*, 132, 104947.
- Macleod, F., & Richardson, S. (2018). Piper Alpha □ What Have We Learned. *Loss Prevent. Bull*, 261, 3-9.
- Mafini, C. (2015). Investigating Antecedent Factors To Job Performance: Contemporary Evidence From Government Supply Management Professionals. *Acta Commercii*, 15(1), 1-11.
- Martínez-Córcoles, M., Gracia, F. J., & Peiró, J. M. (2018). Human Safety Performance İn High Reliability Organizations: The Case Of The Nuclear İndustry. *Papeles Del Psicologo*, 39, 183-190
- Mccloy, R. A., Campbell, J. P., & Cudeck, R. (1994). A Confirmatory Test Of A Model Of Performance Determinants. *Journal Of Applied Psychology*, 79(4), 493.
- Mearns, Kathryn; Flin, R.; Gordon, R. Ve Fleming, M. (1998), “Measuring Safety Climate On Offshore Installations”, *Work And Stress*, 12(3), 230-254.
- Moon, T. W., Youn, N., Hur, W. M., & Kim, K. M. (2020). Does Employees’ Spirituality Enhance Job Performance? The Mediating Roles Of İntrinsic Motivation And Job Crafting. *Current Psychology*, 39(5), 1618-1634.
- Morrow Sl, Kenneth Koves Gk, Barnes Ve., (2014). Exploring The Relationship Between Safety Culture And Safety Performance İn U.S. Nuclear Power Operations. *Saf Sci.* ;69:37–47. Doi:10.1016/J.Ssci.2014.02.022.
- Neal, Andrew; Griffin, M.A. Ve Hart, P.M. (2000), “The İmpact Of Organizational Climate On Safety Climate And İndividual Behavior”, *Safety Science*, 34, 99–109
- Njihia, E., Nzulwa, J., & Kwena, R. (2017). Influence Of Occupational Safety And Health On Employee Productivity İn The Manufacturing Sector İn Kenya. *The Strategic Journal Of Business & Change Management*, 4(4), 555-571.

- Osman, A., Khalid, K., & Alfqeeh, F. M. (2019). Exploring The Role Of Safety Culture Factors Towards Safety Behaviour İn Small-Medium Enterprise. *International Journal Of Entrepreneurship*, 23(3), 1-11.
- Othman, F., Wang, Y., & Hussain, F. (2018, October). The Effect Of Fines Migration During Co2 Injection Using Pore Scale Characterization. In *Spe Asia Pacific Oil And Gas Conference And Exhibition*. Onepetro.
- Ören, K. Ve Er, M. (2016) Güvenlik İkliminin Güvenlik Performansına Etkisi. *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 5(13), 48-66.
- Özdemir, Ş., & Topçuoğlu, H. (2009). İş Sağlığı Ve Güvenliği Performans Ölçümü Ve İzleme. *Engineer & The Machinery Magazine*, (59).
- Özgenel, M. (2019). An Antecedent Of Teacher Performance: Occupational Commitment. *International Journal Of Eurasian Education And Culture*, 7, 100-126.
- Özkan, Y., & Arpat, B. (2017). Bazı Çalışma İlişkisi Değişkenlerinin Güvenlik Kültürü Üzerine Etkisi: Denizli İli–Metal Sektörü Örneği. *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 123-140.
- Öztürk, İ., & Bolcan, A. E. (2019). İş Güvenliği İkliminin İşgören Memnuniyetine Etkisi: İstanbul’da Farklı Tehlike Grubuna Ait İşletmeler Arasında Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17-32.
- Patankar, M. S., & Sabin, E. J. (2010). The Safety Culture Perspective. In *Human Factors İn Aviation* (Pp. 95-122). Academic Press.
- Peranginangin, J., & Kusumawardhani, A. (2018). Islamic Relationship Value, Adaptive Selling, And, Relationship Quality Effect To Salesforce Performance. *Journal Of Business And Retail Management Research*, 12(4).
- Pradhan, S. And Pradhan, R.K. (2015), “An Empirical Investigation Of Relationship Among Transformational Leadership, Affective Organizational Commitment And Contextual Performance”, *Vision: The Journal Of Business Perspective*, Vol. 19 No. 3, Pp. 227-235.
- Ringle, C., Da Silva, D., & Bido, D. (2015). Structural Equation Modeling With The Smartpls. Bido, D., Da Silva, D., & Ringle, C.(2014). Structural Equation Modeling With The Smartpls. *Brazilian Journal Of Marketing*, 13(2).
- Ryan, Alan (2000), “Shaping A Safety Culture”, [Http://www.Qrc.Org.Au/Conference/_Dbase_Upl/2000_Spk036_Ryan.Pdf](http://www.qrc.org.au/conference/_dbase_upl/2000_spk036_ryan.pdf). (04.02.2011).

- Sciarelli, M., Gheith, M. H., & Tani, M. (2020). The Relationship Between Soft And Hard Quality Management Practices, İnnovation And Organizational Performance İn Higher Education. The Tqm Journal.
- Serdar, C. Ö. P., & Doğanay, A. (2020). Algılanan Liderlik İletişiminin İş Performansı Ve İş Tatminine Etkisi: 4 Ve 5 Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 34-49.
- Shirsavar, H. A., Gilaninia, S., And Almani, A. M. (2012). A Study Of Factors Influencing Positive Word Of Mouth İn The Iranian Banking Industry. Middle-East Journal Of Scientific Research, 11(4), 454-460.
- Singh, K., & Misra, M. (2021). Linking Corporate Social Responsibility (Csr) And Organizational Performance: The Moderating Effect Of Corporate Reputation. European Research On Management And Business Economics, 27(1), 100139.
- Sultana, S., Andersen, B. S., & Haugen, S. (2019). Identifying Safety İndicators For Safety Performance Measurement Using A System Engineering Approach. Process Safety And Environmental Protection, 128, 107-120.
- Swuste, P., Van Gulijk, C., Groeneweg, J., Zwaard, W., Lemkowitz, S., & Guldenmund, F. (2020). From Clapham Junction To Macondo, Deepwater Horizon: Risk And Safety Management İn High-Tech-High-Hazard Sectors: A Review Of English And Dutch Literature: 1988–2010. Safety Science, 121, 249-282.
- Toklu, A.T. (2016). Çalışanlarda İş Sağlığı Ve Güvenliği Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık, İşe Yabancılaşma Ve İş Performansına Olan Etkisinin İncelenmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Tong, R., Yang, X., Parker, T., Zhang, B., & Wang, Q. (2020). Exploration Of Relationships Between Safety Performance And Unsafe Behavior İn The Chinese Oil İndustry. Journal Of Loss Prevention İn The Process İndustries, 66, 104167.
- TURSAB (2020), "TÜRSAB Koronavirüs Raporu", <https://www.tursab.org.tr/duyurular/tursabkoronavirus-raporu>(Erişim: 12.08.2021).
- Wong, K. K. K. (2013). Partial Least Squares Structural Equation Modeling (Pls-Sem) Techniques Using Smartpls. Marketing Bulletin, 24(1), 1-32.
- WWTC, (2019). Travel&Tourism Economic Impact 2019 World, London.
- Yılmaz, H., & Karahan, A. (2010). Liderlik Davranışı, Örgütsel Yaratıcılık Ve İşgören Performansı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Uşak'ta Bir Araştırma. Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 145-158.

Yung-Hsiang C.,(2011). Safety Culture, Safety Behavior And Safety Performance İn Railway Companies. Proceedings Of The 9th World Congress On Railway Research (Wcrr); May 22–26; Lille, France.

Zohar, D., And Hofmann, D. (2012).“Organizational Culture And Climate,” İn Steve J. Kozlowski, Eds.,The Oxford Handbook Of Organizational Psychology, New York: Oxford University Press, Vol. 1, 2012, Pp. 643–666.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

İÇ DENETİM VE FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİ: LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dr. Öğr. Üyesi İlknur ESKİN

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, iç denetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, literatürde iç denetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştıran ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Çalışma sonucunda; denetim komitesi üyelerinin bağımsız ve finans konusunda uzman olmaları ile finansal raporlama kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Denetim komitesi üyelerinin kişisel özelliklerinin (yaş, cinsiyet, deneyim) finansal raporlama kalitesine yansıdığı, etkin bir iç denetim ve iç kontrol sisteminin hileli işlemleri önlemede etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca denetçilerin mesleki ve kişisel özelliklerinin (yaş, eğitim, deneyim) finansal raporlama kalitesine yansıdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, Finansal Raporlama Kalitesi, Literatür.

JEL Kodları: M40, M41, M42

INTERNAL AUDIT AND FINANCIAL REPORTING QUALITY: A LITERATURE REVIEW

ABSTRACT

The purpose of this research; it is examine the relationship between internal auditing and financial reporting quality. In this study, national and international studies investigating the relationship between internal auditing and financial reporting quality were examined in the literature. As a result of the study, it has been determined that it is a positive relationship between the audit committee members being independent and financial expert and the financial reporting quality. It has been determined that the personal characteristics of the members of the audit committee (age, gender, experience) are reflected in the quality of financial reporting, a strong internal audit and internal control system is effective in preventive fraud. In addition, it has been determined that the professional and personal characteristics of the auditors (age, education, experience) are reflected in the financial reporting quality.

* Trakya Üniversitesi, Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, Edirne/ Türkiye.
E-mail: ilknureskin@trakya.edu.tr

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application	: 28 Haziran / June 2021
Düzeltilme Tarihi / Revision Date	: 20 Temmuz / July 2021
Kabul Tarihi / Acceptance Date	: 14 Eylül / September 2021

Keywords: Internal Audit, Financial Reporting Quality, Literature.

JEL Codes: M40, M41, M42.

1. GİRİŞ

Finansal raporlamanın temel amacı kullanıcılara karar vermelerinde yardımcı olacak finansal bilgileri sağlamaktır. Finansal bilgilerin kullanıcılar açısından yararlı ve kaliteli olabilmesi için ilgili, güvenilir, karşılaştırılabilir, zamanında sunulmuş ve anlaşılabilir olması gerekmektedir. Bu işletmenin iç ve dış paydaşlar arasındaki bilgi asimetrisini azaltacağından dolayı yatırım verimliliği ve sermaye maliyeti üzerinde olumlu faydalar sağlayacaktır (Önce ve Çavuş, 2019:44).

İç denetim, işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için işletmenin yönetim, risk yönetimi ve iç kontrol süreçlerini değerlendirir ve bu süreçlerin iyileştirilmesi konusunda denetim ve danışmanlık hizmetleri sunar. Bu hizmetleri ile iç denetim, yönetime, yönetim kuruluna ve denetim komitesine güvenilir, objektif ve tarafsız hizmetler sunarken, paydaşlara yatırımın geri dönüşü, sürdürülebilir büyüme, finansal performans ve işletme faaliyetleri hakkında güvenilir bilgiler sağlamaktadır (Al-Matari vd, 2014:35).

Muhasebe literatüründe finansal raporlama kalitesi ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (Cengiz ve Tosunoğlu, 2017), vergi sistemi (Grishkina vd 2019) ve muhasebe etiği (Aifuwa vd. 2018) gibi ölçütlerle ilişkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada iç denetim literatürüne odaklanılmış, iç denetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştıran ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Çalışmada öncelikle iç denetim ve finansal raporlama kalitesi kavramları açıklanmış olup daha sonra iç denetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmanın genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. İÇ DENETİM

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (The Institute of Internal Auditors) iç denetimi şu şekilde tanımlamaktadır : “ bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacını güden bağımsız, objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek, kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur. ”

Yukarıdaki tanımda, iç denetimin iki temel hizmeti olan güvence ve danışmanlık faaliyetleri belirtilmiştir. İç denetimin güvence hizmeti, kurumun risk yönetimi, iç kontrol sistemi ve operasyonel süreçlerin etkin olarak işlediğine, kurumda üretilen bilgilerin doğruluğuna ve tamlığına; varlıkların korunduğuna, faaliyetlerin etkili, ekonomik, verimli ve düzenlemelere uygun olduğuna yönelik bağımsız değerlendirmeler yapmasıdır (Selimoğlu ve Özbek, 2018: 102). İç denetimin danışmanlık hizmeti, günümüzde iç denetimin önemli bir alanını oluşturmaktadır. İç denetçi sahip olduğu bilgi, uzmanlık ve analiz yeteneği ile işletme faaliyetlerine yönelik çözümler üretmektedir. İşletmeye değer

katmayı vurgulayan iç denetimin danışmanlık rolü, yöneticilerin göremediği sorunları ortaya çıkarmakta ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktadır (Özgül ve Tarhan-Mengi, 2018:130). İç denetçilerin bu sorumluluklarını yerine getirirken çıkar çatışmalarından uzak, tarafsız ve nesnel tutum sergilemeleri gerekmektedir (Arum, 2015: 1991).

İç denetim, son yıllarda bir dizi yapısal değişikliğe uğramıştır. İç denetime yönelik yeni düzenlemelerin yapılması, teknolojik yenilikler ve ekonomik krizler işletmelerin daha yoğun ve sürekli denetim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Drogalas vd, 2016:570). Sürekli denetim, iç denetçinin fiziki belgelere ihtiyaç duymaksızın bilgi teknolojilerini kullanarak kısa sürede sunulan finansal bilgiye güvence vermesi esasına dayanmaktadır (Memiş ve Tüm, 2011:149). Serçemeli ve Orhan (2016) tarafından yapılan çalışmada sürekli denetimin hile riskinin yönetiminde önemli bir rolü olduğu, yönetim süreçlerini iyileştirdiği ve daha kapsamlı güvence sağladığı belirtilmiştir. Turğay vd (2020), sürekli denetimin, işletmenin hem operasyonel hem de finansal işlemlere ilişkin denetim kanıtlarını çeşitli veri analiz modelleri ile daha hızlı ve daha kolay karşılaştırmalı olarak analiz etmesine olanak sağladığı için iç denetim faaliyetlerinin daha güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir.

Amerika Birleşik Devleti'nde 2002 yılında yürürlüğe giren Sarbanes Oxley Yasası iç denetimi düzenleyen önemli bir yasadır. Yasa, şirketlerin üst yönetim ve denetim kurullarının sorumluluklarını düzenlemenin yanı sıra bağımsız denetçiler tarafından sağlanan iç denetim ve danışmanlık hizmetlerine sınırlamalar getirmiştir (Selimoğlu ve Özbek, 2018: 102). Ayrıca yasa, halka açık şirketlerde iç kontrol sisteminin kurulması ve etkinliğinin sağlanması, finans konusunda uzman bir üyenin bulunduğu ve tamamen bağımsız üyelerden oluşan bir denetim komitesi kurulması sorumluluklarını da getirmiştir (Velte, 2017:15; Drogalas vd 2016:570).

3. FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİ

Literatürde finansal raporlama kalitesi kavramı hakkında genel kabul görmüş bir tanım olmamasına rağmen, Uluslararası Finansal Raporlama Standartlara (UFRS) İlişkin Kavramsal Çerçeve finansal raporlama kalitesini gösteren boyutları açıklamaktadır. Kavramsal Çerçeve 'ye göre finansal tablonun temel amacı "mevcut ve potansiyel yatırımcılara, borç verenlere ve kredi veren diğer taraflara raporlayan işletmenin finansal raporunda sunulan bilgilere (finansal bilgilere) dayanarak işletme hakkında kararlar alırken fayda sağlayabilecek bilgiler sağlamak" şeklinde ifade edilmektedir. Kavramsal Çerçeve 'de finansal bilginin faydalı olması için sahip olması gereken temel niteliksel özellikler olarak "ihtiyaca uygunluk" ve gerçeğe uygun sunum" belirtilmiştir. Karşılaştırılabilirlik, doğrulanabilirlik, zamanında sunum ve anlaşılabilirlik kavramları, bilginin yararlılığını arttıran destekleyici niteliksel özellikler olarak açıklanmıştır (KGK, Kavramsal Çerçeve).

Finansal krizler ve muhasebe hileleri finansal raporların güvenilirliği konusunda sorgulamaları gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler, kaliteli finansal raporlama olgusunu ortaya çıkarmış ve finansal raporların kalitesini arttırmak amacıyla ulusal ve uluslararası ölçekte standardizasyon çalışmalarının

başlamasına neden olmuştur (Karğın vd, 2015:506). 2005 yılında Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin borsada işlem gören yaklaşık 8.000 şirket finansal tablolarını UFRS'ye uygun olarak hazırlamıştır. Ancak yapılan araştırmalar, muhasebe kalitesindeki iyileşmenin UFRS'yi kabul eden tüm ülkelerde aynı olmadığını kanıtlamıştır (Morais vd, 2018:334). Bu durum, her ülkenin yasal ve politik sistemi, standartların kalitesi ve finansal raporlama konusundaki teşvikler gibi kurumsal faktörlerin farklı olması nedeniyle farklı yapılara sahip ülkelerde tek bir standart setinin aynı sonucu doğuramayacağı şeklinde açıklanmıştır (Adıgüzel, 2017:111).

Finansal raporlama kalitesi doğrudan ve dolaylı yöntemler kullanılarak ölçülebilmektedir. Finansal raporlama kalitesi tahakkuk modeli, değer ilişkisi modeli ve finansal tablolardaki bazı kalemler arasında ilişki kurulması yoluyla doğrudan ölçülebileceği gibi, kazanç ve zamanlılık yöntemleri kullanılarak dolaylı olarak da ölçülebilmektedir (Aifuwa ve Embele, 2019:32).

Tahakkuk modeli ile tahakkuklar isteğe bağlı ve isteğe bağlı olmayan tahakkuklar olarak sınıflandırılmaktadır. İsteğe bağlı olmayan tahakkuklar, işletmenin faaliyetleri sırasında ortaya çıkan, yönetimin müdahalesinin olmadığı tahakkuklardır. Ancak isteğe bağlı tahakkuklar, yönetim tarafından seçilen muhasebe politikalarına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Yöneticiler yasal boşluklardan yararlanarak gelir ve gider kalemlerinde oynamalar yapabilirler. Bu nedenle araştırmalar isteğe bağlı tahakkuklara yoğunlaşmıştır (Köse, 2019: 46-47). Değer ilişkisi modeli, şirketin muhasebe bilgileri ile borsa göstergeleri (hisse senedi fiyatları ve getirileri) arasındaki ilişkiye odaklanarak, finansal raporların kalitesini ölçmektedir (Aifuwa ve Embele, 2019:32). Finansal tabloların zamanlılığı, yıl sonu ile finansal raporun kamuoyuna açıkladığı tarih arasındaki süre olarak ifade edilmektedir. Şirketler, finansal raporların geç açıklanması sonucu menfaat sahiplerine zarar verebilecek durumların önüne geçmek için zamanlılığı etkileyen faktörleri tespit etmek ve bu konuda tedbirler almakla yükümlüdür (Özer ve Merter, 2020: 242).

Literatürde finansal raporlama kalitesini belirlemede en yaygın olarak kullanılan yaklaşım “kazanç yönetimi” dir. Kazanç yönetimi, yönetimin kendisine fayda sağlamak amacıyla muhasebe ve finansal raporlama sürecini etkileme işlemidir (Suryanto ve Grima, 2018:186). Healy ve Wahlen (1999) kazanç yönetimini “yöneticilerin finansal raporlama sürecinde şahsi yargılarını kullanarak, şirketin performansı hakkında paydaşları yönlendirmek için finansal sonuçları manipüle etmesidir” şeklinde tanımlamıştır.

Yöneticiler kazanç yönetimini farklı amaçlarla uygulamaktadırlar. Yöneticiler, ücretlerini ve ikramiyelerini artırmak, daha düşük maliyetle borçlanmak ve banka kredilerinin onaylanmasını sağlamak amacıyla bu yolu tercih edebilirler. Lisboa (2016), finansal kriz sırasında şirketlerin kredi kuruluşlarının ve analistlerin beklentilerini karşılamak için kazançlarını manipüle ettiğini ve aile şirketlerinin bu dönemde olumsuz finansal yapılarını gizlemek için daha fazla bu yolu tercih ettiğini tespit etmiştir. Söz konusu çalışmada, aile şirketlerinin hem şirketin finansal performansını hem de

ailenin itibarını korumak için gerçek durumu gizledikleri belirtilmiştir (Lisboa, 2016:121-129). Diğer taraftan literatürde finansal kriz dönemlerinde şirketlerin kazanç yönetimi uygulamalarını azalttığını iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Filip ve Raffournier (2013) Avrupa'daki şirketlerin 2008-2009 dönemini esas alarak yaptıkları çalışmada, finansal kriz döneminde kazanç yönetimi uygulamalarının önemli ölçüde azaldığını belirlemişlerdir. Bu sonuç, piyasaların kriz döneminde şirketlere ilişkin düşük finansal beklentileri nedeniyle yöneticilerin kazançları manipüle etme baskısı hissetmemeleri ve dava riskinin yüksek olması nedeniyle yöneticilerin kontrollü davranmaları şeklinde açıklanmıştır.

Karacaer ve Özek (2010), İMKB'de işlem gören şirketlerin kâr yönetimi ile denetim firması arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada dört büyük denetim firmasının, denetledikleri şirketlerin kâr yönetimi uygulamalarını kısıtladıkları tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, dört büyük denetim firmasının kötü itibar sonucunda müşterilerini kaybetmemek veya denetimle ilgili davalarda uğrayacakları zararlardan kaçınmak için şirketlerin kâr yönetimi uygulamalarını kısıtladıkları belirtilmiştir.

Ajina ve Habib (2017), kazanç yönetiminin finansal bilginin kalitesini azalttığı için bilgi asimetrisini artırdığını, yatırımcıların güven seviyesini düşürdüğünü ve buna bağlı olarak şirketin likidite seviyesinin düştüğünü belirlemişlerdir. Söz konusu çalışmada, Fransız Borsası'nda işlem gören şirketlerin 2008 ve 2011 verileri incelenmiş ve sonuç olarak kazanç yönetimi tekniklerini daha fazla kullanan şirketlerin düşük piyasa likiditesi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

4. İÇ DENETİM VE FİNANSAL RAPORLAMA KALİTESİ

Bu bölümde iç denetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişki denetim komitesi ve iç denetim faaliyetlerinin etkinliği başlıklarında incelenmiştir.

4.1. Denetim Komitesi ve Finansal Raporlama Kalitesi

Denetim komitesi, Yönetim Kurulu'nun denetim ve gözetim sorumluluklarını üstlenen birimdir. Denetim komitesi, finansal raporlama, iç kontrol sistemi ve iç denetim faaliyetlerinin gözetimi ve koordinasyonundan sorumludur (DeZoort vd,2002:40). Denetim komitesinin temel sorumluluğunun yönetim kurulu ile işletmenin iç, dış denetçileri ve işletme yönetimi arasında köprü kurmak olduğunu ifade edebiliriz (Altınkaynak ve Gözel, 2021:146). Komitenin bu sorumluluklarını yerine getirebilmesi için etkin bir şekilde çalışması ve doğru şekilde tasarlanması gerekmektedir. Denetim komitesinin etkinliğini belirleyen faktörlerden biri de denetim komitesinin yapısıdır. Bunun için birçok ülkede düzenlemeler yapılmıştır. Ülkemizde Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan "Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ" de denetim komitesinin yapısı açıklanmıştır. Tebliğde borsada işlem gören şirketlerin denetim komitesi kurması, komitede en az iki üyenin bulunması, komite üyelerinin bağımsız olması, muhasebe veya finans konusunda uzmanlaşmış en az bir üyenin bulunması ve komitenin yılın belirli zamanlarında toplanması zorunlu kılınmıştır (Özer ve Merter, 2020:230).

2000’li yıllarda Enron, Parmalat, Tyco, WorldCom ve Xerox şirketlerinde ortaya çıkan muhasebe skandalları, kurumsal finansal raporların kalitesine ilişkin endişeleri artırmış ve denetim komitesinin etkinliği konusunu tartışmaya açmıştır (Soliman ve Ragab, 2013: 2). Soliman ve Ragab (2013), Mısır Borsası’nda işlem gören 50 şirketin denetim kalitesi ile kazanç yönetimi uygulamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Söz konusu çalışmada, denetim komitesi üyelerinin deneyimi, denetim komitesi toplantıları ve denetim kalitesi ile kazanç yönetimi arasında önemli ölçüde negatif ilişki belirlenmiştir. Hasan vd.(2020), Malezya Borsası’nda işlem gören 814 şirketin 2013-2018 dönemini incelemişler ve şirketlerin denetim komitesi ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada, denetim komitesinin ve denetim kalitesinin kazanç yönetimi uygulamalarının azaltılmasında önemli rol oynadığı belirlenmiştir.

Denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığı ve finansal konularda uzmanlığı denetim komitesinin en önemli özelliklerinden biridir. Beasley vd (2009), 2002 yılında Amerika Birleşik Devleti’nde (ABD) yürürlüğe giren Sarbanes-Oxley Yasası’ndan sonra şirketlerde denetim komitesi başkanlarının muhasebe konusunda uzman olma düşüncesinin ön plana çıktığını belirtmiştir. Dhaliwal vd. (2010), denetim komitesinin finansal raporlama sürecindeki etkinliğini komite üyelerinin bağımsızlığına ve muhasebe konusundaki uzmanlığına bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Kusnadi (2015), denetim komitesi üyelerinin muhasebe, finans ve denetim konularındaki uzmanlıklarının finansal raporlama kalitesini arttırdığını belirtmiştir. Gerayli vd (2020), denetim komitesinin bağımsızlığının finansal raporlama kalitesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını, denetim komitesinin finansal konularda uzmanlığının ise finansal raporlama kalitesini önemli ölçüde iyileştirdiğini belirlemişlerdir. Sonuç olarak denetim komitesinde muhasebe ve finansal konularında uzmanların bulunmasının finansal raporlama kalitesinde önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır.

Literatürde yer alan birçok çalışmada, denetim komitesi üye sayısı, toplantı sayısı ve denetim komitesi üyelerinin özellikleri (yaş, cinsiyet, deneyim süresi) ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Persons (2009) daha sık toplanan ve büyük denetim komitesine sahip şirketlerin hileli finansal raporlama düzenleme olasılığının daha düşük olduğunu belirtmiştir. Srinidhi vd (2011), yönetim kurullarında daha fazla kadın bulunan şirketlerin daha yüksek kazanç kalitesi elde ettiğini belirtmiştir. Kazanç kalitesi yatırımcılar tarafından kurumsal yönetişimin önemli bir göstergesi olarak görüldüğünden, yönetim kurulu tarafından kazanç kalitesinin iyileştirilmesi önemli bir hedef olarak görülmektedir. Qi ve Tian (2012), Çin Borsasında işlem gören 8.148 şirketin 2004-2010 dönemini incelemişler ve denetim komitesi üyelerinin kişisel özelliklerinin (yaş, cinsiyet ve finansal konularda deneyim) şirketin kazanç yönetimi uygulamalarına etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, denetim komitesi üyelerinin yaş, cinsiyet ve deneyim gibi kişisel özelliklerinin kazanç yönetimi ile ilişkili olduğu ve bunların finansal raporlama kalitesini etkilediği belirtilmiştir. Söz konusu çalışmada, kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre daha fazla etik kurallara bağlı olmasından dolayı kazanç yönetimi uygulamalarını benimsemedikleri, yaşlı üyelerin kariyerlerini korumak adına kazanç yönetimi

uygulamalarından kaçındıkları ve finans alanında deneyimli üyelerin kazanç yönetimi uygulamalarını daha kolay tespit edebildiklerinden dolayı bu uygulamaları önleyebildikleri vurgulanmıştır. Zalata vd (2018), ABD’de 5.660 şirketin 2007- 2013 dönemini incelemişler ve şirketlerin denetim komitelerinde görev yapan finans uzmanlarının cinsiyetinin kazanç yönetimini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Söz konusu çalışmada, kadın finans uzmanlarının oranının kazanç yönetimi uygulamalarını önemli ölçüde azalttığı, erkek uzman oranlarının ise benzer bir etki göstermediği tespit edilmiştir.

4.2. İç Denetim Faaliyetlerinin Etkinliği ve Finansal Raporlama Kalitesi

İç Denetçiler Enstitüsü’ne (2017) göre, iç denetim faaliyeti aşağıdaki durumlarda etkin bir şekilde yönetilir (www.tide.org.tr) :

- İç denetim yönetmeliğinde yer verilen amaç ve sorumluluklara ulaştığında,
- Standartlar 'a uygun olduğunda,
- Bireysel üyelerinin, Etik Kuralları ve Standartlar ile uyum içinde olduklarını gösterdiklerinde.
- Kurumu etkileyebilecek eğilimleri ve yeni konuları göz önünde bulundurduğunda.

Literatürde iç denetimin etkinliği farklı ölçütlerle değerlendirilmiştir. Christ vd (2015), iç denetim sisteminin etkinliğinin risk değerlendirmesi, kazanç kalitesi, hileli işlemlerin önlenmesi, iç kontrol sisteminin etkinliği ve denetim kalitesi gibi göstergelerle değerlendirilebileceğini belirtmişlerdir. Arum’a (2015) göre iç denetim sisteminin etkinliği, denetçinin yetkinliği ve tarafsızlığının bir sonucudur. Bir başka görüşe göre, iç denetimin etkinliğinin belirlenmesinde organizasyonun özellikleri, iç denetçi ile paydaşlar arasındaki ilişki, iç denetçinin mesleki ve kişisel özellikleri, iç denetim tavsiyelerinin uygulanması gibi birbiriyle ilişkili ölçütler dikkate alınmalıdır (Roussy ve Raimbault, 2020: 324).

Literatürde iç denetim sistemi ile kurumsal yönetim kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Drogalas vd (2016), iç denetimin yönetim ile şirket hissedarları arasında bilgi asimetrisinden kaynaklanan olası çıkar çatışmalarını azalttığını, danışmanlık rolü ile kurumsal yönetim süreçleri arasında olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Şimşek ve Ataman (2020), BİST Kurumsal Yönetim Endeksi’ndeki şirketlerin uluslararası iç denetim standartları kapsamında yürütülen iç denetim faaliyetlerinin kurumsal yönetim kalitesini etkilediğini tespit etmişlerdir. Küresel kurumsal yönetim uygulama ilkeleri şirketlerin risk komitesi aracılığıyla riskleri belirlemelerini, değerlendirmelerini, izlemelerini ve yönetmelerini tavsiye etmektedir. Bhuiyan vd (2020) ise, risk komitesinin şirketin risklerini yönetmesini sağladığı için isteğe bağlı tahakkukları azalttığını ve sonuç olarak finansal raporlama kalitesini iyileştirdiğini tespit etmişlerdir.

İç kontrolün iç denetimle güçlü bir ilişkisi vardır. İç kontrol özellikle işletmenin varlıklarını korumayı, finansal raporlama güvenilirliği konusunda güvence sağlamayı amaçlayan bir sistemdir. Doğan ve Kayakılan (2017), işletmelerde hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasında, finansal tabloların

manipülasyonlarının önlenmesinde etkin iç denetim sisteminin ve verimli iç kontrol sisteminin önemini vurgulamışlardır. Gökçen ve Tipi (2019), BİST imalat sektöründeki şirketlerin iç kontrol sistemlerinin oluşabilecek hileleri önlemedeki etkisini araştırmışlar ve sonuç olarak etkin iç kontrol sistemi olan şirketlerin hileleri önlemede başarılı olduklarını belirlemişlerdir. Demir vd. (2019), iç denetim sisteminin hileli finansal raporlamayı önlemedeki rolünü belirlemek amacıyla 300 bağımsız denetçiye anket uygulamışlardır. Söz konusu çalışmada, iç denetçilerin eğitimi ve mesleki yeterliliğe sahip olmalarının, denetim standartlarını iyi bilmelerinin, bağımsız denetçilerle ve denetim komitesiyle ilişkilerinin iyi olmalarının ve mesleki etik kurallarını iyi bilmelerinin hileli finansal raporlamamın önlenmesinde etkili olabileceği tespit edilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarda, iç denetçilerin mesleki ve kişisel özellikleri ile paydaşlarla ilişkisinin finansal raporlama kalitesine etkisini araştıran çalışmalar da mevcuttur. Hameed vd (2017), Pakistan'daki tekstil şirketlerinin iç denetim sistemi ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, iç denetçilerin uzmanlıklarının ve eğitim düzeylerinin, bağımsız denetçiler ile düzenli toplantı yapmalarının ve bağımsız denetçilerle işbirliği içinde olmalarının finansal raporlama kalitesi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Lenz vd (2017), iç denetim birimi yöneticileri ile üst yönetim arasındaki ilişkinin iç denetim etkinliği üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, iç denetim yöneticileri ile üst yönetim arasındaki etkileşim modelinin iç denetim etkinliğinde kilit rol oynadığı tespit edilmiştir.

Mesleki Uygulama Çerçevesi Kapsamında Uluslararası İç Denetim Standartları iç denetim faaliyetlerinin etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Alzeban (2019), Suudi Borsası'nda işlem gören şirketlerin "Mesleki Uygulama Çerçevesi Kapsamında Uluslararası İç Denetim Standartları" na uyumu ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Söz konusu çalışmada, standartlara uyum düzeyi yüksek olan şirketlerin finansal raporlama kalitesinin daha iyi olduğu, iç denetçilerin yetkinlikleri ile standartlara uyum arasındaki etkileşimin finansal raporlama kalitesi üzerinde etkili olduğu ve standartlara tam uyum sağlayan şirketlerin daha yüksek finansal raporlama kalitesine sahip olduğu belirlenmiştir.

5. SONUÇ

Yirmi birinci yüzyılda dünya genelinde ortaya çıkan muhasebe skandalları finansal raporlama kalitesi konusunu tartışmaya açmıştır. Bu durum finansal raporlama kalitesi konusunu farklı yaklaşımlarla ele alınmasını sağlamıştır. Muhasebe literatürü finansal raporlama kalitesini UFRS, vergi sistemi, muhasebe etiği gibi göstergelerle ölçmeye ve değerlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmanın odak noktası iç denetim literatürü olduğu için, finansal raporlama kalitesini nelerin etkileyebileceği iç denetim sistemi açısından tartışılmıştır. Bu bağlamda iç denetim ve finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi araştıran ulusal ve uluslararası çalışmalar değerlendirilmesi sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- Çalışmalarda genel olarak bir ülkenin bir dönemine ait veriler incelenmiştir.

• Finansal raporlama kalitesinin belirlenmesinde farklı yöntemler kullanılmakla birlikte en yaygın olanı “kazanç yönetimi” dir.

• İç denetim literatüründe finansal raporlama kalitesi konusu, denetim komitesi ve iç denetim faaliyetlerinin etkinliği başlıkları altında incelenmiştir.

• Denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığı ve finansal konularda uzmanlığı ile finansal raporlama kalitesi arasında olumlu ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda sıklıkla denetim komitesi üye sayısı, toplantı sayısı ve denetim komitesi üyelerinin özellikleri (yaş, cinsiyet, deneyim süresi) ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Toplantı sayısı ve denetim komitesi büyüklüğünün finansal raporlama kalitesini olumlu yönde etkilediği; denetim komitesi üyelerinin yaş, cinsiyet ve deneyim gibi kişisel özelliklerinin finansal raporlama kalitesine yansıdığı belirlenmiştir.

• İç denetim faaliyetlerinin etkinliği konusunda genellikle iç denetimin hileli işlemleri önlemedeki rolü ve iç denetçinin özellikleri araştırılmıştır. Çalışmalarda etkin bir iç denetim ve iç kontrol sisteminin hileli işlemleri önlemede etkili olduğu tespit edilmiştir. İç denetçilerin kişisel ve mesleki özelliklerinin finansal raporlama kalitesine yansıdığı belirlenmiştir. Ayrıca, iç denetim standartlarına uyum düzeyi yüksek olan şirketlerin finansal raporlama kalitesinin daha iyi olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın literatüre en önemli katkısı, iç denetim ile finansal raporlama kalitesi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaları derlemesi ve konuyu farklı yaklaşımlarla sunmasıdır. Çalışmanın konuyla ilgili literatür taramasından elde edilen bulgulara dayandırılması önemli bir kısıt olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalarda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerin farklı dönemlerdeki iç denetim ölçütlerinin finansal raporlama kalitesine etkisi karşılaştırmalı olarak araştırılabilir. Ayrıca Covid-19 küresel salgının iç denetimi nasıl etkilediği ve bu etkinin finansal raporlama kalitesine ne gibi etkileri olduğu incelenebilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, H. (2017). “ Türkiye’de Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Uyumun Firmaların Kazanç Kalitesi Üzerine Etkisi”, Muhasebe ve Denetime Bakış, 51: 111.

Aifuwa, H., Embele,, K .ve Saidu, M. (2018). “Ethical Accounting Practices and Financial Reporting Quality”, EPRA Journal of Multidisciplinary Research, 4(12), 31-44.

Aifuwa, H. ve Embele, K. (2019).” Board Characteristics and Financial Reporting Quality”, Journal of Accounting and Financial Management, 5 (1):32.

Ajina, A.ve Habib, A.(2017).” Examining the Relationship between Earning Management and Market Liquidity”, Research in International Business and Finance, 42:1164-1172.

- Al-Matari, E., Al-Swidi, A. ve Fadzil, F. (2014). “The Effect of the Internal Audit and Firm Performance: A Proposed Research Framework”, *International Review of Management and Marketing*, 4 (1):35.
- Alzeban, A. (2019). “An Examination of the Impact of Compliance with Internal Audit Standards on Financial Reporting Quality”, *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 17 (3):428-518.
- Arum, P. (2015). “Determinants of Internal Audit Function Effectiveness and its Implication on Financial Reporting Quality”, *International Journal of Economic Research*, 12 (5):1991.
- Altınkaynak, F. ve Gözel, M. (2021). “Sürdürülebilir Muhasebede Denetim Komitesinin Rolü”, *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1): 146.
- Beasley, M. S., Carcello, J. V., Hermanson, D. R., ve Neal, T. L. (2009). “The Audit Committee Oversight Process”. *Contemporary Accounting Research*, 26(1), 65-122.
- Bhuiyan, M., Salman, U., Roudaki, J., Tavite, S. (2020). “Financial Reporting Quality, Audit Fees and Risk Committees”, *Asian Review of Accounting*, 28 (3): 423-444.
- Cengiz, S.ve Tosunoğlu, B. (2017).“Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Finansal Raporlama Kalitesi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma”, *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 31(5):201-209.
- Christ, M., Masli, A., Sharp, N., Wood, D. (2015).” Rotational Internal Audit Programs and Financial Reporting Quality: Do Compensating Controls Help?”, *Accounting, Organizations and Society*, 44, 37-59.
- Demir, M, Kısakürek, M. ve Arslan, Ö. (2019).” İç Denetim Sisteminin Hileli Finansal Raporlamayı Önlemedeki Rolüne Yönelik Bağımsız Denetçiler Üzerinde Bir Araştırma” , *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (82) : 111-134.
- DeZoort, F., Hermanson, D.ve Archambeault, D., Reed, S. (2002).” Audit Committee Effectiveness: A Synthesis of the Empirical Audit Committee Literature”, *Journal of Accounting Literature*, 21:38-75.
- Dhaliwal, D., Naiker, V., ve Navissi, F. (2010). “The Association between Accruals Quality and the Characteristics of Accounting Experts and Mix of Expertise on Audit Committees”, *Contemporary Accounting Research*, 27(3), 787-827.
- Doğan, S. ve Kayakıran, D. (2017). “İşletmelerde Hile Denetiminin Önemi”, *Maliye ve Finans Yazıları* , (108) : 167-187.
- Drogalas, G., Arampatriz, K.ve Anagnostopoulou, E. (2016). “The Relationship between Corporate Governance: Internal Audit and Audit Committee: Empirical Evidence from Greece”, *Corporate Ownership & Control*, 14 (1):570.

- Filip, A. ve Raffournier, B. (2013).” Financial Crisis and Earning Management: The European Evidence”, *The International Journal of Accounting*, 49 (4) :455-478.
- Gerayli, M, Pitenoci, Y, ve Abdollahi, A. (2020).” Do Audit Committee Characteristics Improve Financial Reporting Quality in Emerging Markets? Evidence from Iran”, *Asian Review of Accounting*, 29 (2), 251-267.
- Grishkina S., Sidneva V., Shcherbinina Y., Dubinina G. (2019) “Comparability of Financial Reporting Under Different Tax Regimes”, In: Antipova T., Rocha A. (eds) *Digital Science. Vol 850. Springe*.
- Gökçen, G. ve Tipi, O. (2019). “İşletmelerde Hilelerin Önlenmesine Yönelik İç Kontroller ve BIST İmalat Sektöründe Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41 (1) : 145-169.
- Hameed, A., Bakar, A., Mughal, N., Imran, M. (2017). “A research Journal of Commerce, Economics, and Social Sciences, 11 (2): 223-228.
- Hasan, S., Kassim, A., Hamid, M. (2020).” The Impact of Audit Quality, Audit Committee and Financial Reporting Quality: Evidence from Malaysia”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10 (5), 272-281.
- Healy, P. M.ve Wahlen, J. M. (1999). “A Review of the Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting”, *Accounting Horizons*, 13(4):370.
- Karacaer, S. ve Özek, P. (2010). “Denetim Firmasının Büyüklüğü ve Kâr Yönetimi İlişkisi: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (48) , 60-74.
- Karğın, M., Aktaş, R. ve Alıcı, N. (2015). “ Kurumsal Yönetimin Finansal Raporlama Kalitesindeki Rolü: Borsa İstanbul Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama”, *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (2):506.
- Köse, E. (2019). “ Finansal Raporlama Standartlarının Muhasebe Kalitesi Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Kusnadi, Y, Leong, K., Suwady, T. ve Wang, J.(2015). “Audit Committees and Financial Reporting Quality in Singapore”, *Journal of Business Ethics*, 139: 197-214.
- Lenz, R., Sarens, G. ve Hoos, F. (2017), “Internal Audit Effectiveness: Multiple Case Study Research Involving Chief Audit Executives and Senior Management”, *EDPACS*, 55:1, 1-17
- Lisboa, I. (2016).” Impact of Financial Crisis and Family Control on Earning Management of Portuguese Listed Firms”, *European Journal of Family Business*, 6:118-131.

- Memiş, M. ve Tüm, K. (2015). “Sürekli Denetim Süreci ve İç Denetim İle İlişkisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37: 149.
- Morais, A, Fialho, A. ve Dionísio, A. (2018). Is the Accounting quality after the mandatory adoption of IFRS a random walk? Evidence Europe”, Journal of Applied Accounting Research, 19 (3):334.
- Önce, S. ve Çavuş, G. (2019). “Finansal Raporlama Kalitesini Etkileyen Faktörler ve Finansal Raporların Kalitesinin Ölçümüne İlişkin Yaklaşımlar”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (1) : 44.
- Özer, G. ve Merter, A. (2020).” Denetim Komitesi Özelliklerinin Finansal Raporlama Zamanlılığına Etkisi: BIST’te Bir Uygulama”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22:230-242.
- Özgül, B. ve Tarhan-Mengi, B. (2018). “ İşletme Körlüğü ve Çözüm Önerisi Olarak Güvenilir Danışman İç Denetim”, Muhasebe ve Denetime Bakış, 54:130.
- Persons, O.S. (2009). “Audit committee characteristics and earlier voluntary ethics disclosure among fraud and no-fraud firms”, International Journal of Disclosure and Governance, 6(4):1-20.
- Roussy, M., Barbe, O. ve Raimbault, S. (2020). “Internal Audit: From Effectiveness to Organizational Significance”, Managerial Auditing Journal, 25 (2):322-342.
- Selimoğlu, S. ve Özbek, C. (2018). “ İç Denetim- Uluslararası İç Denetim Standartları İle Uyumlu”, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Serçemeli, M. ve Orhan, S. (2016).” Sürekli Denetim ve Denetimin Geleceğine Bakış Üzerine BIST-100 Şirketlerinde Bir Araştırma”, Sayıştay Dergisi, 101:31-50.
- Srinidhi, B., Gul, F. ve Tsui, J. (2011).“Female Directors and Earning Quality”, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1911-3846.2011.01071.x> (15.05.2021)
- Soliman, M. ve Ragab, A. (2014).” Audit Committee Effectiveness, Audit Quality and Earning Management: An Empirical Study of the Listed Companies in Egypt”, Research Journal of Finance and Accounting, 5 (2):2.
- Suryanto, T. ve Grima, S. (2018). “The Corporate Decision in Indonesia: Result of Corporate Governance Requirements, Earning Management and Audit Reports”, Emerald Publishing, ISBN: 987-1-78743-816-3.
- Şimşek, K. ve Ataman, B. (2021). “Uluslararası İç Denetim Standartları Kapsamında Yürütülen İç Denetim Faaliyetlerinin Kurumsal Yönetim Kalitesi Üzerindeki Rolünün Çoklu Regresyon Analizi İle Değerlendirilmesi “, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 42 (2) , 386-409.
- Turğay, İ., Doğan, S. ve Tarhan Mengi, B. (2020). “İç Denetim Faaliyetlerinde Sürekli Denetim: Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımı”, Denetişim, 0 (21), 5-26.

Velte, P. (2017). “The Link between Audit Committees, Corporate Governance: Quality and firm performance: A Literature Review”, *Corporate Ownership & Control*, 14:15.

Zalata, A., Tauringana, V. ve Tingbani, I. (2018). “Audit Committee Financial Expertise, Gender, and Earnings Management: Does gender of the financial expert matter?”, *International Review of Financial Analysis*, 55:173-183.

Qi, B . ve Tian, G. (2012). “The Impact of Audit Committees Personal Characteristics on Earnings Management: Evidence from China”, *Journal of Applied Business Research*, 26 (6) : 1331-1335.

Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve;

<https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10239/TFRS-2020-Seti> (18.05.2021)

The Institute of Internal Auditors (II A) :<https://na.theiia.org/standardsguidance/mandatory-guidance/Pages/Definition-of-Internal-Auditing.aspx> (19.05.2021).

<https://www.tide.org.tr/file/documents/pdf/UMUC-2017-updated.pdf> (27.05.2021)

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

ULUSLARARASI TİCARETTE GERÇEKLEŞTİRİLEN MÜZAKERE SÜREÇLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: NİTEL BİR ÇALIŞMA

Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK

Doç. Dr. Mehmet DAĞ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kültürel farklılıkların, müzakerecinin ikna gücünün ve karşılıklı güven duygusunun müzakere sürecini nasıl etkilediğini betimlemektir. Bu amaç doğrultusunda, on beş delegasyon üyesi ile yarı yapılandırılmış, derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Müzakere sürecinde karşılaştıkları önemli sorunlar hakkında veri toplanması sağlanmıştır. Elde edilen verilere içerik ve varyans analizi uygulanmıştır. Müzakere esnasında bir liderin ortaya çıkıp çıkmadığı, tarafların hangi derecede tekliflere esneklik ve hoşgörü gösterdikleri ayrıca sorulmuştur. Son olarak da kültürel farklılıkların önemi betimlenmiştir. Başarılı bir müzakere sürecinin ilgili firmaya veya taraflar ile ilk yaklaşımlar gerçekleştirildiğinde başladığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda, her iki tarafın da kazançlı çıkacağı bir müzakerenin temelleri tarafların arasında oluşan karşılıklı güvene dayandığı vurgulanmaktadır. Elde edilen bulgular, müzakere sürecine katılan delegasyon üyeleri arasında bir kadın personelin müzakere sürecine katılım sağlamanın önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, müzakerecinin ikna yeteneği ve kültürel farklılıklar anlamlı birer faktör olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu çerçevede, uluslararası ticaretin gelişiminde, Uluslararası şirketlerin müzakere süreçlerine katılım ve destek sağlayan her bir delegasyon üyesinin kurumsal diplomat olarak görev üstlendiklerini ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Müzakere, Kültürel farklılıklar, ANOVA.

JEL Kodları: F10, M21, Z10

* Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Gaziantep/ Türkiye. E-mail: lamiha.ozturk@hku.edu.tr

* Siirt Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, Siirt/ Türkiye. E-mail: mehmetdag323@gmail.com

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 03 Haziran / June 2021
Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 30 Temmuz / July 2021
Kabul Tarihi / Acceptance Date : 04 Eylül / September 2021

EVALUATION OF NEGOTIATION PROCESSES IN INTERNATIONAL TRADE: A QUALITATIVE STUDY

ABSTRACT

The purpose of this study is to describe how cultural differences, the persuasive power of the negotiator and the feeling of mutual trust affect the negotiation process. For this purpose, semi-structured and in-depth interviews were conducted with fifteen delegation members. The obtained data was analyzed with SPSS26 program. In addition, factor analysis was applied to the data. It is understood that a successful negotiation process started when the first stones were made with the relevant company or the parties. In this sense, it is emphasized that a significant part of the participants is the basis of a negotiation between the parties, where the mutual trust between the parties will be healthy and profitable on both sides. The findings are emphasized that it is important for a woman to participate in the negotiation process among delegation members who participate in the negotiation process. It comes to the forefront as the most important factor that will cause the negotiation process to end successfully or unsuccessfully. In addition to being valid for all countries, it is understood that mutual trust is important in the process of establishing treaties and protocols especially in negotiations with Iran and China negotiators. In general terms, it is understood that the negotiation process has not been initiated in cases where mutual trust has not been established between the parties. In this context, it seems appropriate to point out that the international negotiator is a business diplomat who plays an important role in the development of international trade.

Keywords: International Trade, Negotiation, Cultural differences, ANOVA.

JEL Codes: F10, M21, Z10.

1. GİRİŞ

Müzakere süreçleri hakkında özellikle 21. Yüzyıldan itibaren akademik çalışmalara rastlamak mümkündür (Le Deley, 2020). Özellikle dijital platformların yaygınlaşması ve ticari faaliyetlerin dijital ortamda gerçekleştirmesi müzakere süreçleri açısından yenilikler getirmektedir (Vlassis, 2020). Günümüzün küresel ve dinamik pazarlarında taraflar kâr paylarını artırmak ve kendi ülkelerinin dışındaki pazar paylarını genişletmek amacıyla üretim maliyetlerini azaltmayı ve rekabet avantajı elde etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, zaman zaman yabancı yatırımcılar, fabrikalarını, gelişmekte olan ülkelerde konumlandırmayı tercih etmektedirler. Bu, farklı, itici güçle yeni bir rekabet stratejisi uygulanmaktadır. Böylece, şirketlerin stratejilerinde değişikliğe gittikleri ifade edilmektedir (Danciu, 2010). Yabancı şirketlerin rekabet stratejisinden uzaklaşıp iş birliği stratejisine yöneldiklerini ifade etmek mümkündür.

Şirketlerin ana hedefi kâr paylarını ve performans düzeylerini artırmaktır. Ortak girişimler ile söz konusu kâr ve performans hedeflerine ulaşılması amaçlanmaktadır (Popa, 2001). Söz konusu iş birliği stratejilerinin diğer operasyonel stratejilerden daha fazla avantaj sağlayacağı beklenmektedir (Wilson ve Gilligan, 2005). Küresel çapta faaliyette bulunan veya bulunmak isteyen bir şirket kendisi ile iş birliği gerçekleştirebilecek bir ortak/partner aramayı tercih edebilir. Bu uluslararası iş birliğine duyulan istek çeşitli nedenlerle açıklanabilir. İlk önce, şirketlerin tek başına faaliyete başlamak yerine ortak bir firma ile iletişim kurmayı tercih etmelerinin önemli nedenlerinden biri, siyasi, kültürel, toplumsal ve çevresel bilgilerin edinilmesi olarak özetlemek mümkündür (Wilson ve Gilligan, 2005). Yabancı şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde ortak girişimler kurmayı tercih etmelerinin bir diğer önemli nedeni, uluslararası bir yatırım yapmaya karar veren yabancı şirketlere tanıtım ayrıcalıkları tanıyan ev sahibi hükümetlerin avantajlar sağlamasından kaynaklanmaktadır (Barsan ve Cardis, 2016). Yabancı sermayeli bir şirketin yerli bir firma ile iş birliği gerçekleştirmesi, teknoloji transferi ve beşerî sermayenin artırılmasına imkân tanıyacaktır (Glachant vd. 2016). Ayrıca, yabancı yatırımcı tarafından yatırılan sermaye miktarı yüksek olduğunda, başlangıçta hisselerin çoğunu elinde tutabilme fırsatı sunacaktır. Verimlilik, rekabet ve mesleki eğitim, şirketler arasındaki uluslararası iş birliğinin oluşmasında temel nedenler olarak sunulmaktadır (Lin vd. 1997). Düşük işlem maliyetleri ve yeni bir yönetim organizasyonu biçimi, uluslararası iş birliğini tercih eden şirketlerin temel gerekçeleri olarak belirtilmektedir (Kogut, 1988). Rekabet gücündeki kazanım, şirketleri uluslararası iş birliği stratejisi seçiminde etkilemektedir (Crottet, 2000). Tallman vd. (1997), ortaklık ve verimlilik kazancı arasındaki korelasyonun gerçek varlığını analiz etmeye çalışmışlardır. Söz konusu araştırmacılar uluslararası iş birliğinin, uzun vadede elde edilen fayda ile verimliliğin yükselmesine ve kâr paylarının iyileşmesine neden olduğunu açıklamaktadırlar. Kaynak bağımlılığı teorisi ile Shaw ve Kauser (2000) uluslararası iş birliğinin oluşum nedenlerini açıklamaya ve gerekçelendirmeye çalışmışlardır. Bu yazarlar, ulusal bir girişimcinin, uluslararası iş birliğine başvurmadan, açık bir pazarda uluslararası düzeyde rekabet etme olasılığının zayıf olduğunu savunmaktadırlar.

Fusfeld (1958) için ticari ortaklıklar bir tür pazarlama stratejisidir. Ampirik çalışmasında Stuckey (1983), ticari ortaklıklar gerçekleştiren şirketlerin, önemli getiriler sayesinde karlarını artırdıklarını belirtmektedir. Pfeffer ve Nowak (1976), belirli bir sektörde piyasa gücünün ve konsantrasyon derecesinin önemini incelemişlerdir. Araştırmanın deneysel sonuçları, teknolojik yoğunluğu yüksek olan şirketlerin uluslararası ortaklıklara yönelmesinin daha muhtemel olduğunu göstermektedir. Bu faktörlere ek olarak, şirketleri yabancı rakipleriyle ortaklık gerçekleştirmeleri için farklı ve çeşitli sebepler mevcuttur. Yabancı ülkenin iç pazarını, genel anlamda ekonomisini ve siyasi ortamını daha yakından tanımak, uluslararası iş birliklerinin diğer nedeni olarak da literatürde yer almaktadır (Janger, 1980). Başka bir deyiş ile, yabancı şirket, bilmediği ve kontrol etmediği bir pazara girme riskini almamaktadır. Gullanger (1976) çalışmasında, yabancı şirketlerin söz konusu ülkedeki siyasi eğilimleri ve süreçleri daha iyi anlamak için kendi ülkelerinden başka bir ülkeye yatırım yaptıklarını ifade

ekmektedir. Diğer çalışmalar (Tomlinson, 1970; Geringer ve Hebert, 1989; Porter ve Fuller, 1986) küresel ekonomik ortaklıkların temel nedenlerinden birinin firmaların uluslararası görünürlüğü artırarak olduğunu savunmaktadır. Ortak girişimlerin oluşturulması, yabancı şirketlerin uluslararası stratejilerinde önemli bir unsur haline gelmiştir (Geringer ve Hebert, 1989). Harrigan (1987) için ortak girişimler, ortak pazarların şiddetli rekabete karşı savaşmak için stratejik bir silahı temsil ettiğine inanmaktadır. Ancak, ortak girişimlerin oluşumu ve işleyişi sorunsuz değildir. Uluslararası düzeyde bir ticari iş birliği gerçekleştirmek isteyen tüm taraflar, bir müzakere sürecine girmek zorunda kalmaktadırlar. İnanç, kültür, ticari gelenekler, söz konusu ülkenin ekonomik ve siyasi yapısı gibi durumları göz önünde bulundurmak tarafların ihtiyaçlarını ve hedeflerini belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Birçok faktörün müzakere süreci üzerinde etkisi mevcuttur ancak birkaçı büyük bir etkiye sahiptir. Bu araştırmanın amacı, uluslararası müzakere süreçlerini etkileyen genel faktörleri ve koşulları betimlemektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ticari müzakere iki farklı tarafın buluşması olarak tanımlanmaktadır (Dupont, 2011). Müzakere kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olup (Muzakere) “*Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, olaşma*” olarak Türk Dil Kurumu tarafından açıklanmaktadır. İngilizce çevirisinde, latince “negociatio”dan gelen müzakere terimi, “*bir anlaşmazlığı çözmek, bir müzakere yürütmek veya bir anlaşmazlığı sona erdirmek amacıyla müzakereleri başlatmak*” anlamına gelmektedir¹. İstanbul Sanayi Odası (2014) müzakere eylemini “*çıkarları çatışan en az iki ya da daha fazla kişinin ya da grubun söz konusu çıkar çatışmasına neden olan konu üzerinde nasıl bir davranışta bulunacaklarına ilişkin ortak karar verme süreci*” olarak tanımlamaktadır. Goguelin'e (2005) göre müzakere, bir çatışmadan kaçınmak için farklı çıkarları olan iki taraf arasındaki bir ilişkidir. Badie (2013) müzakere sürecini uyuşmazlıkların en aza indirmek veya yok etmek için gerçekleştirilen bir alışveriş süreci olarak tanımlamaktadır. Ticari müzakere, dostane/makul bir çözüm/anlaşma arayışında olan, her biri bağımsız ve egemen iki grubun varlığını ima eder.

İlk ticari müzakere hadisesini kesin bir şekilde tarihlendirmek mümkün olmasa da Goguelin (2005), tarihsel açıdan ilk ticari müzakerenin Roma şehrinin kuruluşu sırasında, MÖ -700 yılları civarında, gerçekleştiğine inanmaktadır. Bununla birlikte, ilk ticari müzakerenin tarihlendirilmesiyle ilgili birçok tartışma mevcuttur (Hotman de Villiers, 1603; Duperron, 1629; Lempereur, 2002; Le Deley, 2011). Bu nedenle, bu makalede tarihsel yönü göz ardı edilecektir.

Sawyer ve Guetkow (1965) ticari müzakerelerde altı faktörün önem arz ettiğini açıklamaktadırlar. Bunlar müzakerenin sosyal çerçevesi (burada müzakere sürecinin kamuya açık veya gayri resmi olarak mı düzenlendiği ima edilmektedir), delegasyon başı müzakere sürecine katılan katılımcı sayısı, tarafların sayısı (iki şirket veya iki den fazla şirketin iş birliği yapmak üzere müzakere etmeleri), tarafların diğer katılımcılar ve şirketler hakkında edindikleri bilgiler, müzakerenin ikna kapasitesi ve son olarak zaman baskısı şeklinde sıralanmaktadır. Touzard (1977) ticari müzakereleri bir çatışma olarak ifade etmektedir ve bu anlamda, çatışmaya taraf olan iki veya daha fazla taraf için müzakerenin amacı, temsilcileri arasındaki görüşmeler yoluyla bir anlaşmaya varmaktır. Touzard (1977) müzakere sürecinde kabul edilen ve onaylanan maddelerin kesinlikle tekrar gündeme gelmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda, karara ve anlaşmaya varılan bir maddenin daha sonra tekrar gündeme gelmesi taraflar arasında güvensizliğe sebep olacaktır. Touzard (1977) için tekliflere açık olmak ve esnek davranmak başarılı bir müzakerenin iki temel taşıdır. Dupont (1994) ise, tarafların bu iş birliğinde pazar payı ve kâr payı olarak kazançlı olacaklarının daima hatırlatılması gerektiğini ve buna göre bazı durumlardan feragat etmekten çekinmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

¹ Larousse sözlüğü: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/n%0c3%a9gociation/54081>. Erişim tarihi: 20 Aralık 2020.

Ticari müzakere, her şeyden önce, ilgili tarafların ortak bir hedefe ulaşmak için karşılıklı imtiyazlar aracılığıyla anlaşma sağladıkları bir iletişim sürecidir. Tarafların davranışsal analiz yöntemleri müzakereciler tarafından sıkça başvurulan analizler arasındadır. Davranışsal analiz yöntemleri olarak en sık AIDA, SONCAS, DIPADA, SABONE, PICASSO, VAKOG, renklerin dili, Kahler iletişim prosesi, Shepe'nin ikna yöntemi gibi yöntemlerden bahsetmek mümkündür. Ancak bu çalışmada, özellikle müzakere sürecinden kültürün yeri ve önemini betimlenmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Hofstede'nin (1984) beş kültürel boyutu, Trompenaars ve Turner'un (1993) yedi kültürel faktörler, Gardenswartz ve Rowe'un (2003) dört kültürel boyutu ve Kültürel Oryantasyon Göstergesi (COI) ele alınacaktır.

Hofstede² (1984) kültürel boyutlar teorisinde, uluslararası ticarete kültürel farklılıkları beş gösterge ve bilişen ile ifade etmektedir. Bunlar: güç mesafesi indeksi (PDI: Power distance Index), bireycilik kolektivizme karşı (IDV: Individualism vs. collectivism), belirsizlikten kaçınma (UA: Uncertainty avoidance), erkekler kadınlara karşı (MAS: Masculinity vs. femininity), kısa veya uzun vadeli oryantasyon ve teoriye daha sonra eklenen hoşgörü ile kısıtlamaların karşılaştırılması boyutları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güç mesafesi indeksi (PDI) bir kurumda veya organizasyonda bulunan bir bireyin söz konusu hiyerarşik yapının otoritesini ne ölçüde kabul ettiğini ifade eden bir göstergedir (Hofstede, 2011). Söz konusu indeks incelenen kuruma/ülkeye/organizasyona 1 ile 120 puan arasında bir değer vermektedir. Söz konusu indeks değerinin yüksek olması hiyerarşik yapının çalışanlar tarafından kabul edildiği ve kurallara, emirlere uyulduğunu gösterirken, düşük bir indeks seviyesi ise hiyerarşik yapının meşruluğu sorgulanmakta olup, kuruma karşı güvensizlik duygusunun güçlü olduğu anlamına gelmektedir. IDV boyutu ise, çalışanların kuruma olan bağlılık ve entegrasyon derecesini ifade etmektedir (Hofstede, 1991). UA endeksini, çalışanların belirsizliklere tolerans dereceleri olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, belirsizlikten kaçınma indeksinin yüksek olması, kurumun çalışanlarına karşı yüksek düzeyde şeffaf davrandığını ve tüm süreçlerden haberdar ettiğini ifade etmektedir. MAS boyutu, firmada çalışan erkek personellerin maddi ödüllere, terfilere önem verdiklerini, kadınların ise çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi farklı değerlere önem verdikleri göstermektedir. Kısa veya uzun vadeli oryantasyon boyutu gelecekteki karşılaşılabilecek zorluklar ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda, oryantasyon indeksinin yüksek çıkması uzun vadede hedeflere yönelindiğini işaret etmektedir, düşük bir indeks skoru ise daha çok kısa vadede oluşan sorunlara ve hedeflere kilitlendiğini göstermektedir.

² 1965 yılında, Hofstede, IBM Avrupa şirketinin araştırma departmanının kurucusudur. 1967 ile 1973 yılları arasında IBM şirketinin faaliyete bulunduğu kırk ülkede çalışan personellerin kültürel farklılıklarını ortaya çıkarmak için bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, 117 000 personel ile elde edilen veriler analiz edilmiştir. Farklı ülkelerde faaliyete bulunan bir şirketin personellerin kültürel boyutların incelenmesi hakkında elde edilen en önemli ve kapsamlı veri tabanını oluşturmaktadır. Bu çalışmasından dört kültürel boyut ortaya çıkmıştır. 1991 yılında, Bond vd'lerinin gerçekleştirmiş oldukları kapsamlı ampirik çalışma ile Hofstede'nin teorisine bir beşinci boyut kazandırmışlardır.

Beşinci ve sonradan eklenen hoşgörü ile kısıtlamaların karşılaştırılması boyutu, toplumsal normların çalışanların arzularını gerçekleştirme olasılığını ifade etmektedir.

Trompenaars ve Turner'ın (1997) ulusal kültür farklılıkları modeli; Evrenselcilik boyutu, Bireysellik / Komünitarizm boyutu, tarafsız / duygusal boyutu, spesifik / yaygın boyutu, Başarı / konuma dayalı statü boyutu, senkron boyutu ve İç / Dış Kontrol boyutları olarak bilinmektedir. Evrenselcilik boyutunu benimseyen çalışanlar kuralların tek ve her yerde aynı olduğunu savunurlar. Tüm evrenselcilik boyutunu benimseyen aktörler sadece ana hedefe kilitlenmiş olarak hareket etmektedirler. Trompenaars ve Turner (1997) çalışmalarında, ABD, Almanya, İsviçre, Birleşik Krallık, Kanada gibi ülkelerin evrenselcilik boyutunu en iyi temsil eden ülkeler olarak tanımlamaktadırlar. Diğer taraftan, Venezüella, Endonezya veya Çin Halk Cumhuriyeti³ gibi ülkeler ise ana hedeften çok karşı taraf ile pozitif diyalog ve iletişim halinde olmayı önemsemektedirler. İstihdam edilen personelin kendi şahsiyetlerinin daha önemli olduğunu vurgulayan bireysel personellerin Amerika Birleşik Devletleri, Meksika veya Tçeka gibi ülkelerde görüldüğü aktarılmaktadır (Trompenaars ve Turner, 1997). Söz konusu araştırmacılar, komünitarizmi savunan ve firmaya ait olmanın, şirketin bir parçası olmanın önemini vurgulayan çalışanların ise Fransa, Japonya, Singapur veya Almanya gibi ülkelerde istihdam edildiklerini vurgulamaktadırlar. Tarafsız ve duygusal boyut incelendiğinde, tarafsız olan bireylerin genelde duygularını açığa vurmeyen metanetli kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygusal olan bireylerin ise kültürleri gereği duygularını yoğun yaşayan ve toplum önünde kolaylıkla gösterebilen şahıslar oldukları tanımlanmaktadır (Luthans ve Doh, 2012). Trompenaars ve Turner (1997) spesifik boyutu açıklamak için Amerikalı bir akademisyenin durumunu aktarmaktadırlar. Araştırmacılara göre, Amerikalı akademisyene üniversitede Profesör Schmit olarak hitap edilirken, kamusal alanda ismi ile hitap edilmektedir. Yaygın boyutunu benimseyen bireylerin ise özel ve kamusal alanları arasında yok denecek kadar az fark olduğunu, bu nedenle en yakınları bile kamusal alanlarda kendilerine iş hayatında gösterilen şekilde hitap edilmesini talep eder. Bu anlamda yazarlar Almanya örneği vermektedirler. Araştırmacılara göre yaygın boyutu benimsedikleri için Almanlar müzakere süreçlerinde soğuk veya mesafeli görülmektedirler. Başarıya veya konuma dayalı statü boyutunda, başarısı ile yükselen ve belirli bir hiyerarşik konuma gelmiş bireyler ile kişiliğinden, soyadından veya farklı bir sebepten belirli bir konuma gelen personeller kıyaslanmaktadır. Müzakere sürecini yaygın boyutu benimseyen bir ülke başlatıyor ise delegasyonunda çalışmaları ile belirli bir başarı elde etmiş bireylerin olması müzakere sürecini olumlu yönde etkileyeceği ifade edilmektedir (Luthans ve Doh, 2012). Kronolojik boyutu benimseyen bireyler, tüm müzakere sürecinin zaman optimizasyonu yönünü oldukça önemseyen ve sürecin aşamalı olarak gerçekleşmesini bekleyen bireylerden oluşmaktadır. Senkron boyutu benimseyen bireyler ise zaman kavramını önemsemeyen ve müzakere sürecinin belirli bir zaman içerisinde gerçekleşmesinden çok tam bir mutabakata varıldığında sona ermesini bekleyen bireyler olarak ifade edilmektedir (Luthans ve Doh, 2012). Son olarak, iç/dış kontrol boyutu, hiyerarşik konumda olanların

³ Çalışmanın farklı kesimlerinde Çin Halk Cumhuriyeti: Çin olarak ifade edilmiştir

diğer çalışanlar üzerinde sürekli bir kontrol içerisinde olmak veya olmamak arasında tercih eden bireyleri ifade etmektedir. Dış kontrolü benimseyen yönetimler, personelini çalışma alanında serbest ve esnek bırakmaktadır.

Gardenswartz ve Rowe'nun (2003) dört kültürel boyutu⁴ (personality, internal dimensions, external dimensions, organizasyonel dimensions) dikkate alındığında, ilk önce kişisel boyutun öne çıktığını ifade etmek mümkündür. Kişisel boyut, yaş, cinsel tercihler, etnik grup veya fiziksel kabiliyetler gibi alt boyutlardan oluşmaktadır. Kişisel boyutun üzerine dışsal boyut eklenmektedir. Bu anlamda, dışsal boyutun içerisinde, medeni durumu, ebeveynlik durumu, gelir düzeyi, bulunduğu yerin lokalizasyonu, iş hayatının ve eğitim hayatının geçmişi, kişisel alışkanlıklar gibi alt boyutların var olduğu gözlenmektedir. Son olarak kişisel ve dışsal boyutlara bir de organizasyonel boyut eklenmektedir. Kurumsal boyutun, kıdem, mevcut pozisyon, geçmişteki alınan pozisyonlar, bir gruba üyeliğin var olup olmaması gibi alt grupları içerdiği anlaşılmaktadır (Gardenswartz ve Rowe, 2003). Kültürel Oryantasyon Göstergesi (COI) ise, Cultural Navigator'un sunmuş olduğu bir indekstir. Bu gösterge sayesinde bireylere, girdikleri veriler sayesinde kendilerine bir rapor şeklinde analiz edilmiş kültürel yatkınlıkları ve çalışma alışkanlığı ve/veya kültürel açıdan becerilerini nasıl geliştirebilecekleri bir dizi öneri sunulmaktadır. Söz konusu değerlendirme raporu etkileşim stili, düşünme tarzı ve benlik duygusu analiz edilerek katılımcıların karşısına çıkmaktadır⁵.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Van Maanen (1983), nitel yöntemleri "sosyal dünyada az çok doğal olarak meydana gelen fenomenleri tanımlamak, tercüme etmek veya başka bir deyişle bir yorumlama tekniği" olarak tanımlanmaktadır. Nitel Yöntemlerin katılımcı gözlemini, vaka çalışmalarını, sözlü ve yaşam öykülerini, görüşmeler ve grup tartışmalarını içerdiğini ifade etmek mümkündür. Daha fazla derinlik ve esneklik sunan bu yöntem mevcut bilgileri artırmak için araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Gummesson (1991) derinlemesine mülakat veri toplama aracının eylemlerin doğasını anlamak için önemli katkılar sağladığını vurgulamaktadır. Nitel araştırma modelinde yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği ile veriler toplanmıştır. Bu bağlamda, yirmi sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat soruları katılımcılara yöneltilmiştir.

Katılımcılar, daha önce uluslararası iş birliği müzakerelerine katılmış delegasyon üyelerinden oluşmaktadır. Örneklem toplam on beş katılımcıdan oluşmaktadır. Üç farklı

⁴ Personality: kişilik diğer üç boyutu oluşturan temel boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kişilik Gardenswartz ve Rowe (2003) tarafından net bir şekilde açıklanmamıştır. Üç kültürel boyut olarak ifade etmek mümkün ancak literatürde dört kültürel boyut olarak ifade edildiğinden bu çalışmada da ilgili çalışmaya sadık kalınarak dört kültürel boyut olarak belirtilmiştir. ⁵ <http://www.tmcop.com/Online-Learning/Assessments/Cultural-Orientations-Indicator-COI/76/> (Erişim Tarihi: 30. Mayıs 2020).

şirkette görevde bulunan beş katılımcı çevrim içi mülakata katılmıştır. Soruların güvenilirliği ve anlaşılabilirliğini test etmek üzere, ana örnekleme sorular yöneltmeden önce bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmaya ana mülakatlara katılan delegasyon üyelerinden farklı ve bağımsız üç katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmaya dahil olan üç katılımcı araştırmaya dahil olan üç şirketten bağımsız bir şirket personelleri ile sanal toplantı salonunda hayata geçirilmiştir. Araştırmaya konu olan tüm katılımcıların kimliği ve bağlı oldukları kurumları ticari stratejilerini korumak amaçlı gizli tutulmuştur. Yarı-yapılandırılmış mülakat soruların ilki katılımcının bağlı olduğu şirket hakkında temel bilgiler sorulmuştur (dahil olduğu sektörü, çalışan personel sayısı, hangi departmanın uluslararası iş birliği yaptığını/yapmayı planladığını ve genel olarak müzakere sürecine katılan personellerin değişip değişmediği vb). Ardından, müzakere sürecinde karşılaştıkları önemli sorunlar hakkında veri toplanması gerçekleştirilmiştir. Müzakere esnasında bir “liderin” ortaya çıkıp çıkmadığını, tarafların hangi derecede tekliflere esneklik ve hoşgörü gösterdikleri ayrıca sorulmuştur. Son olarak kültürel farklılıkların önemi betimlenmiştir.

Elde edilen verilerin varyans analizi (ANOVA) kapsamında SPSS26 programı ile analiz edilmiştir. Ayrıca içerik analizi uygulanmıştır. Verilere ek olarak Tukey HSD (honest significant different) testi uygulanmıştır. Örneklem sayısı bu çalışmanın sınırlılıklarından biridir. 15 katılımcı ile elde edilen verilerden bir genelleme yapmanın mümkün olmadığı bilinmektedir. Baltacı'nın (2018) ifade etmiş olduğu gibi, az sayıda örneklem içeren analizlerde verilerin derinliği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, katılımcılardan detaylı veri toplanmaya çalışılmıştır. Birçok yazar (Baltacı, 2018; Neuman ve Robson, 2014; Patton, 2005) nitel araştırmalarda (belli bir amaca yönelik olması koşulluyla) az sayıda katılımcı ile analizlerin gerçekleştirilebileceği vurgulanmaktadır. Örneklem 15 katılımcı ile sınırlı kalması ise ticari ve profesyonel gizlilik kurallarından kaynaklıdır. Müzakereci olarak görev alan bir personel imzaladığı sözleşme gereği birkaç yıl (genelde 5 yıl) boyunca katılım sağladığı müzakere süreçleri hakkında herhangi bir bilgi paylaşımı yapamamaktadır. Bu anlamda, özellikle ticari verilerin güvenliği açısından katılımcılara ticari bilgiler içeren sorular yöneltilmemiştir.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılmayı kabul eden firmaların ikisi gıda sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer firma ise sanayi sektöründe faaliyetlerini sürdürmektedir. Birinci firmada görevde bulunan katılımcılar genelde uluslararası iş birliği anlaşmalarının hazırlanması ile ilgili altı personelin, iş birliğinin son aşamalarında ise ilgili iki personelin müzakere sürecine dahil edildiğini ifade etmektedirler. İki numaralı firmamızda görev yapan katılımcılar ise aynı zamanda perakende satış sektöründe faaliyet göstermeleri sebebiyle ön hazırlık sürecinde sekiz personelin, son aşamalara gelindiğinde ise genelde iki (ancak hazırlanacak protokole göre üç personelin) müzakereye katılabileceğini belirtmektedirler. Son olarak üçüncü firma ön hazırlık aşamasında müzakere sürecine dört personelle katıldıklarını belirtmektedirler. İki numaralı firmadan araştırmaya katılan delegasyon üyelerinin genel anlamda farklı departmanların katılımcılarından oluşmasının ön hazırlık açısından müzakere sürecini kolaylaştırdığını vurgulamaktadırlar. Araştırmaya katılan tüm firmalar ön hazırlık aşamasında mutlaka hukuk departmanından hukuk Müşaviri veya Ticaret Hukuku uzmanının müzakere sürecine dahil olmasının önemini vurgulamaktadırlar. İki numaralı firma, müzakere sürecine katılan delegasyonda mutlaka bir kadının olmasına önem gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda, diğer iki firma katılımcıları da delegasyonda bir kadının bulunmasının müzakere sürecini olumlu yönde etkilediğini altını çizmektedirler.

Katılımcıların bağlı oldukları firmalar ile ilgili temel bilgiler aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcı Firmalara İlişkin Temel Bilgiler

Mülakata Katılan Şirketler	Firmanın Sektörü	Firmanın Gerçekleşmiş Olduğu Uluslararası İş Birliği Protokolleri ⁶	Firmanın Toplam Çalışan Sayısı ⁷	Firmadan Müzakerelere Katılan Personel Sayısı
Firma 1	Gıda	85	2726	2 (değişiklik göstermektedir)
Firma 2	Gıda/ perakende satış	1184	9874	2 (değişiklik göstermektedir)
Firma 3	Sanayi / Lojistik	19	5751	2 (değişiklik göstermektedir)

Katılımcıların 3’ü 35 ile 40 yaş aralığında, 7’si 40 ile 45 yaş aralığında diğer 5 katılımcı ise 45 yaş üstü oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların en tecrübelisi on beş yıldır müzakere süreçlerinde görev aldığını, en az tecrübeli olan ise dört yıldır düzenli olarak uluslararası iş birliği protokollerin müzakere süreçlerinde görev aldığını belirtmektedir.

⁶ Ocak 2017 ile Aralık 2018 Tarihleri arasında

⁷ Katılımcılar tarafından aktarılan bu veriler ilgili şirketlerin faaliyet raporları ile karşılaştırılmıştır.

Mülakata katılan personelin istihdam edildiği ve firma 1 olarak adlandırılan firma 150'ye yakın ülkeye ihracat gerçekleştirmektedir. Dikkate alınan dönemde toplam 17 ülke ile uluslararası iş birliği protokolü imzalandığı ifade edilmektedir. Firma 2 ise ürünlerini ve hizmetlerini 30 farklı ülkede sunmaktadır. Söz konusu 30 ülke ile uluslararası iş birliği protokolü ürün bazında onaylandığı vurgulanmaktadır. Firma 3 adlı şirkette istihdam edilen ve çalışmaya dahil olan katılımcılar ise ilgili dönem için 12 farklı ülke ile uluslararası iş birliği protokolü imzaladığını belirtmektedirler. İçerik analiz sonucu üç firmanın 10 farklı ülke ile aynı paydaşta bulunduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle söz konusu firmalar 10 aynı ülke ile uluslararası iş birliği protokolü imzalamış veya hayata geçirmiş. Elde edilen bulgular özellikle sekiz ülkenin ön plana çıktığını göstermektedir. Söz konusu ülkeler İran, A.B.D (Amerika Birleşik Devletleri), İngiltere, Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti, İtalya, Fransa ve Almanya. Birinci firmada görev alan katılımcılar sonuçlanan ve bir iş birliği protokolü imzalanarak tamamlanan 85 sözleşmeden %40'ı Çin ile gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda, Çin'in birinci firma için önemli bir ticari partner olduğunu ifade etmek mümkündür. Birinci firmada görev alan katılımcılar Çin'in dışında imzalanan sözleşmelerin çoğunlukla Avrupa Birliği ülkeleri ile gerçekleştiğini ifade etmektedirler. İkinci ve üçüncü firmalarda görev alan katılımcılar, uluslararası iş birliği protokollerinin çoğunlukla Çin, İran ve Avrupa Birliği ülkeleri ile imzalandığını belirtmektedirler. Elde edilen bulgular dört farklı unsurun müzakere sürecini etkileyebileceğini göstermektedir. Bunlar hiyerarşik boyut, kültürel boyut, müzakerecinin ikna yeteneği boyutu ve karşılıklı güven boyutu olarak sınıflandırılmıştır.

Katılımcıların tümü müzakere sürecinin aslında delegasyonların buluşmasından çok daha önce başladığını vurgulamaktadırlar. Bu anlamda, genel olarak iki veya üç ön görüşme yapıldığı tarafımıza iletilmektedir. Söz konusu ön görüşmeler hukuki zeminin hazırlanması konusunda önem arz ettiği ifade edilmektedir. Dünya Ticaret Örgütü, Viyana Sözleşmesi, Gümrük anlaşması vs. gibi yasal düzenlemelerin çerçevesinde protokollerin hazırlanması ilerde doğabilecek uyuşmazlıkların önüne geçmek için mutlak bir gereklilik olduğunu savunmaktadırlar. Katılımcıların 5'i kadın (yüzde 33'ü), 10'u erkeklerden (yüzde 66'si) oluşmaktadır. Katılımcılara kadın-erkek dağılımı sorulduğunda, müzakere edilecek ülkeye göre bunun değişkenlik gösterebileceğini ancak genel anlamda erkeklerin sayısal anlamda çoğunluğu oluşturduklarını gözlemlediklerini ifade etmektedirler. Örnek olarak katılımcılar tarafından İran ve Japonya örnekleri verilmektedir. Bu iki ülke için müzakere sürecine katılacak delegasyonunun çoğunlukla erkekten oluşmasının sürecinin daha verimli ilerlemesinde önem arz ettiğini vurgulanmaktadır. Özellikle, Japonya ile yapılacak müzakerelerde, müzakere sürecini yöneten bir liderin olması durumunda, söz konusu liderin erkek olmasının müzakere sürecini daha hızlı bir şekilde sonuçlanmasına yardımcı olacağı belirtilmektedir. Katılımcılar, Japon firması ile müzakere sürecine girildiğinde, Japonların hiyerarşik yapıya önem verdiklerini bu nedenle selamlaşma esnasında ilk önce Japon delegasyonunun hiyerarşik olarak en üst düzey yöneticisinden başlamanın bir nezaket kuralı olduğunu açıklamaktadırlar. Zaman çizelgesinin ülkelere göre değişkenlik gösterdiğini belirten katılımcılar, Japonlar ve Almanlar ne kadar zamanlama konusunda hassas ise İran ile müzakere süreci

başlatıldığında görüşmelerin tarihi belirlendiğinde saat bilgisi paylaşılmadığını ifade etmektedirler. İkinci firmanın katılımcıları, zaman çizelgesinin net olarak bilinmemesinin, öngörü kapasitelerini olumsuz etkilediğini belirtmektedirler. Katılımcılara yöneltilen “kültürel farklılık olarak müzakere sürecini olumsuz etkileyen veya tehlikeye sokan bir kültürel şok yaşadınız mı?” sorusuna, katılımcılardan biri şu ifadeleri aktarmıştır:

“Japon delegasyonu ile ilk ön görüşmemiz gerçekleşecekti, günlerdir hazırlanıyorduk bu ilk görüşmeye, dakiklik konusunda çok hassas oldukları bilgisi tarafıma tecrübeli meslektaşlarım tarafından aktarılmış, fakat görüşme sonlandırılmak üzereyken delegasyon kartvizitlerini çıkardı ve bende hemen kendi kart vizitimi çıkararak karşımda oturan Japon delegasyonunun üyesine uzattım. Sonrasında büyük bir sessizlik oldu. Karşımda oturan beyefendi, kartımı uzatmama rağmen almadı ve gülerek bu şekilde taktim edilmez size göstereyim deyip ayağa kalktı ve kartvizitini iki elinin arasına alarak selamlaşmada yapılan selamlaşma töreni şeklinde kartını bana uzattı. Bu durum müzakere sürecini olumsuz etkilemedi ama etkileyebilirdi de şanslıydık o gün katılan Japon delegasyonun hoşgörüsü düzeyi yüksekti farklı bir delegasyon ile müzakerelerin uzamasına sebep olabilirdi”.

Diğer bir katılımcı ise kültürel boyutun önemini şu şekilde açıklamaktadır:

“İtalyan delegasyon üyelerinin sundukları çözüm alternatiflerine yapılan eleştirilere kapalı olduklarını maalesef bilmiyordum. Bir madde üzerinde tartışılıyordu ve İtalyan delegasyon üyeleri bir sonraki maddeye geçmemiz için geçici bir çözüm önerdiler ve çözümün bizim tarafımızda kabul görmemesi durumunda bu maddeyi tekrar gündeme gelebileceği ifade edildi. Bende bu maddenin kilit maddelerden biri olduğunu, diğer maddeleri hızlı bir şekilde görüşebileceğimizi fakat bu konuda bugün ortak bir karara varılması gerektiğini ifade etmem karşı tarafı rahatsız etti ve toplantıyı sonlandırmak istediler. Durumu düzeltmek için gösterdiğimiz çabalara rağmen İtalyan delegasyon o cümleme takılmıştı ve artık söylediğim başka hiçbir cümleyi duymuyordu. Toplantının devam etmesinin her iki taraf için de bir anlamı kalmamıştı. Toplantıyı sonlandırdık ve ertesi gün için tekrar bir toplantı düzenlendi”.

Katılımcıların %66,6’sı Alman bir firma ile müzakerelerin ön hazırlık ve ön görüşme aşamalarında kritik bilgiler taraflar arasında paylaşıldığı için protokollerin hazırlanması aşamasında genelde sorun yaşanmadığını ifade edilmektedirler. Katılımcılar, Almanların inovasyona çok önem verdiklerini, yenilikçi olmayan ürünlerde veya hizmetlerde uzun vadede sürdürülebilirlik göremedikleri durumlarda anlaşmadan vazgeçebildiklerini aktarmaktadırlar. Araştırmaya katılan müzakerecilerin %86,6’sı İngiliz kökenli bir delegasyon üyesi ile müzakere sürecinin diğer ülkelere göre zaman açısından daha hızlı ilerlediğini, genel anlamda İngiliz müzakerecilerin dikkat ettikleri en önemli faktörün bütçenin “gerçekliliği” ve tutarlılığı olduğunu belirtmektedirler. Avrupa ülkeleri bazında İngilizler ile müzakerelerin kurallara ve formalitelere uyulduğu taktirde en kolay ve hızlı ilerlenen

anlaşmalar olduğu ifade edilmektedir. Katılımcıların %80'i müzakere konusunda en çok zorlandıkları ülkenin ise Çin olduğunu belirtmektedirler. Gerekçe olarak, kabul görmüş ve onaylanmış bir maddenin üzerinde tekrar müzakere edilebileceği, imzalar atılana kadar hiçbir maddenin sonlandırılmış veya tamamlanmış olarak görülmemesi gerekliliği vurgulamaktadırlar. Söz konusu ülkenin delegasyon üyeleri ile gerçekleştirilen müzakere süreçlerinde hiyerarşik yapının katı olmasından kaynaklı kolayca “protokol” hatalarının olabileceği iletilmektedir. Hiyerarşik yapının yanı sıra, müzakere sürecinin alışagelmışten daha uzun sürebileceği ve/veya sözleşmede belirtilen meblağlar üzerinde sözleşme imzalanmış olsa dahi tekrar tekrar üzerinde durma ihtimali olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda, katılımcılar müzakere sürecinin aslında hiç sonlanmadığı hissiyatına kapıldıkları belirtmektedirler.

Katılımcılardan biri Çin ile yaşanan zor süreçlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Çin müzakerecilerde hiyerarşik yapı çok önemli, eğer müzakere sürecinde karar merciinden bir kişi bulunmuyorsa, müzakerenin çok uzun ve zaman alacağını biliyoruz çünkü her bir madde için zaman isteyip üstlerinden onay gelmesini beklemektedirler. Aslında bu artık alıştığımız bir durum fakat bizi en çok zorlayan imzalar atıldıktan sonra bile bazı maddeler bilhassa ürünün fiyatı üzerinden tekrar gözden geçirilmesini talep edebiliyorlar, bu bizi çok zorluyor. Örnek vermek gerekirse, biz bir ürünümüzün müzakere yapılan firma bazında üretilmesine izin verdik ve üretim maliyeti için bir fiyat belirledik ve protokol imzalandı, üretim başlatıldı fakat on ay sonra ham maddelerin fiyatı yükselmesi ile kendilerine kalan marjın müzakere esnasında hesaplanan marj ile tutarlık göstermediği için bize ödemeleri gereken rantın tekrar hesaplanmasına veya ilgili ürünün satış fiyatında bir artış gerçekleşmesine izin vermemizi istediler.”

Katılımcıların %73,3'ü ABD kökenli bir firma ile gerçekleşen müzakerelerin diğer ülkelere nazaran daha “rahat” geçebileceği gibi zaman zaman “agresif” bir strateji/tutum ile karşı karşıya kalabildiklerinin altını çizmektedirler. Katılımcıların %86,6'sı ABD'li müzakerecilerin hedeflerini ve amaçlarını “net” bir şekilde ifade etmelerinden memnun olduklarını, müzakere sürecinde karşı tarafa hangi durumdan asla feragat etmeyeceklerinin sorulmasının faydalı olacağını ve bu isteklerine olumlu bakıldığı takdirde diğer hususlarda daha esnek davranmalarına zemin hazırladığını belirtmektedirler.

Katılımcılara “sizce müzakerecinin ikna yeteneği mi? Ülke bazında oluşan kültürel farklılıkların bilinmesi veya kültürel benzerlikler mi? Yoksa daha önce ön aşamalarda karşılıklı duyulan ve kazanılan güven duygusu mu başarılı bir müzakere sürecinin en önemli faktörü? Sorusu yöneltilmiştir, katılımcılarından söz konusu üç faktörün birden üçe kadar sıralanması talep edilmiştir (1: en önemli faktör, 2: önemli bir faktör, 3: diğer iki faktöre göre en az önemli olan faktör).

Katılımcıların %46,6'sı kültürel farklılıkların bilinmesi veya kültürel yakınlığın olması müzakere sürecini olumlu yönde etkilediğini belirtmektedirler. Katılımcıların %40'ı ise taraflar arasında oluşan veya var olan karşılıklı güven duygusunun başarılı bir müzakerenin temel taşı olduğunu oluşturduğunu

vurgulamaktadırlar. Müzakerecinin ikna yeteneğinin diğer faktörler karşısından önemli bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan delegasyon üyelerinin hiyerarşik boyutu, kültürel boyutu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizi sonucunda iki değişkenin arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p=0,038<0,05$). Söz konusu farklılıkların ülkelere göre değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda, Post-Hoc testi olan Tukey HSD testi Çin, İtalya ve İran ülkeleri için kültürel boyutun ile hiyerarşik boyutun arasında doğrusal ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan delegasyon üyelerin hiyerarşik boyutu ile müzakerecinin ikna yeteneği boyutu ile karşılıklı güven boyutu değişkenleri arasında anlamlı bir istatistik farklılık olmadığı anlaşılmaktadır ($p>0,05$). Kültürel boyutu ile karşılıklı güven ve müzakerecinin ikna yeteneği boyutları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Başarılı bir müzakere sürecinin ilk adımlarının ilgili firmayla veya taraflarla ilk yaklaşımlar gerçekleştirildiğinde başladığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda, katılımcıların önemli bir kısmı, taraflar arasında ön aşamalarda oluşan karşılıklı güven ve her iki tarafın da kazançlı çıkacağı bir müzakerenin temellerini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Şirketin geçmişinde ilgili firma veya ülke ile başarılı bir anlaşma mevcut olduğu durumlarda aynı ülkeden farklı bir firma ile müzakere sürecinin çok daha hızlı imzalandığı anlaşılmaktadır.

Karşılıklı güvenin yanı sıra kültürel boyut müzakere sürecinin başarılı veya başarısız olarak sonlanmasına sebep olacak birincil faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, Hofstede'in (1984) güç mesafe endeksinin (bu çalışmaya dahil olan örneklem bazında), Japonya veya Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkeler için güçlü bir indeks olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen bulgular çerçevesinde, ABD'li müzakerecilerin ise belirsizlikten kaçınma indeksinin yüksek olduğu durumlarda müzakere sürecinin olumlu yönde etkilendiği gözlemlenmektedir. Genel anlamda katılımcılar tarafından aktarılan tüm ülkelerin oryantasyon indeksinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir ancak Almanya'nın diğer ülkelere kıyasla çok daha uzun vadeli protokollerin imzaladıkları anlaşılmaktadır.

Evrenselcilik boyutunun Trompenaars ve Turner (1993) 'ın çalışmalarında olduğu gibi ABD, Almanya ve Birleşik Krallık gibi ülkeler tarafından benimsendiği gözlemlenmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nden katılan müzakerecilerin pozitif diyalog ve iletişime oldukça önem verdikleri dikkat çekmektedir. Fakat araştırmaya katılan katılımcılar Çin firması ile yürütülen müzakere sürecinin uzun sürmesi, tamamlanmış maddelerin üzerinde tekrar tekrar durulması, müzakere sürecini olumsuz etkilediğini ve endişe ile geçmesine sebebiyet verdiğini belirtmektedirler. Sonuçlar, ABD delegasyon üyelerin bireysellik, Fransa, Japonya veya Almanya kökenli delegasyon üyelerin ise komünetarizmi savunan müzakereciler olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda, elde edilen sonuçlar, Luthans ve Doh (2012) 'un sonuçları ile örtüşmektedir. Özellikle Çin veya Japon delegasyonu ile müzakere sürecine girilmesi durumunda hiyerarşik pozisyon açısından belirli bir statüye ulaşmış personelin söz konusu müzakere de yer almasına dikkat edildiği ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda, Başarı/Konuma dayalı statü boyutunun önemi bu çalışma kapsamında doğrulanmıştır. Elde edilen bulgular, Çin kökenli bir firma ile müzakerelerde iç kontrol boyutunun var olduğu anlaşılmaktadır. Zaman yönetimi açısından, Almanya, İtalya, Fransa veya ABD'li firmaların müzakere sürecinde kronolojik boyutu benimsediklerini, İranlı müzakerecilerin ise senkron boyutuna daha yakın olduklarını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, zaman optimizasyonu ile ilgili kültürel farklılıkların Luthans ve Doh (2012) 'un çalışmaları ile bağdaşmaktadır.

Bulgular, müzakere sürecine girecek olan ülkenin kültürel farklılıkları hakkında bilgi sahibi olmak müzakere sürecini pozitif yönde etki ettiğini göstermektedir. Bu çalışmada, katılımcılar

tarafından belirtilen ülkeler için geçerli olmasının yanı sıra özellikle İran ve Çin müzakereciler ile gerçekleştirilecek görüşmelerde karşılıklı güvenin anlaşmanın ve protokollerin oluşma sürecinde hayati önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, müzakerecinin ikna yeteneğinin anlamlı bir faktör olarak karşımıza çıkmaması karşılıklı güven faktörünün öneminden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, araştırmaya katılan delegasyon üyelerinden elde edilen veriler, karşılıklı güvenin sağlandığı müzakerelerde tarafların belli bir stratejilerini veya görüşlerini ikna etmek yerine karşılıklı kazan-kazan durumunun optimum seviyelerde gerçekleşmesine çaba gösterdiklerini vurgulamaktadırlar. Bu çalışmada, taraflar arasında karşılıklı güvenin oluşmadığı durumlarda müzakere sürecinin başlatılmadığı anlaşılmaktadır. Uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren şirketlerin, ekonomik ve siyasi değişiklikler karşısında küresel çapta rekabet edebilmek için yeni bir diplomasi türünde aktör oldukları gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, uluslararası ticaretin gelişiminde uluslararası şirketlerin müzakerecileri birer kurumsal diplomat olarak rol üstlendiklerini ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Badie, B. (2013). Pour une sociologie historique de la négociation. Dans : Franck Petiteville éd., *Négociations internationales* (13-18). Paris: Presses de Sciences Po. <https://doi.org/10.3917/scpo.placi.2013.01.0013>
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), 231-274. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955>
- Barsan, M.M. and Cardis, M.M. (2016). A Legal Perspective On Multiculturalism As A Factor Of Influence In The Negotiation Of Contracts, *Jus et Civitas - A Journal of Social and Legal Studies*, LXVII (2), 1-8.
- Crottet, S. (2000). *Strategies Internationales en Marketing des Services Le Cas des Petites et Moyennes Entreprises Suisses*. Thèse présentée à la Faculté des sciences économiques et sociales de l'Université de Fribourg (Suisse). <https://doc.rero.ch/record/2763/files/CrottetS.pdf>. (Erişim tarihi: 25 Kasım 2020)
- Danciu, V. (2010). The Impact of the Culture on the International Negotiations: An Analysis Based on Contextual Comparaisons, *Theoretical and Applied Economics*, XVII, 8(549), 87-102.
- Duperron, J. (1629). *Les ambassades et négociations de l'illustrissime et révérendissime, Cardinal du Perron*, Antoine Estienne Imprimeur, Paris.
- Dupont, C. (2011). Les négociations commerciales. *Négociations*, 15, 11-32. <https://doi.org/10.3917/neg.015.0011>.
- Dupont, C. (1994). *La Négociation, Conduite, Théorie, Applications*, Dalloz, Paris, France.

- Fusfeld, D. R. (1958). “Fusfeldjoint Subsidiaries İn The İron And Steel İndustry”, American Economic Review, 48: 578-587.
- Gardenswartz, L. and Rowe, A. (2003). Diverse Teams At Work: Capitalizing On The Power Of Diversity, Shrm.
- Geringer, J. M. and Hebert, L. (1989). “Control And Performance Of İnternational Joint Ventures”, Journal Of International Business Studies, 19(2): 235- 254.
- Glachant, M., Ing, J. & Nicolai, J. (2016). Transferts de technologies propres, commerce international et accords environnementaux. Revue française d'économie, 3(3), 137-157. <https://doi.org/10.3917/rfe.163.0137>.
- Goguelin Pierre, « Le concept de négociation», Négociations, 2005/1 (3), 149-170. URL : <https://www.cairn.info/revue-negociations-2005-1-page-149.htm>.
- Gullander, S. (1976). “Joint Venture And Corporate Strategy”, Columbia Journal of World Business, Spring, 104-114.
- Gummesson, E. (1991). Qualitative Methods In Management Research, Revised Edition, Sage Publications.
- Harrigan, K. R. (1987). “Strategic Alliances: Their New Role İn Global Competition”, Columbia Journal Of World Business, Summer, 67-69.
- Hofstede, G. (1984). Culture's Consequences: International Differences İn Work-Related Values, Sage Publications, London.
- Hofstede, G. (1991). Cultures And Organizations: Software Of The Mind, Mcgraw-Hill, London.
- Hofstede, G. (2011). “Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model İn Context”, Online Readings in Psychology and Culture, 2(1): 6-16.
- Hotman de Villiers, J. (1603). De la dignité de l’ambassadeur, Paris.
- İSO: İstanbul Sanayi Odası (2014), Dış Ticarete Müzakere Teknikleri, İSO Yayınları.
- Janger, A. R. (1980). Organization Of International Joint Venture, Conference Board, New York.
- Kogut, B. (1988). “Joint Ventures: Theoretical And Empirical Perspectives”, Strategic Management Journal, 9(4): 319-332.
- Larousse, Le grand Dictionnaire. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/n%0c3%0a9gocier/54083>, Erişim tarihi: 20 Aralık 2020.
- Le Deley, E. (2020). Repenser les relations internationales grâce aux écrits anciens et récents sur la négociation. Négociations, 1(1), 57-72. <https://doi.org/10.3917/neg.033.0057>.

- Le Deley, E. (2011). L'intemporalité des principes de négociation, analyse comparée des textes anciens et récents sur la négociation, These de Doctorat, Université de Reims Champagne Ardenne.
- Lempereur, A.P. (2002). Réédition critique: De la maniere de négocier avec les souverains, Callieres François De.
- Lin, J. L., Chwo-Ming, J. Y. and Dah-Hsian, W. S. (1997). Motivations, Partners' Contributions, And Control Of International Joint Ventures, The New Lexington Press, San Francisco.
- Luthans, F. and Doh, J. P. (2012). International Management: Culture, Strategy, And Behavior, Mcgraw-Hill, New York.
- Neuman, W. L., & Robson, K. (2014). Basics of social research. Toronto: Pearson Canada.
- Patton, M. Q. (2005). Qualitative research. New York: John Wiley & Sons, Ltd
- Pfeffer, J. and Nowak, P. (1976). “Joint Ventures And Interorganizational Interdependence”, *Administrative Science Quaterly*, 21(3): 398-418.
- Popa, I. (2001). Tehnica operațiunilor de comerț exterior, Programul de pregătire a Specialiștilor vamali, Editura Economică
- Porter, M. E. and Fuller, M. B. (1986). Coalitions And Global Strategy, Harvard Business School Press, Boston.
- Sawyer, J. and Guetzkow, H. (1965). “Bargaining And Negotiation In International Relations, In Kelman”, Rinehart And Winston, New York, 464-520.
- Shaw, V. and Kauser, S. (2000). “The Changing Patterns Of International Strategic Alliance Activity By British Firms”, *Journal Of General Management*, 25(4): 51-69.
- Stuckey, J. A. (1983). Vertical Integration And Joint Ventures In The Aluminum Industry, Harvard University Press, Cambridge.
- Tallman, S., Sutcliffe, A. G. and Antonian, B. A. (1997). Strategic And Organizational Issues In International Joint Ventures În Moscow, The New Lexington Press, San Francisco.
- TDK: Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 25 Aralık 2020.
- Tomlinson, J. W. C. (1970). The Joint Venture Process In International Business: India And Pakistan, Mıt Press, Cambridge.
- Touzard, H. (1977). La Médiation Et La Résolution Des Conflits, Presses Universitaires De France, Paris, France.
- Trompenaars, F. and Hampden-Turner, C. (1993). The Seven Cultures Of Capitalism: Value Systems For Creating Wealth In The United States, Japan, Germany, France, Britain, Sweden, And The Netherlands, Doubleday, New York.

Trompenaars, F. and Hampden-Turner, C. (1997). Riding The Waves Of Culture: Understanding Cultural Diversity In Business, Nicholas Brealey Publishing, London.

Van Maanen, J. (1983). Qualitative Methodology, Sage Publications, London.

Vlassis, A. (2020). Plateformes Numériques, Cultures et Enjeux de Régulation en Afrique. (Center for International Relations Studies-CEFIR, Université de Liège) Rapport d'analyse. <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/253721/1/NOVEMBRE-No9.pdf>. (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2021).

Wilson, M.R. and Gilligan, C. (2005). Strategic Marketing Management, third edition, Elsevier Butterworth – Heinemann, Oxford.

<http://www.tmc.com/online-learning/assessments/cultural-orientations-indicator-coi/76>

/(Erişim Tarihi: 30. Mayıs 2020).

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK Doç. Dr. Mehmet DAĞ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Dr. Öğr. Üyesi Lamiha ÖZTÜRK Doç. Dr. Mehmet DAĞ

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Araştırmanın uygulama aşamasında sorularımıza samimiyetle cevaplandıran tüm katılımcılara ve araştırmanın her aşamasında desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli Prof. Dr. Z. Vildan Serin ve Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Özgüner'e şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: The authors firstly thank all the participants who sincerely answered all the questions during the research implementation phase and secondly express their gratitude to Professor Dr. Z. Vildan Serin and Assistant Professor Dr. Zeynep Özgüner, faculty members.

JEES

Journal of Empirical Economics and Social Sciences

Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 2 Eylül/September 2021 ss./pp. 94-113

S. Uçak, B. Villi, <http://dx.doi.org/10.46959/jees.987971>

AVRUPA YEŞİL MUTABAKATININ ÇELİK SEKTÖRÜNE OLASI ETKİLERİ

Doç. Dr. Sefer UÇAK

Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ

ÖZET

Aralık 2019'da Avrupa Birliği Komisyonu tarafından açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakat Çağrısı 2030 yılına kadar karbon salınımının yüzde 50 oranında azaltılmasını ve 2050 yılında ise sıfır karbon salım hedefine ulaşmayı planlamaktadır. Bu dönüşümü sağlamak için bir trilyon avroluk bütçe ayıran Avrupa Birliği, on bir öncelikli alanda lojistikten enerji sektörüne kadar sürdürülebilir büyüme için tüm kaynaklarını seferber edecektir. 2020 itibarıyla, toplam ihracatının % 41'ini AB-27 ve % 55'ini AB ve AB-dışı ülkelere yapan Türkiye için anlaşmanın şartları tüm üretim ve hizmet sektörlerinde karbon-bazlı bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. Yeşil mutabakatla birlikte AB'ne karbon kaçağı yüksek ürün ihracatında, sınırda karbon düzenleme mekanizması ile tüketim düzeyinde vergiler (ilave gümrük vergileri) getirilmesi planlanmaktadır. Dünyanın en büyük yedinci çelik üreticisi olan Türkiye, çelik ihracatında AB'ye rekabet gücünü kaybetmemesi için acilen üretimde karbon emisyonlarını azaltıcı tedbirler almalıdır. Aksi takdirde, sınırda karbon mekanizması ile mevcut şartlardaki duruma göre % 8 ile %19 arasında ek vergilerle karşılaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Yeşil Mutabakatı, Sürdürülebilir Kalkınma, Karbon Emisyonu, Türkiye, Avrupa Birliği.

JEL Kodları: Q56, Q51, Q58

POSSIBLE EFFECTS OF THE EUROPEAN GREEN DEAL ON THE STEEL INDUSTRY

ABSTRACT

The European Green Deal Call, announced by the European Commission in December 2019, plans to reduce carbon emissions by 50 percent by 2030 and to reach zero carbon emissions by 2050. Allocating a budget of one trillion euros to achieve this transformation, the European Union will mobilize all its resources for sustainable growth in eleven priority areas, from logistics to the energy

* Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı M.Y.O., Dış Ticaret Bölümü, Balıkesir/ Türkiye. E-mail: seferucak@balikesir.edu.tr

* Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı M.Y.O., Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Balıkesir/ Türkiye. E-mail: bilgevilli@balikesir.edu.tr

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 10 Ağustos / August 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 15 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 30 Eylül / September 2021

94

Research Article

sector. For Turkey, which exports 41% of its total exports to EU-27 and 55% to EU and non-EU countries by 2020, the terms of the agreement necessitate a carbon-based transformation in all manufacturing and service sectors. With the green deal, it is planned to introduce consumption-level taxes (additional customs duties) with a carbon regulation mechanism at the border in the export of products with high carbon leakage to the EU. Turkey, the world's seventh largest steel producer, should urgently take measures to reduce carbon emissions in production so that it does not lose its competitiveness in steel exports to the EU. Otherwise, it will face additional taxes between 8% and 19% depending on the current situation with the border carbon mechanism.

Keywords: European Green Deal, Sustainable Development, Carbon Emissions, Türkiye, European Union.

JEL Codes: Q56, Q51, Q58.

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi ile birlikte çok üretmeyi refah çok tüketmeyi mutluluk olarak gösteren neo-klasik kapitalist dünya görüşü çevre sorunlarını gözardı etmiştir. 1970'lerden itibaren iklim değişikliği hızlı bir şekilde kendini göstermiş ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı Sessiz Bahar¹ ile birlikte resmen başlamıştır. Çevresel farkındalığı odak noktası haline getiren ekolojik (yeşil) iktisat anlayışı birtakım uluslararası anlaşma ve sözleşmelerle üretim ve tüketim kapsamında yaptırımlar oluşturmuştur. 1960'larda toplam enerji tüketimi içinde % 94'lerde olan fosil yakıtların payı günümüzde % 75'lere kadar düşmesine rağmen, 1960'larda yaklaşık 9,2 gt olan karbondioksit emisyonları yaklaşık 3.5 kat artarak 31,5 gt'a ulaşmıştır. Küresel ısınma, iklim değişikliği, karbon salımı ve sera gazı etkisi gibi kavramlarının günlük hayatta kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle Aralık 2019'da Avrupa Birliği (AB) Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM-European Green Deal) isimli programı duyurması ile iklim değişikliği konusunun pek çok alanda gündemi tamamen değiştirdiğini söylemek mümkündür.

2020 yılı Mart ayından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan ve ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkileyen Covid-19 salgını ile birlikte birçok ülke salgınla mücadeleye ve ekonomik toparlanmaya öncelik vermiş, Yeşil Mutabakat gündemde alt sıralara gerilemiştir. Ancak 2021 yılında dünyanın birçok yerinde yaşanan doğal afetler, yangınlar, seller iklim değişikliği konusunun önemini gözler önüne sermiştir. Avrupa Birliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı ile 2050 yılında iklim açısından nötr olmayı yani net sera gazı salımlarını sıfırlamayı, istihdamı ve sanayi üretimini korumayı ve küresel sera gazlarının azaltılmasını sağlamada etkili bir oyuncu haline gelmeyi hedeflemektedir. Ayrıca AB'nin bu süreçteki diğer hedefleri arasında; çevre dostu teknolojilere yatırım yapmak, sanayide inovasyonu desteklemek,

¹ *Sessiz Bahar*, 1962 yılında Rachel Carson tarafından yazılmış çevre-bilim kitabıdır. Kitap rastgele zararlı tarım ilacı kullanımının özellikle kuşlar üzerindeki etkilerini ele almakta; çevre, ekonomi ve sosyal refah arasındaki karşılıklı bağlantıları anlatmakta ve sürdürülebilir kalkınma yol haritasının başlangıcı kabul edilmiştir. (https://www.iisd.org/system/files/publications/sd_timeline_2012.pdf)

özel ve toplu taşıma sektörlerinde ulaşımın temiz, ucuz ve sağlıklı alternatifler ile sunulmasını sağlamak, enerji sektörünün karbonsuzlaşması ve yüzde yüz yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi sağlamak ve binaların enerji verimli hale getirilmek yer almaktadır.

Avrupa Yeşil Mutabakatı sadece AB’yi ilgilendiren bir konu değildir. AB ile finansal, ticari ve siyasi ilişki içinde olan tüm ülkeleri ilgilendirmektedir. Ticaret hacmi açısından bakıldığında Avrupa ile yoğun ilişkileri olan Türkiye’nin karbon emisyonları konusunu ciddi bir şekilde ele alması gerekmektedir. Aksi halde AB ve Türkiye arasındaki ticari anlaşmalar, karbon kaçağı riskini azaltmayı amaçlayan Komisyon’un karbon sınırı ayarlama mekanizması kapsamında sekteye uğrama riskine sahiptir (Şahin, Taksim ve Yitgin, 2021:41).

Bu çalışmada öncelikle, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinden Avrupa Yeşil Mutabakatına kadar olan tüm çevresel dönüşüm hareketleri ele alınacak, Avrupa Yeşil Mutabakatı’nın (AYM) genel çerçevesi incelenecektir. Sonrasında ise Yeşil Mutabakatın Türkiye-AB ekonomik ilişkilerinde özellikle etkileneceği ihracat odaklı sektörlerden çelik sektörünün çizmesi gereken yol haritası belirlenmeye çalışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Türkiye’nin Tarafı Olduğu Çevre Anlaşmaları, Protokolleri ve Sözleşmeleri

Aşağıda Türkiye’nin taraf olduğu çevre anlaşmaları, protokolleri ve sözleşmelerinin en önemli olanları anlatılacak ve tamamı tablo şeklinde sunulacaktır.

2.1.1. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)

1980’li yıllarda, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının küresel iklim değişikliği ile ilişkilendirilmesine yönelik bilimsel kanıtların ortaya çıkması ile kamuoyunun endişeleri artmıştır. Hükümetler bu endişeleri göz önünde bulundurarak, küresel bir anlaşma yapabilmek için birçok uluslararası konferanslar düzenlemiştir. 1990 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi için Hükümetler arası Müzakere Komitesi (INC) oluşturulmuştur. 1994 yılında 197 ülkenin taraf olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCCC) yürürlüğe girmiştir. Türkiye, BMİDÇS’ye 21.10.2003 tarihli ve 25266 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 16.10.2003 tarihli, 4990 sayılı kanun ile uygun bulma suretiyle 24 Mayıs 2004’te 189. Taraf olarak katılmıştır (iklim.csb.gov.tr, 2021).

BMİDÇS’nin nihai amacı (Madde 2), “atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmaktır.” Ayrıca BMİDÇS, atmosferdeki sera gazı salımlarını belirli bir düzeyde tutma konusunda üç koşulu öne sürmektedir (unfccc.int, 2021). Bu koşullara göre, sera gazı salımlarının durdurulması, “ekosistemlerin

iklim değişikliğine doğal olarak uyum göstermesine izin verme; gıda üretiminin tehdit edilmemesini sağlama ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde yapılmasına olanak vermeye” yetecek bir sürede gerçekleştirilmelidir. Bu sürece yol gösteren bazı önemli ilkeler ise BMİDÇS/Madde 3’te belirtilmiştir. Bunlar; ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar, eşitlik, maliyet-etkin önlemler, önleyici yaklaşım, saydam bir uluslararası ekonomik sistem ve sürdürülebilir kalkınma hakkı olarak özetlenebilir (unfccc.int, 2021).

2.1.2. Kyoto Protokolü

1992 yılında Rio Zirvesiyle birlikte imzaya açılan ve 1994 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile 2005 yılında BMİDÇS’ne ek bir anlaşma şeklinde yürürlüğe giren Kyoto Protokolü, iklim değişikliğini ve bunun olumsuz etkilerini azaltmayı hedefleyen küresel bazlı bir protokoldür. 11 Aralık 1997 yılında Japonya’nın Kyoto kentinde yapılan 3. Taraflar Konferansında (COP 3), dünya çapında sera gazlarının azaltılması için bağlayıcı hedefler içeren “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne İlişkin Kyoto Protokolü” imzalanmıştır. Bu protokolün hedefi, Ek-I’ de yer alan tarafların 2008-2012 yıllarını arasındaki birinci taahhüt döneminde Ek-A’da sıralanan insan faaliyetlerinin neden olduğu CO2 eşdeğeri sera gazlarının salımları toplamını, 1990 yılındaki seviyenin en az %5 aşağısına indirmektir. Protokolün ikinci taahhüt dönemini oluşturan “Doha Değişikliği” ile Ek-B listesinde bulunan tarafların emisyonlarını ilk taahhüt döneminden farklı olarak 2020 yılında 1990 yılına göre en az %18 azaltması kararlaştırılmıştır. Kyoto Protokolü’nün yürürlüğe girebilmesi için 144 taraf ülke tarafından kabul edilmesi gerekmekte ancak 10 Aralık 2019 tarihi itibarıyla getirilen Doha Değişikliği ile 135 ülke tarafından kabul edilmiş olup, yürürlüğe girmemiştir. Japonya, Rusya, ABD ve Yeni Zelanda ikinci taahhüt döneminde yer almamışlardır.

Türkiye 5386 Sayılı Kanun’un 5 Şubat 2009’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce kabulü ve 13 Mayıs 2009 tarih ve 2009/14979 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’nın ardından, katılım aracının Birleşmiş Milletlere sunulmasıyla 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü’ne taraf olmuştur. Kyoto Protokolü kabul edildiğinde BMİDÇS tarafı olmayan Türkiye’nin, Ek-1 ülkesi olmasına rağmen Protokol kapsamında sayısallaştırılmış emisyon azaltma taahhüdü bulunmamaktadır (iklim.csb.gov.tr, 2021).

2.1.3. Paris İklim Anlaşması

Temel olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne dayanan Paris Anlaşması, Kyoto Protokolü’nün sona erme tarihi olan 2020 sonrası iklim değişikliği rejimini düzenlemeyi amaçlamaktadır (iklim.csb.gov.tr, 2021). 2020 yılında yürürlüğe girmesi planlanan ve ortalama küresel sıcaklık artışının 2 santigrat derecenin altında (1.5 santigrat dereceyle sınırlandırılması) tutulmasını hedefleyen bu anlaşma, 12 Aralık 2015 tarihinde Türkiye’nde dâhil olduğu 195 ülkenin

oy birliğiyle 2015 yılı Kasım ayında yapılan Paris İklim Konferansı'nda kabul edilmiştir. BMİDÇS'ne taraf 197 ülkenin 174 (25.01.2018 itibariyle)'ü bu anlaşmayı onaylamıştır (unfccc.int, 2021).

2.1.4. Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü ve Viyana Sözleşmesi

Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü, Dünya'nın ozon tabakasını incelten kimyasalları aşamalı olarak ortadan kaldırarak korumaya yönelik küresel bir anlaşmadır. 1985 yılında oluşturulan ve 1988 yılında yürürlüğe giren Viyana sözleşmesini Montreal Protokolü takip etmiştir. Bu protokol 1987 yılında imzalanmış ve 1989 yılında yürürlüğe girmiştir (<https://ozone.unep.org/tr>, 2021). Montreal protokolü 196 devlet ve Avrupa Birliği'nden oluşan 197 tarafın onaylamasıyla, Birleşmiş Milletler tarihinin evrensel olarak onaylanmış ilk anlaşması olması nedeniyle olağanüstü bir uluslararası işbirliği örneği olarak kabul edilmektedir. Türkiye Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü'ne 1991 yılında taraf olmuştur.

Protokoldeki en son değişiklik olan Kigali Değişikliği ile Montreal Protokol metni altında listelenen “Kontrol altına alınan maddeler” ekine çok güçlü sera gazı etkisi bulunan Florlu Sera Gazları (Hidroflorokarbon, HFC) eklenerek, tüketimlerinin belirli bir takvim çerçevesinde azaltılması hedeflenmektedir. Ayrıca Kigali Değişikliği'nin uygulanmasıyla gerçekleştirilecek azaltım ile 2100 yılına kadar küresel sıcaklık artışının 0.5 santigrat derece düşürülmesi beklenmektedir (<https://ab.csb.gov.tr>, 2021).

2.1.5. Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi

Çevre ve insan sağlığını tehdit eden sanayi atıklarının yönetimi, taşınması ve bertaraf edilmesine önlemler almak üzere hazırlanan “Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi” 5 Mayıs 1992 yılında yürürlüğe girmiştir (<http://www.basel.int>, 2021). Türkiye bu sözleşmeye 22 Haziran 1994 tarihinde taraf olmuştur. Bugün sözleşmeye 187 taraf ülke ve 53 imzalayan ülke bulunmaktadır.

2.1.6. Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi

10 Eylül 1998 yılında imzalanan Rotterdam Sözleşmesi, çevre ve insan sağlığının korunması amacı ile yasaklanmış veya kısıtlanmış tehlikeli madde ve madde gruplarının ihracatı söz konusu olduğunda, o kimyasalın ihraç edileceği ülkeye, o kimyasalın ihraç edileceğine dair belli kurallar çerçevesinde bir bildirim gönderilmesi ve bu bildirimlerin gerçekleştirileceği sistemin kurulması zorunluluğu getirmektedir (<http://www.pic.int>, 2021). Türkiye'nin 11 Eylül 1998'de imzaladığı sözleşme, 09.03.2017 tarihinde kabul edilen 6988 sayılı “Bazı Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, 03.04.2017 tarihli ve 30027 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanmıştır.

Böylece sözleşme 20 Aralık 2017 tarihinde Türkiye için resmen yürürlüğe girmiştir (<https://ab.csb.gov.tr>, 2021).

2.1.7. Kalıcı Organik Kirleticilere (KOK) İlişkin Stockholm Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Çevre Programı-UNEP tarafından hazırlanan ve kalıcı özellik göstermeleri sebebiyle çevre ve insan sağlığını olumsuz olarak etkileyen 12 kimyasal maddenin kullanılmasına yasaklama ve sınırlama getiren Stockholm Sözleşmesinin amacı; doğada uzun süre kalabilen besin zinciri yolu ile insan ve canlı organizmaların yağ içeren dokularında birikim yaparak insan sağlığı ve çevre üzerinde zararlı etkilere neden olan, tarımsal mücadelede ve çeşitli zararlı böceklerle karşı kullanılan bazı pestisitlerin, sanayide kullanılan bazı kimyasalların ve sınai ve yakma işlemlerinin sonucunda yan ürün olarak ortaya çıkan bazı kimyasalların kullanılmasına, üretimine, ithalatına ve ihracatına yasaklama ve sınırlama getirmektir (<https://ab.csb.gov.tr>, 2021). Sözleşme 22 Mayıs 2001 tarihinde imzalanmış ve 17 Mayıs 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 2001 yılında imzalamış ve 2010 tarihinde ise resmen yürürlüğe girmiştir.

2.1.8. Cıvaya İlişkin Minamata Sözleşmesi

20. yüzyılın ortalarında Japonya'nın Minamata Kenti'nde meydana gelen cıva zehirlenmesiyle cıva ve cıva bileşikleri ile bunlara ait atıklar, küresel kamuoyunun gündemine oturmuştur. Bu sebeple, cıva kaynaklı çevre kirliliğinin küresel ölçekte önlenmesine ilişkin çabalara katkı sağlanması amacıyla Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) liderliğinde "Cıvaya İlişkin Minamata Sözleşmesi" hazırlanmış olup, Sözleşme, 10-11 Ekim 2013 tarihleri arasında Japonya'nın Kumamoto kentinde, ardından da 9 Ekim 2014 tarihine kadar da Birleşmiş Milletler New York Merkez Ofisi'nde ülkelere imzaya açılmıştır. Minamata Sözleşmesi; Birleşmiş Milletler 69. Genel Kurulu genel görüşmelerinin açılışı kapsamında Japonya, İsviçre, ABD ve Uruguay'ın evsahipliğinde düzenlenen "Yüksek Düzeyli Etkinlik" sırasında, Türkiye tarafından da 24 Eylül 2014 tarihinde imzalanmıştır (<https://ab.csb.gov.tr>, 2021).

2.1.9. Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması (Barselona) Sözleşmesi

Bu sözleşme, 1975 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) Bölgesel Denizler Programı bağlamında çok taraflı bir çevre anlaşması olarak oluşturulmuştur. 1976 yılında Barselona'da kabul edilen sözleşme, 1978 yılında yürürlüğe girmiştir. BM Çevre ve Kalkınma Zirvesinde (1992) alınan kararlardan sonra Barselona Sözleşmesi çerçevesi, kıyı alanlarını da kapsayacak biçimde genişletilmiş ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedefi, halkın katılımı, çevresel etki değerlendirmesi gibi unsurlar da ilave edilmiştir. Yenilenen Sözleşme'nin adı "Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi" olarak değiştirilmiş olup, 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye 21 ülke ve AB taraf olmuştur. Türkiye ise 2002 yılında sözleşmeyi onaylamıştır (<https://www.unep.org/unepmap>, 2021).

2.1.10. Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması (Bükreş) Sözleşmesi

Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması (Bükreş) Sözleşmesi, 21 Nisan 1992 tarihinde Karadeniz'de karadan, gemilerden ve atmosferden kaynaklanan kirliliğin önlenmesi amacıyla, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Karadeniz'e kıyısı olan altı ülkenin temsilcileri (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya, Gürcistan ve Türkiye) tarafından imzalanmıştır. Sözleşme, taraf ülkelerin üst düzey temsilcilerinin yer aldığı icra organı niteliğinde Karadeniz Komisyonu tarafından yürütülmektedir. Ülkeler arasındaki koordinasyon İstanbul'da bulunan Karadeniz Daimi Sekreteryası tarafından sağlanmaktadır (<http://www.blacksea-commission.org>, 2019).

Yukarıda görüldüğü üzere Türkiye'nin tarafı olduğu çevre anlaşmaları, protokolleri ve sözleşmelerinin bazıları kısaca açıklanmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de ise Türkiye'nin tarafı olduğu çevre anlaşmaları, protokolleri ve sözleşmelerinin tamamı yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye'nin Tarafı Olduğu Çevre Anlaşmaları, Protokolleri ve Sözleşmeleri

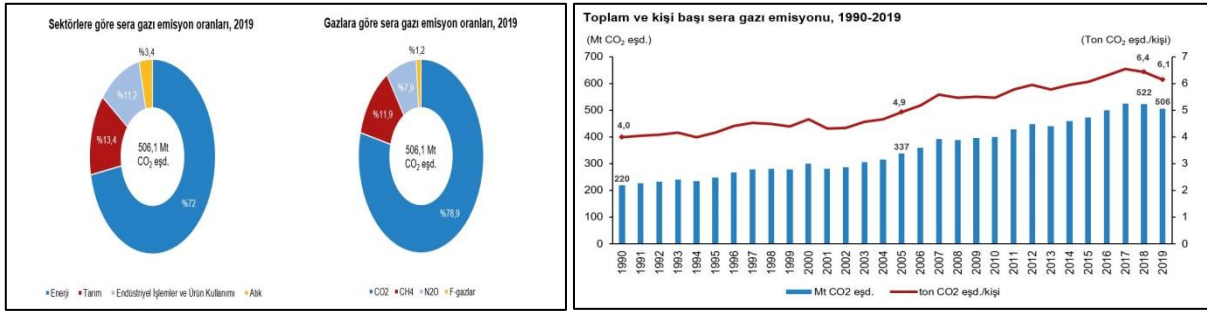
No	Kısaltma	Adı	Yeri	Tarihi	Yürürlük Tarihi	Türkiye'nin Taraf Olma Tarihi	Web Sayfası
1	CLRTAP	Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi	-	1979	1983	1983	http://www.unece.org/env/lrtap/welcome.html
2	Bern Sözleşmesi	Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi	Bern	1979	1982	1984	http://www.coe.int/en/web/bern-convention
3	EMEP Protokolü	Avrupa'da Hava Kirlenmelerinin Uzun Menzilli Aktarımlarının İzlenmesi ve Değerlendirilmesi için İşbirliği Programı	Cenevre	1984	1988	1985	http://www.unece.org/env/lrtap/welcome.html
4	Viyana Sözleşmesi	Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi	Viyana	1985	1988	1991	https://ozone.unep.org/
5	Montreal Protokolü	Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü	Montreal	1987	1989	1991	https://ozone.unep.org/
6	Ramsar	Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme	Ramsar	1971	1975	1994	http://www.ramsar.org/
7	Basel Sözleşmesi	Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Bazel Sözleşmesi	Basel	1989	1992	1994	http://www.basel.int/
8	Bükreş Sözleşmesi	Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi	Bükreş	1992	1994	1994	http://www.blacksea-commission.org/
9	LBS Protokolü	Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol	Bükreş	1992	1994	1994	http://www.blacksea-commission.org/
10	Acil Durum Protokolü	Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol	Bükreş	1992	1994	1994	http://www.blacksea-commission.org/
11	Boşaltma Protokolü	Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmaları Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol	Bükreş	1992	1994	1994	http://www.blacksea-commission.org/
12	-	Antarktika Andlaşması	Washington	1959	1961	1996	http://www.ats.aq/e/ats.html
13	CITES	Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme	Washington	1973	2007	1996	https://www.cites.org/
14	BÇS	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi	Rio de Janeiro	1992	1993	1996	https://www.cbd.int/
15	BMÇMS	Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele İçin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi	Paris	1994	1996	1998	http://www2.unccd.int/
16	Rotterdam Sözleşmesi	Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi	Rotterdam	1998	2017	1998	http://www.pic.int/
17	Barselona Sözleşmesi	Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi	Barselona	(1976) 1995	2004	2002	http://web.unep.org/uneppmap/
18	Boşaltma Protokolü	Akdeniz'de Gemilerden ve Uçaklardan Boşaltma veya Denizde Yakmadan Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Ortadan Kaldırılması Protokolü	Barselona	(1976) 1995	Henüz yürürlüğe girmemiştir.	2002	http://web.unep.org/uneppmap/
19	LBS Protokolü	Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynaklardan ve Faaliyetlerinden Dolayı Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü	Madrid	(1980) 1996	2008	2002	http://web.unep.org/uneppmap/
20	SPA ve Biyoçeşitlilik Protokolü	Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyolojik Çeşitliliğe İlişkin Protokol	Barselona	1995	1999	2002	http://web.unep.org/uneppmap/
21	ICCAT	Atlantik Ton Balıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme	Rio de Janeiro	1966	1969	2003	https://www.iccat.int/en/introduction.htm

22	BAN Değişikliği	Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Bazal Sözleşmesine Getirilen Değişiklik	Cenevre	1995	-	2003	http://www.basel.int
23	-	Avrupa Peyzaj Sözleşmesi	Floransa	2000	2004	2003	http://www.coe.int/en/web/landscape/about-the-convention
24	Müdahale ve Acil Durum Protokolü	Olağanüstü Hallerde Akdeniz'in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine Ait Protokol	Malta	2002	2004	2003	http://web.unep.org/uneppmap/
25	BMİDÇS	BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi	Rio de Janeiro	1992	1994	2004	http://newsroom.unfccc.int/
26	Tehlikeli Atık Protokolü	Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü	İzmir	1996	2008	2004	http://web.unep.org/uneppmap/
27	Kartagena Protokolü	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Biyogüvenlik Kartagena Protokolü	Kartagena	2000	2003	2004	https://www.cbd.int/
28	Biyolojik Çeşitlilik ve Peyzaj Protokolü	Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi'nin Karadeniz'de Biyolojik Çeşitliliğin ve Peyzajın Korunması Protokolü	Sofya	2002	2004	2004	http://www.blacksea-commission.org/
29	KP	BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü	Kyoto	1997	2005	2009	http://newsroom.unfccc.int/
30	Stockholm Sözleşmesi	Kalıcı Organik Kirlenmeye İlişkin Stockholm Sözleşmesi	Stockholm	2001	2004	2009	http://chm.pops.int/default.aspx
31	Madrid Protokolü	Antarktika Sözleşmesi Çevre Koruma Protokolü	Madrid	1991	1998	2017	https://www.ats.aq/e/ep.html

Kaynak: Bu tablo <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Anlasmalar.pdf> sitesinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1'e göre, Türkiye'nin taraf olduğu yaklaşık 31 Çevre Anlaşması, Protokol ve Sözleşmesi bulunmaktadır. Türkiye bütün bu önlemleri ile toplam karbon emisyonlarını azaltmayı bir hedef olarak koyarak daha sürdürülebilir bir ekonomi için yol haritası belirlemiştir.

Tablo 2. Türkiye Sera Gazı Emisyonları

Kaynak: TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2019.

Tablo 2'ye göre, 2019 yılı toplam sera gazı emisyonu bir önceki yıla göre %3,1 azalarak 506,1 milyon ton (Mt) CO₂ eşdeğeri olmuştur. Toplam sera gazı emisyonlarında 2019 yılında en büyük payı %72 ile enerji kaynaklı emisyonlar alırken bunu sırasıyla %13,4 ile tarım, %11,2 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı ve %3,4 ile atık sektörü takip etmiştir. Enerji sektörü emisyonları 2019 yılında, 1990 yılına göre %161 artarken bir önceki yıla göre %2,3 azalarak 364,4 Mt CO₂ olurken, Endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı emisyonları 1990 yılına göre %147,1 artarken bir önceki yıla göre ise %14,3 azalarak 56,4 Mt CO₂ olmuştur. Böylece sera gazı emisyonlarında 2017 yılından itibaren düşüş yönünde bir kırılma gözükmemektedir. Bu düşüş trendinin devam etmesi uluslararası çevre mutabakatlarına birebir uyum ve sektörel düzeyde tüm çevresel tedbirlerin alınarak üretim ve tüketim yapılmasıdır.

2.2. Avrupa Yeşil Mutabakatı

Avrupa Birliği'nin iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik atmak istediği adımlar, sağladığı teşvikler ve düzenlemeler Paris Antlaşması'ndan sonra da devam etmektedir. İklim krizi ve küresel ısınmaya karşı mücadelede baskın bir rol oynamak için AB tarafından uygulanan tüm eylem planlarının hepsi Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) içerisinde yer almaktadır. Avrupa Yeşil Mutabakatı, 2050 yılına kadar net sera gazı emisyonlarını sıfıra indirerek iklim nötr ilk kıta olmayı ve Avrupa için yeşil

ekonomiye geçiş sürecini ekonomik ve endüstriyel bir fırsata çevirmeyi amaçlamaktadır (European Commission, 2019). Teknik olarak Sera Gazları “karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), azot oksit (N₂O), hidroflorokarbonlar (HFC), sülfür hekzaflorür (SF₆), perflorokarbonlar (PFC), azot triflorür (NF₃), kükürt oksitler (NO_x), amonyak (NH₃), azot oksitler (SO_x) ve metal dışı uçucu organik bileşikler (NMVOCs)” olarak kabul edilmektedir. Sera gazlarının salınımının arkasındaki ana itici güç ekonomik sektörlerdir ve ilgili beş ana emisyon kaynağı sektör bulunmaktadır. Bunlar: Yakıt yanması ve kaçak kaynaklı emisyonlar (lojistik dahil enerji); endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı (IPPU); tarım; arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve ormancılık (LULUCF); atık yönetimi olarak sınıflandırılmaktadır (EUROSTAT, 2020).

Avrupa Yeşil Mutabakatı ile ilgili bir takım temel düzenlemeler ve politikalar bulunmaktadır. Bunlar (European Commission, 2019);

1. AB emisyon ticaret sistemi,
2. Üye devletlerin emisyon dışı ticaret sektörlerine ilişkin hedefleri,
3. Orman ve arazilerin iklim değişikliğiyle mücadeleye katkısı,
4. Taşımacılıkta sera gazı emisyonlarının azaltılması,
5. Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji yatırımları,
6. Düşük karbon teknolojilerinin desteklenmesi,
7. Florlu sera gazlarının aşamalı olarak azaltılması,
8. Ozon tabakasının korunması,
9. İklim değişikliğinin etkilerine hazırlanılması,
10. İklim değişikliği yatırımlarından oluşmaktadır.

Yukarıdakilere ek olarak Yeşil Mutabakat, politika paketlerinin yanı sıra çevre dostu teknolojilere yönelik araştırmalar için çeşitli finansal destekleri de içermektedir.

AB, AYM kapsamında başta iklim kanunu ve karbon sınır vergisi olmak üzere birçok tedbirler dizisi uygulamaktadır. Ayrıca bu tedbirlere ek eş zamanlı olarak şirketlerin yeşil enerjiye geçmeleri, fosil ve karbon bazlı enerji ve yakıttan uzaklaşabilmeleri için çeşitli geçiş fonları oluşturmaktadır. Önümüzdeki 10 yıl boyunca Avrupa'nın çevre projeleri için tahsis ettiği fonların büyüklüğü bir trilyon doların üzerinde yer almaktadır (European Parliament, 2020). Bu fon miktarı, dünya ve AB tarihinde iklim değişikliği ile ilgili bir düzenleme için ortaya koyulan en büyük tutarı oluşturmaktadır.

C. Flavin (2008) bir ekonominin düşük karbonlu bir ekonomi olabilmesi için şu üç unsurun bir arada gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar;

- Yeni teknolojiler ve değişen yaşam biçimleri sayesinde enerji tüketimini azaltmak ve mevcut enerjiden maksimum verim elde etmek,

- Karbonsuz, sıfır emisyonlu enerji teknolojilerini kullanmak,
- Fosil yakıtlardaki karbonu tutmak ve depolamaktır.

Görüldüğü üzere düşük karbonlu bir ekonomi oluşturabilmek için üretimden tüketime bütün yaşamsal faaliyetlerde ihtiyaç duyulan enerjinin fosil yakıtlardan değil karbon salımı olmayan ve yenilenebilir kaynaklardan elde edilmesi gerekmektedir (Bayrak, 2021:271). Bu dönüşümü sağlamak için 1 trilyon avroluk bütçe ayıran AB, 11 öncelikli alanda lojistikten enerji sektörüne kadar sürdürülebilir büyüme için tüm kaynaklarını seferber edecektir. 2020 itibarıyla, toplam ihracatının %41'ini AB-27 ve %55'ini AB ile AB-dışı ülkelere yapan Türkiye için anlaşmanın şartları tüm üretim ve hizmet sektörlerinde karbon-bazlı bir dönüşümü gerekli kılmaktadır.

Dönüşüm ve sera gazı azaltım hedefleri ile Avrupa sanayisi üzerinde ilave maliyet getirecektir. Avrupa rekabetçiliğinin korunabilmesi, Üretim, emisyon azaltım hedefi AB'den az olan ülkelere kaymasının (karbon kaçağının²) önlenmesi için “Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması” (SKDM-CBAM)'nın hayata geçirilmesi gündeme gelmiştir. AB pazarına ihraç edilecek bu ürünlerin içerdiği karbon yoğunluğuna göre vergilendirilmesini öngören Sınırdaki Karbon Düzenlemesi, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın önemli enstrümanlarından biri olacaktır. Avrupa Birliği'nin karbon sınır vergisi uygulaması AB pazarının boyutları ve önemi sebebiyle dünya ticaretini etkileyecektir. Düşük karbonlu üretim yapan üreticiler için rekabet avantajı yaratacaktır. Karbon ayak izi yüksek olan sektörler açısından önemli bir handikap oluşturabilir. SKDM'na göre, 2026'dan itibaren demir-çelik, çimento, alüminyum ürünleri ile elektrik ithalatçıların, listelenen malların hacmine gömülü emisyonlarına karşılık gelen sertifikaları satın almaları gerekecektir. Açıklanan Fit for 55 kriterlerine göre, AB'nin ithal ettiği her ürün için bir karbon emisyon sınırı koyacağı, belirlenen bu sınır değerleri aşan ürünlerde her bir ton karbon emisyonu fazlası için ortalama 55-60 € seviyesinde ek gümrük vergisi uygulayacağı, çevre dostu üretim yapılmazsa AB ülkelerine ihracat yapılamayacağı veya belirlenen verginin ödeneceği ifade edilmektedir (<http://celik.org.tr/>, 2021). İklim değişikliği ile küresel mücadele için Dünya Bankası, ülkelerde sera gazı emisyonlarının azaltımına katkı sağlamak ve piyasa temelli emisyon azaltım mekanizmalarının (market-based instruments) etkin olarak kullanılmasına yönelik olarak “Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı” (Partnership for Market Readiness – PMR) adıyla 2011 yılında teknik destek programını hayata geçirmiş, Türkiye de 2013 yılında bu programa dahil olmuştur. PMR-Türkiye 2013 yılından bu yana izleme, raporlama ve doğrulama mevzuatının

² Karbon Kaçağı, Karbon düzenlemesi olan ve olmayan bölge ve ülkeler arasında ortaya çıkmaktadır. AB yatırımcısının görece karbon düzenlemesi zayıf olan ülkelere yönelmesini önlemek ve AB iç pazarındaki aktörlerin bu ülkelere gelen ürünler karşısında rekabet güçlerini korumak amaçlarıyla “karbon kaçağı-riskli” ürünler belirlenmiştir. Karbon kaçağı, üretimin Avrupa'dan, aynı ürünün daha yüksek karbon ayak izi ile üretildiği başka bölgelere kayması anlamına gelmektedir. Karbon Kaçağına Maruz Kalma İhtimali Sektörler; otomotiv, tekstil, plastik, beyaz eşya, inşaat malzemeleri, kimya, hidrokarbon ve kömür.

uygulanması ile çeşitli karbon fiyatlandırma mekanizmalarının ekonomiye etkileri üzerine çalışmalar yürütmektedir (<https://pmrturkiye.esb.gov.tr>, 2021). Emisyon Ticaret Sistemi³ (ETS) kapsamında karbonu fiyatlandıran Avrupa Birliği; elektrik üretimi, çimento, alüminyum ve diğer metal sektörleri, cam ve seramik, demir-çelik gibi emisyon yoğun sektörlerde karbon salımını sınırlandırıp, bu sınırı aşan üreticileri Kapsam-1⁴ (Scope1) ve Kapsam-2 (Scope2) olarak ayrıştırarak ilave bedeller ödemek zorunda bırakmaktadır.

Tablo 2. Sektörel Bazda AB-27 Ülkelerine Yapılan İhracat

Sektör	Ülke Grup	Sektörel İhracat Miktarı (1000\$)		Sektör İçinde AB-27 Ülkelerine Yapılan İhracatın Payı (%)	
		2019	2020	2019	2020
Çelik	AB-27	5.106.563,43	4.399.621,78	36,96	34,71
Çimento, Cam, Seramik ve Toprak Ürünleri	AB-27	1.197.389,92	1.346.212,26	34,06	35,80
Demir ve Demir Dışı Metaller	AB-27	4.264.575,28	4.249.027,10	52,51	51,46
Deri ve Deri Mamulleri	AB-27	683.534,10	584.980,83	41,04	43,87
Diğer Sanayi Ürünleri	AB-27	46.905,73	39.776,49	39,36	39,55
Elektrik Elektronik	AB-27	6.538.346,35	6.404.723,38	58,19	57,93
Fındık ve Mamulleri	AB-27	1.524.015,72	1.434.921,71	75,13	73,69
Gemi ve Yat	AB-27	300.494,01	368.048,56	28,82	26,76
Halı	AB-27	497.695,81	513.411,23	19,63	19,71
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	AB-27	12.218.082,74	12.161.341,40	69,04	70,93
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	AB-27	828.898,85	930.401,04	12,21	12,74
İklimlendirme Sanayii	AB-27	2.415.229,58	2.421.431,35	51,65	51,91
Kimyevi Maddeler ve Ma.	AB-27	8.487.050,19	7.178.160,34	41,22	39,30
Kuru Meyve ve Mamulleri	AB-27	808.383,36	807.108,22	57,07	57,66
Madencilik Ürünleri	AB-27	1.220.310,82	1.323.617,45	28,31	30,98
Makine ve Aksamları	AB-27	2.890.697,43	2.754.626,95	36,90	36,52
Meyve Sebze Mamulleri	AB-27	677.048,43	806.399,66	43,73	47,89
Mobilya, Kağıt ve Orman Ür.	AB-27	1.319.609,42	1.361.276,99	23,86	24,45
Mücevher	AB-27	1.690.220,39	1.712.647,82	41,19	45,57
Otomotiv Endüstrisi	AB-27	23.431.909,18	19.265.999,78	76,60	75,40
Savunma ve Havacılık Sanayii	AB-27	554.779,49	376.964,91	20,24	16,54
Su Ürünleri ve Hayvansal M.	AB-27	650.184,39	682.977,20	25,95	27,85
Süs Bitkileri ve Mam.	AB-27	58.943,32	59.614,29	55,35	56,15
Tekstil ve Hammaddeleri	AB-27	3.749.931,87	3.420.095,24	47,35	46,93
Tütün	AB-27	176.623,67	194.445,36	19,44	21,35
Yaş Meyve ve Sebze	AB-27	689.569,02	852.880,20	30,50	31,22
Zeytin ve Zeytinyağı	AB-27	107.580,21	105.980,31	38,06	39,08
TOPLAM		165.873.447,00	156.286.763,85		

Kaynak: Bu tablo TİM İhracat Rakamları, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>, sitesinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2'den görüldüğü gibi özellikle karbon emisyonu yüksek olan sektörlerde (çelik, çimento, demir-çelik) ihracatın yaklaşık % 45'lik kısmı AB ülkelerine yapılmaktadır. Tüm sektörler itibari ile

³ EUA (European Emissions Allowance) AB emisyon ticaret sistemi kapsamında 1 ton CO2 salım hakkı tahsisi. ETS kapsamında Aralık vadeli karbon izinlerinin metrik ton başına fiyatı 13 Ağustos itibari ile karbon fiyatları 55,38 Euro seviyesinde bulunuyor (<https://ember-climate.org/data/carbon-price-viewer/>).

⁴ Kapsam 1 ve Kapsam 2 Emisyonlar: Üretim kaynaklı emisyonlar olarak ayrıştırılabilir. Kapsam 1 emisyonlar üretimin yapıldığı fabrika/sektör düzeyindeki doğrudan üreticinin sorumluluğu olarak görülen emisyonlardır (Örneğin sabit yakma kaynaklı emisyonlar bu sınıftadır). Kapsam 2 ise, o fabrika/sektörde girdi olarak kullanılan Elektrik, Çelik gibi ara malları üretiminin sebep olduğu emisyonlardır.

Türkiye toplam ihracatının yaklaşık % 41'ini AB-27 ülkelerine yapmaktadır. Bu nedenle sınırda karbon düzenlemesi ile karbon salınımı yüksek sektörlerde ihracatımızın ciddi bir şekilde etkilenme olasılığı yüksek gözükmemektedir.

AB 2026 yılında uygulamaya koyulacak Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması kapsamında ilk olarak; çimento, çelik, demir, gübre ve alüminyum gibi sektörlerde karbon fiyatlaması uygulanacağını belirtmiştir. Bu çalışmada, SKDM'nin ilk olarak etkileyeceği sektörlerden olan çelik sektörüne⁵ olası maliyeti ele alınacaktır. Çelik sektörünün seçilme nedeni; ihracatta otomotiv, kimyevi maddeler ve tekstil sektörlerinden sonra dördüncü sıradaki sektör olması ve ihracatının % 35'inin AB'ye yapıyor olmasıdır. AB, SKDM ile ihracatçıların Euro bölgesinde uygulanan ETS kapsamında yerel üreticilerin ödediği karbon fiyatlarıyla aynı fiyatları ödemesi gerektiğini açık bir şekilde belirtirken, karbon sızıntısını önlemek için AB içerisinde üretilen ve ithal edilen ürünler arasında eşit muamelenin olacağını taahhüt etmiştir.

AYM'nin Türkiye'nin dış ticaretine sektörel düzeyde olası etkilerini gösteren çalışmalardan birkaçı aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Şahin, vd. (2021), AYM'nin Türkiye elektrik piyasası üzerindeki etkilerini hem arz hem de talep yönünden inceledikleri çalışmalarında; üreticilerin elektrik spot piyasa fiyatlarında olası bir artışla karşı karşıya kalacağını, kömür ve gaz santralleri gibi konvansiyonel santraller için karbon maliyeti bulunacağını belirtmişlerdir. Mevcut karbon fiyatı ve döviz kurlarına göre bu karbon maliyeti, liyakat sıralaması bölümünde gaz ve kömür santralleri için sırasıyla 50 TL/MWh ve 100 TL/MWh olarak hesaplanmıştır. Kömür ve gaz santrallerinin teklif fiyatlarına karbon maliyetlerini yansıtması nedeniyle spot piyasa fiyatlarının artacağı açıklanmıştır. Türkiye ve Avrupa Birliği, Yunanistan ve Bulgaristan üzerinden yaklaşık 135 milyon dolar ile elektrik ticareti yapmaktadır. Türkiye'nin Anlaşmanın gereklerini kabul etmemesi durumunda, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında Türkiye ile Yunanistan arasındaki elektrik ticareti gibi finansman ve ticaret sorunları yaşanacak veya Bulgaristan sonlandırılacaktır. Türkiye'nin elektrik üreticileri için karbon ticaret platformu veya herhangi bir karbon maliyeti olmadığından, Yeşil Anlaşma sonucunda Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki elektrik ticareti sonlandırılabilir.

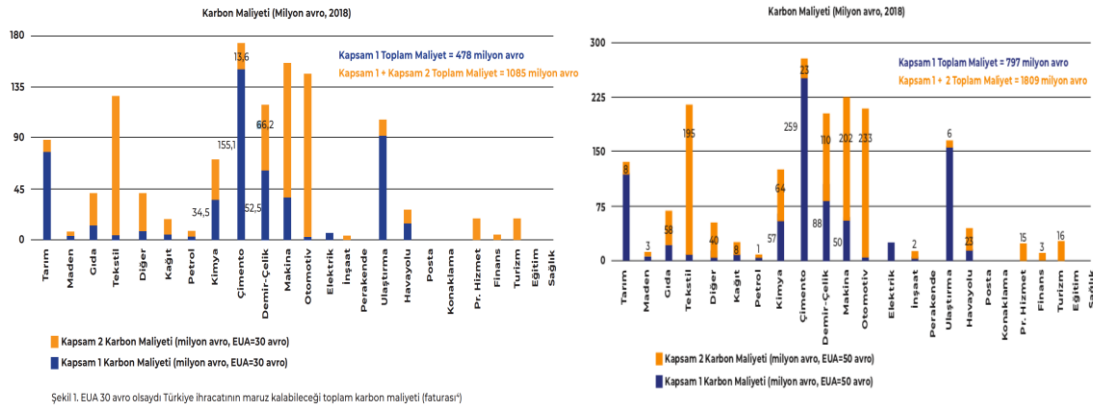
Şahin ve Önder (2021), AYM kapsamında atık yönetimi, sera gazı emisyonu ve Türkiye'ye yönelik muhtemel etkilerini değerlendirdikleri çalışmalarında eylem araştırması ile AYM kapsamındaki atık emisyonlarının Avrupa Birliği ve Türkiye'deki etkilerini karşılaştırmalı analiz etmişlerdir. Sonuçta, Türkiye'nin AYM kapsamında atık yönetimi hakkında detaylı ve objektif çalışmalar gerçekleştirerek

⁵ 1996'da AB ve Türkiye arasında imzalanan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) anlaşması uyarınca çelik ticaretindeki gümrük vergileri karşılıklı olarak kaldırılmıştır. Anlaşma, demir ve çelik ürünlerimizin AB üyesi ülkelere gümrük vergisi olmadan ticaret yapılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca, AKÇT anlaşması hükümleri uyarınca devlet, çelik endüstrisine destek verememektedir.

fırsatları değerlendirmesi ve olumsuz etkilere karşı güçlü önlemler alması gerekliliği ortaya konulmuştur.

TÜSİAD 2020 yılında yayınladığı “Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi” başlıklı raporunda, Avrupa Yeşil Mutabakatı’nın 2050 yılında karbon-nötr Avrupa öngördüğünü belirterek, Avrupa Yeşil Düzeni’nin Türkiye için bir risk olduğu kadar, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen bir dönüşümün aracı olarak yepyeni fırsatlar sunabileceği ifade etmiştir. Ayrıca raporda, Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında öngörülen Sınırdaki Karbon Düzenlemesi devreye girdiğinde Türkiye ihracatının maruz kalabileceği toplam karbon maliyeti (faturası) raporda açıklanmıştır. Sınırdaki Karbon Düzenlemesi’nin, ton başına verginin 30 ve 50 Euro olduğu durumlar için Türkiye’deki sektörler için öngörülen maliyetleri Tablo 2’de gösterilmektedir (<https://tusiad.org/tr,2020>).

Tablo 3. Türkiye İhracatının Maruz Kalabileceği Toplam Karbon Maliyeti (TÜSİAD)

Rapora göre, EUA’nın 30 euro olması durumunda kapsam 1 düzeyinde maliyetler 478 milyon Euro düzeyinde, kapsam 2 düzeyinde 607 milyon Euro ve toplamda 1,085 milyon Euro olarak hesaplanmıştır. EUA’nın 50 euro olması durumunda kapsam 1 düzeyinde maliyetler 797 milyon Euro düzeyinde, kapsam 2 düzeyinde 1,012 milyon Euro ve toplamda 1,809 milyon Euro olarak hesaplanmıştır. Bu durumda demir-çelik sektörüne ilave 198 milyon Euro ek maliyet çıkarılmıştır.

AŞIC1 (2021), yaptığı çalışmada ETS benzeri bir sistem altında Türkiye’deki enerji ve karbon-yoğun yedi sektörün (elektrik, çimento, demir-çelik, kimya, petrol, havayolu taşımacılığı, kağıt ürünleri) Kapsam-1 emisyonları 269,2 Mt CO₂e ile 2018’deki toplam 520,9 Mt’luk sera gazı emisyon düzeyinin %51,2’sine eşit olmaktadır. Demir-çelik sektöründe kapsam-1 sera gazı emisyonları 17.6 Mt CO₂e toplam düzeyin %3’ünü oluşturmaktadır. Karbon Maliyeti (milyon avro; ton CO₂e = 30 Avro) 528 milyon avro olarak hesaplanmıştır. Tüm yedi sektörün karbon maliyeti Kapsam 1 emisyonları vergilendirilmiş olsa yıllık 8 milyar avro kaynağa ihtiyaç olduğu görülmektedir.

2.3. Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizmasının Çelik Sektörüne Olası Etkileri

Dünya ham çelik üretiminin yaklaşık %57'sini gerçekleştiren Çin dünyanın en büyük üreticisi konumundadır. 2020 yılında Türkiye, Almanya'yı geride bırakarak Avrupa'nın en büyük ve dünyanın 7. büyük üreticisi konumuna yükselmiştir (<https://www.worldsteel.org/>, 2021). Türkiye'de üretilen sıvı çeliğin büyük bir kısmı cevherden üretim yapan Yüksek Fırınlı Bazık Oksijen Fırınları (BOF) entegre demir-çelik tesislerinde ve hurdadan üretim yapan Elektrik Ark Fırınları (EAF) (İndüksiyon Fırınları dahil) tesislerinde gerçekleştirilmektedir (Çelik üretiminin EAF ile gerçekleşmesi durumunda, atmosfere atılan sera gazı miktarı, diğer çelik üretim tekniklerine göre yaklaşık %80 daha azdır).

Ülkemizde, 2020 yılı itibariyle, demir cevherinden üretim yapan 3 adet BOF tesisi ile hurdadan üretim yapan 34 adet İF ve EAF tesis bulunmaktadır (<https://www.sanayi.gov.tr>, 2021:7).

Tablo 4. Demir-Çelik Tesislerinin Enerji Tüketimi

Enerji tüketimi (%)	BOF tesisleri*	EAF tesisleri*
Elektrik	5	65
Doğalgaz	15	30
Motorin	-	5
Kömür	75	-
Petrol	5	-
Toplam Maliyet İçinde Enerji Tüketiminin Payı	20	15
Elektrik	5	65

*1 ton ham çelik üretimindeki oranlar %

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2021). Demir Çelik Sektör Raporu 2021, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlari/mu1406011405>, s.10), (03.08.2021).

Tablo 4'e göre, çelik üretiminde en yoğun girdi olarak kömür ve elektriğin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle karbon salınımı açısından bakıldığında kömür kullanımının sektöre getireceği ekstra karbon maliyeti kaçınılmazdır. 2020 itibari ile toplam 35,810 milyon ton çelik üretimi gerçekleştirilmiş olup, 24,782 milyon tonu EAF tesislerinde, 11,028 bin tonu BOF tesislerinde üretilmiştir. Üretim yaklaşık % 69,2 si EAF tesislerinde, % 30,8'i BOF tesislerinde yapılmaktadır. BOF tesislerinde 1 ton ham çelik üretmek için 1500 kg cevhere, EAF tesislerinde 1150 kg hurdaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye çelik ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla göre değerlendirildiğinde hem miktar bazında hem de değer bazında azalış yaşandığı görülmektedir. 2019 yılında değer olarak 13,8 milyar dolar ve miktar olarak 21,2 milyon ton ihracata karşılık, 2020 yılında değerde %8,6 oranında azalış ile 12,6 milyar dolar ve miktarda %3,8 oranında azalış ile 20,3 milyon ton ihracat gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında bölgeler bazında ağırlıklı olarak sırasıyla Avrupa Birliği, Orta Doğu ve Körfez ülkeleri, Kuzey Afrika ve Uzak Doğu ülkelerine ihracat yapılmıştır. AB ülkelerine olan ihracat tonaj bazında %18,7 azalış göstererek 5,8 milyon ton, değer bazında ise %19,6 oranında azalış ile 4,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşerek, önemli oranda bir düşüş kaydetmiştir (<https://www.sanayi.gov.tr>, 2021:22). 2020 yılında ortalama olarak üretilen her ton çelik, atmosfere 1.851 ton CO2 salınımına neden olmuştur. Ayrıca 2020'de 1.860 milyon ton (Mt) çelik üretilmiş ve sektörden kaynaklanan toplam doğrudan

emisyonlar, küresel antropojenik CO₂ emisyonlarının %7 ila %9'unu temsil eden 2,6 milyar ton düzeyindedir (<https://www.worldsteel.org/>, 2021).

2020 yılında Kardemir⁶ operasyonları kapsamında 6 milyon ton CO₂ sera gazı açığa çıkmıştır. Üretim miktarındaki %9'luk artışa paralel olarak bir önceki yıla kıyasla özellikle Kapsam-1 sera gazı emisyonlarında artış gerçekleşmiştir. Öte yandan üretilen ham çelik başına sera gazı emisyon miktarı 2,4 co₂ e/ton seviyesinden 2,3 co₂ e/ton seviyesine düşmüştür. Kapsam-1 sera garı emisyonları 5.801.933 ton/co₂ e olurken, Kapsam-2 emisyonları 295.217 ton/co₂ e olmuştur. Dolayısıyla Kardemir özelinde yaklaşık 6 milyon ton sera gazı atmosfere salınmıştır (<https://www.kardemir.com>, 2020:37).

Tablo 5. Çelik Sektörünün SKDM ile Karşılaşabileceği Ek Maliyetler

AB-27'ye Yapılan Çelik İhracatı (Miktar/Değer)	Üretilen 1 Ton Ham Çelik Başına Sera Gazı Emisyonu Co ₂ E/Ton	EUA (€)	AB-27'ye yapılacak ihracatta SKDM Uygulamasının Maliyeti (€/S=1,1780)	Mevcut Durumda SKDM Uygulanması Durumunda İhracata Getireceği Ek Maliyetin Toplam İhracata Oranı
5,8 milyon ton 4,4 milyar \$	1 ton olması durumunda	55,38	321,2 € 378,1 \$	%8,6
5,8 milyon ton 4,4 milyar \$	1,85 ton olması durumunda (Sektör ortalaması)	55,38*1,85=102,4	594 € 699,9 \$	%15,8
5,8 milyon ton 4,4 milyar \$	2,3 ton olması durumunda (Kardemir raporu verilerine göre)	55,38*2,3=126,5	733,7 € 864,3 \$	%19,6

Kaynak: Çelik sektörü şirket raporlarına göre yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 5'e göre, ihracatın büyük bir kısmını oluşturan hurdadan üretilen 1 ton çelik başına karbon salınımının 1 ton civarında olduğu düşünüldüğünde 2020'de AB'ye ihraç edilen 5,8 milyon ton çelik için güncel fiyatlarla karbon salınımının maliyeti 378 milyon dolar olmaktadır.

Türkiye'de 2020 yılında bütün çelik sektörünün cevherden ve hurdadan üretime göre ağırlıklandırılmış karbon salınımı ortalaması 1 ton çelik başına, 1,33 ton karbon salınımı seviyesinde bulunmaktadır. Böylece sektörün karbon salınımı ortalamasına göre de ihraç edilen 6,6 milyon ton çeliğin karbon salınımı maliyeti 504 milyon dolar seviyesindedir. Sektördeki diğer firmalar Kardemir'in karbon salınımı olan 2,3 tonlarda üretim yaptıklarında toplam ihracatlarının yaklaşık %20'leri oranında ekstra maliyet ödemek durumunda kalacaklardır. Böylece rekabet güçleri olumsuz etkilenecektir (<https://www.bloomberght.com/>, 2021).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

AB'nin, AYM kapsamında Türkiye ile ortak bir vizyon geliştirmeye ihtiyacı vardır. AB ülkelerinin Atık Yönetimi alanındaki sera gazı emisyon değerlerinin Türkiye'den oldukça yüksek olması, iklim değişikliğinin küresel etkileri bağlamında Türkiye'nin önemli bir role sahip olduğunu

⁶ Sektör analizi yapılırken veriler Türkiye'nin çelik üretiminin yaklaşık %12'sini gerçekleştiren Kardemir'in raporlarından elde edilmiştir. Hesaplamalarda Kardemir'in karbon salınımları referans alınıp sektöre uygulanmıştır.

göstermektedir. AYM, aslında sadece iklim değişikliğine çözüm üretmenin yanı sıra, ekonomilerin gelişmesi ve büyümesi hususunda da birçok destek sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin de bu fırsatları kazan-kazan yaklaşımı ile en iyi şekilde değerlendirmesi önemlidir.

Avrupa Birliği, Yeşil Mutabakat çerçevesinde iklim değişikliğiyle mücadele hedeflerini gözden geçirip, 2030 yılında sera gazı emisyonlarını %55 oranında azaltmayı, 2050 yılında ise karbon nötr olmayı hedeflemektedir. Birliğin karar alıcı organlarından biri olan Avrupa Komisyonu, yeşil ekonomi vizyonuyla enerjiden ulaştırmaya, demir-çelikten otomotive kadar pek çok sektörde karbon ayak izini en aza indirmek için ek tedbirler geliştirmektedir. Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) kapsamında karbonu fiyatlandıran Avrupa Birliği çimento, elektrik, demir-çelik gibi emisyon yoğun sektörlerde karbon salımını sınırlandırıp, bu sınırı aşan üreticileri ilave bedeller ödemek zorunda bırakmayı planlamaktadır. Komisyon ayrıca Avrupalı üreticileri karbonun fiyatlanmadığı veya karbon salım maliyetinin daha düşük olduğu ülkelerden gelecek rekabete karşı korumak amacıyla “Sınırdaki Karbon Vergisi Mekanizması” geliştirmeyi de öngörmektedir.

Eğer Türkiye hızlı bir dönüşüm yapmazsa bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Çünkü sektörel bazda değişimle birlikte toplam ihracatında özellikle karbon yoğun sektörlerdeki ihracatının yaklaşık %60'ını AB'ye gerçekleştiren Türkiye, sınırdaki karbon vergisi uygulaması ile karşılaşacaktır. Bu durum üreticilere ve ithalatçılara ek maliyetler yaratacak ve rakabet güçleri zayıflayacaktır. Ayrıca son 30 yıl içerisinde %130 artan sera gazı emisyonları, azaltılmadığı takdirde de AB ülkelerine ihracatta ciddi kayıplar yaşanabilir. Öte yandan Türkiye, Avrupa Yeşil Mutabakatını bir tehdit olarak görmek yerine düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş için bir fırsat olarak görmelidir. Bu doğrultuda en geç 2050 yılında karbon nötr olma vizyonuyla iklim değişikliğiyle mücadele hedefimizi bir an önce gözden geçirmeli ve bu hedefe hizmet edecek bütüncül bir iklim ve ona uyumlu yeşil kalkınma politikası geliştirmelidir.

AB'nin en önemli doğal lojistik alanı Türkiye, birliğin dögüsel ekonomi ve atık yönetimi altyapısında da aktif rol alabilecek kapasiteye sahiptir. Bu durum sayesinde tekstil, inşaat, elektronik ve plastik sektörlerinde istihdam artırılabilecektir. Türkiye sanayisinin dögüsel ekonomiye adaptasyonu, ürün çeşitliliği ve karlılığa yol açacak ve diğer taraftan istihdamı da güçlendirecektir (Avrupa Parlamentosu, 2020b).

Sektör üretiminin yaklaşık %24'ünü gerçekleştiren Erdemir enerji verimliliği projeleri ile 2020 yılında 455.300.952 kWh enerji tasarrufu ve 214.620 ton CO2 emisyon azaltımı sağlamıştır (<https://www.erdemir.com.tr>, 2020:75). Kardemir, enerji verimliliği çalışmalarıyla 136.276 ton CO2 emisyon tasarrufu sağlamış ve verimlilik çalışmalarıyla 2017 yılından bu yana sera gazı emisyon tasarrufu 580 bin tona ulaşmıştır (<https://www.kardemir.com>, 2020:37). Böylece Kardemir özelinde toplam emisyonların yaklaşık % 2.3'ü kadar yıllık emisyon tasarrufu yapılmıştır. Eğer sektör ortalamaları yılda bu oranda emisyon tasarrufunu arttırarak sürdürmeyi başarabilirse SKDM uygulamasından minimum düzeyde etkilenebileceklerdir.

Sektörel düzeyde değişmekle birlikte toplam ihracatında özellikle karbon yoğun sektörlerdeki ihracatının yaklaşık %60'ını AB'ye gerçekleştiren Türkiye, sınırda karbon uygulaması ile karşılaşacaktır. Böylece üretici-ihracatçılar için ek maliyetler doğacak ve rekabet güçleri azalacaktır. Bu nedenle acilen dönüşüm ekonomisine girmesi gereken Türkiye, üretimini karbon dostu şekilde AB standartlarında yapmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aşıcı, A. A. (2021), Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Uyarlaması Mekanizması ve Türkiye Ekonomisi, , Sabancı Üniversitesi, İPM Mercator Politika Notu
- Basel Convention, (2021). Text of the Convention, <http://www.basel.int/TheConvention/Overview/TextoftheConvention/tabid/1275/Default.aspx>, (09.08.2021).
- Bayrak, M. R. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye'de Düşük Karbon Ekonomisi ve Kyoto Protokolü'nün Finansman Kaynakları/Low Carbon Economy and Financial Sources of The Kyoto Protocol for Sustainable Development In Turkey. Journal of History Culture and Art Research, 1(4), 266-279.
- Blacksea Commission, (2019). The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution, http://www.blacksea-commission.org/_convention.asp, (09.08.2021).
- Bloomberg, (2021). Türk çelik sektörünün karbon faturası 400 milyon doları aşabilir, <https://www.bloomberght.com/turk-celik-sektorunun-karbon-faturasi-400-milyon-dolari-asabilir-2285577>, (21.08.2021).
- Erdemir, (2020). Entegre Faaliyet Raporu, https://www.erdemir.com.tr/Sites/1/upload/files/2020_Entegre_Faaliyet_Raporu_TR-4863.pdf, (19.08.2021).
- European Commission, (2019). A European Green Deal: Striving to be the First Climate-Neutral Continent. European Commission, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en#policy-areas, (05.08.2021).
- European Parliament, (2020). Europe's one trillion climate finance plan, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200109STO69927/europe-s-one-trillion-climate-finance-plan>, (04.08.2021).
- Flavin, C. (2008). Low-carbon energy: A Roadmap (Vol. 178). Worldwatch Institute, Washington.
- IISD, SD Timeline, https://www.iisd.org/system/files/publications/sd_timeline_2012.pdf (25.08.2021)

- Kardemir, (2020). Sürdürülebilirlik Raporu 2020, https://www.kardemir.com/dosyalar/sayfalar/1338/03082021/2021080311253005_sayfalar_1338_03082021.pdf?v=29c27cac_d919_8881_17d9_85684be786b4 , s.37, (28.07.2021).
- Rotterdam Convention, (2021). Text of the Convention, <http://www.pic.int/TheConvention/Overview/TextoftheConvention/tabid/1048/language/en-US/Default.aspx>, (09.08.2021).
- Şahin, G., M.A.Şahin, B.Yitgin (2021), Effects Of The European Green Deal on Turkey's Electricity Market, İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, ss.40 -58
- Şahin, G., ve ÖNDER, H. G., (2021), Atık Yönetimi, Sera Gazı Emisyonları Ve Türkiye: Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 112, s. 194-216
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2021). Demir Çelik Sektör Raporu 2021, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari/mu1406011405>, s.22), (03.08.2021).
- TÇÜD, (2021). Türkiye Çelik Üreticileri Derneği Çelik Dergisi, Yeşil Mutabakat Eylem Planı Yayınlandı, <http://celik.org.tr/>, Ağustos 2021, sayı:127. (04.08.2021).
- TİM, (2021). Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat Rakamları, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>, (25.08.2021).
- TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Greenhouse-Gas-Emissions-Statistics-1990-2019-37196>
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2021). BMİDÇS ve Türkiye, <https://iklim.csb.gov.tr/bmidcs-ve-turkiye-i-4376>, (13.08.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2021). Partnership For Market Readiness Turkey Program (PMR) “Shaping the Next Generation of Carbon Markets”, <https://pmrturkiye.csb.gov.tr/pmr-program/?lang=en>, (12.08.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2021). Türkiye'nin Tarafı Olduğu Bazı Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarına İlişkin Bilgiler, <https://ab.csb.gov.tr/anlasmalar-i-98915>, (09.08.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, (2021). Ülkemizin Taraf Olduğu Başlıca Çevre Anlaşmaları, <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Anlasmalar.pdf>, (10.08.2021).
- TÜSİAD, (2021). Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi Raporu, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-iklim-rejimi-raporu>, (20.08.2021).

UNEP, (2021). Mediterranean Action Plan (MAP), <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are>, (09.08.2021).

UNEP, (2021). The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, <https://ozone.unep.org/treaties/montreal-protocol>, Erişim Tarihi: 09.08.2021.

UNFCCC, (2021). United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, (12.08.2021).

World Steel Association, (2021). Climate Change and the Production of Iron and Steel: an Industry View, https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:1b7492b1-15f5-401a-88f1-7ae488e0553f/SteelTalks%2520May%25202021_Asa%2520Ekdahl.pdf, (04.08.2021).

WSA, (2021). World Steel in Figures, <https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:976723ed-74b3-47b4-92f6-81b6a452b86e/World%2520Steel%2520in%2520Figures%25202021.pdf>, (03.08.2021).

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikirini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Doç. Dr. Sefer UÇAK Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Doç. Dr. Sefer UÇAK Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Doç. Dr. Sefer UÇAK Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Doç. Dr. Sefer UÇAK Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Doç. Dr. Sefer UÇAK Öğr. Gör. Dr. Bilge VİLLİ

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: --

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: --
